

Sežana
sp
KRAS 2002

908 (497.12-14)

0083008,51

COBISS

KOSOVCELOVA KULJENICA SEŽANA 0

APRIL 2002 št. 51 CENA 700 SIT

KRAS

POŠTAVANEN KOT PTICA

WWW.MOBITEL.SI

Slovenija
Doma v Evropi

www.tevepika.net

TevePika

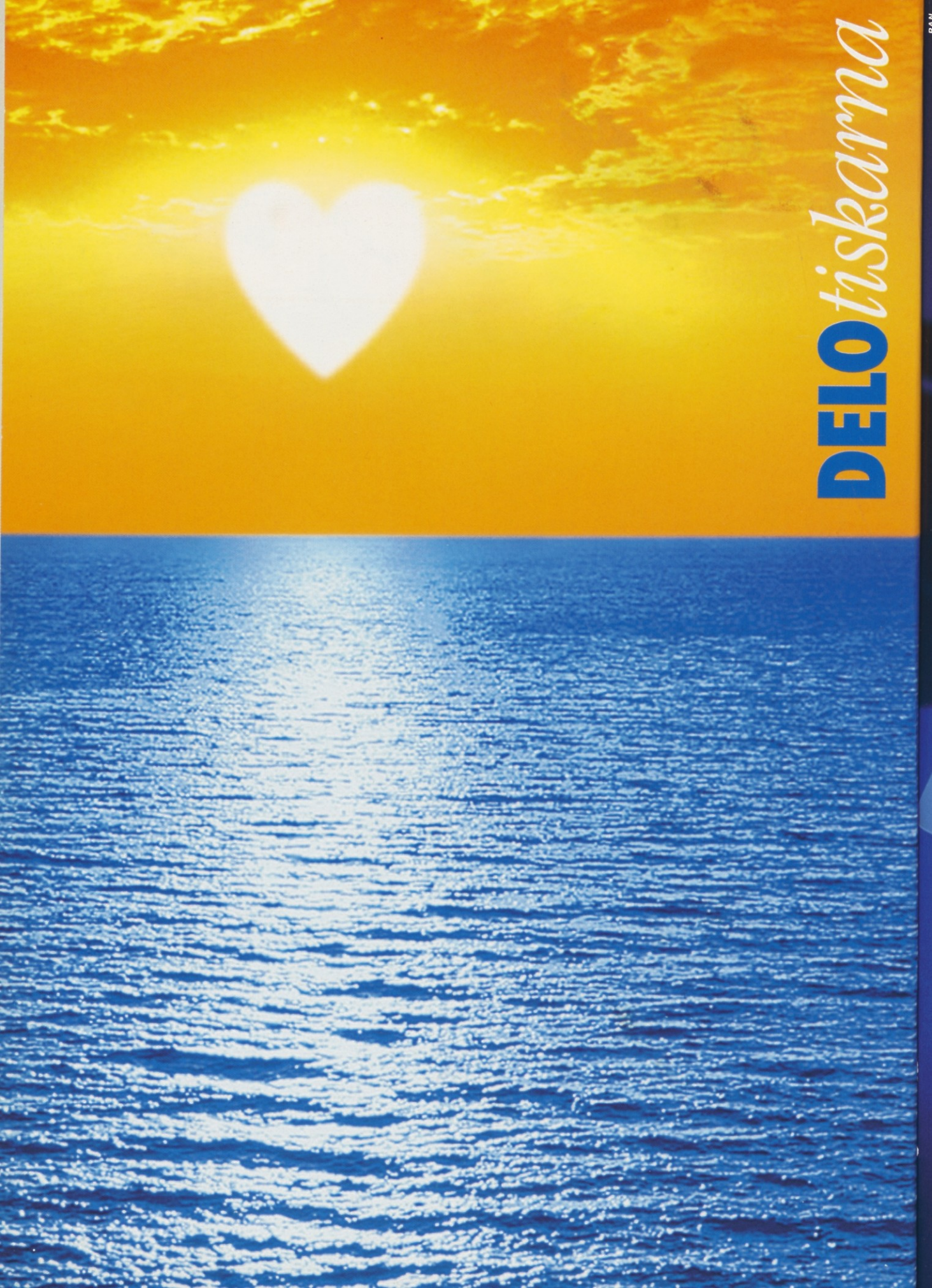

REVIJO KRAS PODPIRAJO
V NJENIH PRIZADEVANJH ZA OHRANITEV
NAŠE NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

PETROL

Slovenska naftna družba

9 771318 325772

DELO *tiskarna*

*Ali lahko pričakujete bujno rast,
brez dodatne nege? Ne morete.*

*Moč uspeha se skriva v strokovni oskrbi,
ki jo z univerzalnimi bančnimi storitvami*

ponuja Banka Koper.

**Banka
Koper**

Ritem vašega uspeha

**Samo virtualne pošiljke
so hitrejše od naših.**

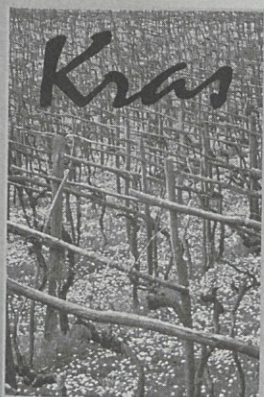
Quadrat design

Aerodrom Ljubljana

**Avioblagovna
služba**

www: Cargo@lju-airport.si

MEDIACARSO

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revija o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, izdaja podjetje MEDIACARSO, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
 Telefon: (+386) 01/421-46-95, (+386) 01/421-46-90;
 fax: (+386) 01/421-46-95
 E-mail: mediacarso@eunet.si
 Glavni urednik: Lev Lisjak
 Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
 Naslov: Uredništvo revije Kras, p.p. 17, 6223 Komen; telefon: (+386) 05/766-02-90
 fax: (+386) 05/766-02-91
 Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV 700 SIT, 3,5 EUR, 3,3 \$
 Naročnina za šest zaporednih števil z 8,5-odstotnim DDV in pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 5.000 SIT, na naročnikov naslov v tujini 8.000 SIT, 40 EUR, 40 \$
 Žiro račun: 50100-601-0301437
 Devizni račun pri NOVA LB, podružnici Ljubljana-Center, Trg republike 2, Ljubljana: 010-27620-896753/9
 SWIFT coda: LJ BA SI 2X
 Fotografije: Agencija MEDIACARSO
 Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.
 Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja je ponatis ali kakršno koli povzemanje prispevkov iz revije Kras prepovedano.
 Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.
 Grafično oblikovanje in priprava tiska Lev Lisjak
 Organizacija tiska K Korotan Ljubljana d.o.o.
 Naklada: 4000 izvodov

Slika na naslovnici:

Največji vinogradniški kompleks latnikov na Krasu, med Komnom in Svetem
 Fotografija: Borut Lozej

Vsebina

APRIL 2002, ŠT. 51

Mag. Gojko Zupan Andreja Rihter v pogovoru z Dušanom Reboljem	DOMOZNANSTVO V ŽLAHTNEM POMENU BESEDE KRAS PRIVLAČI S SVOJO KAMNITO ARHITEKTURO	4 5
Prof.dr. Andrej Kranjc Prof.dr. Ivan Gams	PODIPLOMSKI ŠTUDIJ KRASOSLOVJA KAKO KRAŠKI JE PRIMORSKI KRAS?	8 10
Dr. Andrej Gogala Nada Trebec	BOGATA RAZNOVRSTNOST ŽUŽELK NA KRASU BEKE, BEČNIKI, KOŠKI ALI NAREČNO BIEKE, BIEČNIKI, KOUŠKI	12 16
Janko Svetina Mirjana Mezgec	KAMNITE SKLEDE ŽGANJEKUHA IN PUST V SLIVJU	18 19
Adrijana Štok-Godina Agencija Kras	ZGODBA MLEKARICE PAVLE OSMICA PRI ABRAMOVIH	20 22
Dr. Franc Križnar Boris Pahor	GLASBENIKI, KATERIH GLASBA ZVENI KRAŠKO NA PREROJENEM KRASU	28 30
Boris Pahor Mag. Suzana Čurin Radovič	O PODOBI MARICE ŽIVEC PROFESIONALNI UGLED	32 33
Uredništvo Mag. Irena Debeljak	OSMA OBLETNICA IZHAJANJA REVIEJE KRAS DINOZAVRI KRASA IN ISTRE	34 38
Bruno Lisjak-Volpi Prof.dr. Rajko Pavlovec	NABREŽINA (Aurisina) FRAN ERJAVEC	42 46
Danijela Kos Iztok Ilich	TURISTIČNI INFORMACIJSKI CENTER NI NEMOGOČIH POTI	47 48
Iztok Ilich	KAREL ŠTRELKJ - IZ VRELCEV BESEDNE USTVARJALNOSTI	50

Ob osmem jubileju
revije Kras

DOMOZNANSTVO V ŽLAHTNEM POMENU TE BESEDE

V Ljubljani je kraška tradicija že dolgo kulturna stalnica. Ne le Francesco Robba in drugi kiparji ter stavbeniki, predvsem Jože Plečnik je z ovojem svoje knjižnice pokazal nostalgičen odnos do tedaj odrezane pokrajine in domovine svojega očeta z rdečo zemljo in belimi kamnitimi poudarki.

Revija Kras ni stara toliko, kot je stara Narodna in univerzitetna knjižnica, vendar je njenih osem let lahko doba, ki pelje v odraslost. Starejši gotovo vedo, da časnikarska tradicija Reboljeve družine sega še več let nazaj, v dobo časopisov posameznih podjetij. Revija Kras je najprej ena redkih, ki ne podcenjuje bralca in ga ne postavlja v nivo receptov, barvastih modnih trendov in shujševalnih kur nepomembnih starlet. Njena vsebinska naravnost je regionalna, vendar regionalnost presega, podobno kot veliki sinovi krasa, od Černigoja, Debenjaka, Spacala in Kosovela do Zlobca ter mlajših. Revija je v Ljubljani gotovo vsaj tako doma kot med Sežano in Vrhniko; enako kot omenjeni umetniki in generacije, ki odkrivajo kras, ga oživljajo s prenovo hiš, vrtov za suhozidi in z obnavljanjem trt ter sadovnjakov.

Revija je presenetila s širokim izborom piscev, ki niso omejeni le na geologijo ali kamnoseštvo; presegli so nivo terana in pršuta. Srečamo se s številnimi področji znanj, ki so dopolnili mavrici vsakdanjega življenja; gre za domoznanstvo v žlahtnem pomenu te besede. Vodilna nit tiskane celote je poznavanje kulturne dediščine in njenih plastenj. Za to smo ji konservatorji posebej hvaležni. Presežena je tudi hermetičnost, saj je vsebina posredovana dovolj strokovno in v razumljivem jeziku. Uredništvo je dokazalo tudi, da pisci ne iščejo vedno le visokih honorarjev; zvrstila se je stotnija avtorjev, ki naredo veliko za promocijo poznavanja dela naše domovine. Dolg do naših trmastih in upornih Kraševcev, ki je nakazan že v Steletovi "Umetnost v Primorju", je tako vsaj delno poplačan.

Na koncu in ne najmanj pomembno - revijo prijazni izdajatelj številnim bralcem dostavi kar sam, tako rekoč na pisalno mizo. Zato nimamo izgovorov, da ni časa. Radovedno jo prelistamo in preberemo. Revija je del našega odnosa do pokrajine, zgodovine in ljudi, zato njenim ustvarjalcem iskreno čestitamo! Kraševci sami bodo znali poskrbeti tudi za zdravico... Srečno!

Mag. Gojko Zupan

državni podsekretar, Uprava RS za kulturno dediščino

**Pogovor z Andrejo Rihter,
ministrico za kulturo**

KRAS PRIVLAČI S SVOJO KAMNITO ARHITEKTURO

V kolikšni meri poznate Kras kot eno izmed tipičnih pokrajin Slovenije in kaj se Vam je iz tega prostora najbolj vtisnilo v predstavo, podobo o krasu, o njegovi razpoznavnosti in ločljivosti od drugih slovenskih pokrajin?

Kot muzealka, zgodovinarica in poznavalka dediščine lahko rečem, da me Kras že dolgo privlači s svojo posebno kamnito arhitekturo, s posebnostjo svojega kamna in - seveda - z življenjem ljudi, ki živijo tod drugačno življenje, ki je povezano s podnebjem tega prostora. Sploh lahko rečem, da z veseljem in pogosto zahajam tako na Kras kot tudi drugam na Primorsko.

Kras in kraška pokrajina sta poseben pojem v zavesti ljudi in strokovne javnosti pri nas in po svetu. Name sta naredila največji vtis s svojo kamnito naravo, ki je Krasu tudi dala ime: z nekdanjo golo, zdaj pa zmerom bolj zaraščeno kulturno krajino z vrtačami, bori, latniki žlahtnega terana ..., če mimogrede navržem le nekaj najbolj opaznih značilnosti, in z edinstveno monumentalno kamnito vaško arhitekturo, ki sta nastajali s tisočletnim sonaravnim delom kraških kmetov in kamnarjev. Seveda ne smem pozabiti omeniti tudi čudovitega in zanimivega podzemnega sveta kraških jam-naravnih znamenitosti, s katerimi slovi ta deželica po vsem svetu in se je z eno, s Škocjanskimi jamami, uvrstila celo na Unescov seznam svetovne dediščine.

Za pisateljem in dramatikom Rudijem Šeligom je v novi vladi dr. Janeza Drnovška prevzela ministrski resor za kulturo profesorica zgodovine in dipl. sociologinja Andreja Rihter, priznana slovenska muzealka in pred imenovanjem za ministrico direktorica Muzeja novejšje zgodovine Celje.

Z novo ministrico za kulturo Andrejo Rihter smo se dogovorili za pogovor na Krasu že konec poletja 2001. Takrat naj bi po svojem prvem obisku v Štanjelu v začetku jeseni še enkrat prišla na pogovor z županom Občine Komen Urošem Slamičem o nadaljnjih skupnih ukrepih komenske občine in Ministrstva za kulturo, ki naj bi pospešili obnovo in ponovno oživitev srednjeveške naselbine Štanjel - prvenstveno grajskega kompleksa in Ferrarijevega parka. Ker do načrtovanega obiska ni prišlo, smo se z ministrico dogovorili za pogovor v začetku marca 2002. Pogovarjali smo se o Krasu kot eni izmed tipičnih slovenskih pokrajin, o slovenskem krasu nasploh in o ministričinem spremljanju kulturnega dogajanja na kraškem prostoru onstran državne meje s Hrvaško in z Italijo. Posebno pozornost smo v pogovoru namenili skrbi Ministrstva za kulturo prenovi in revitalizaciji Štanjela, razrešitvi zagat pri določanju poslanstva Kobilarne Lipice in lipiškega kompleksa kot slovenskega kulturnega in naravnega spomenika. Seznanili pa smo sogovornico Andrejo Rihter tudi o nameri revije Kras, da bi v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo ustanovili javno priznanje in nagrado posameznikom za njihov pomemben prispevek k ohranjanju in varovanju kulturne in naravne dediščine na kraškem prostoru.

Kako zaznavate, spremljate in ocenjujete kulturno življenje in ustvarjanje na kraškem prostoru tostran in onstran meje Slovenije z Italijo in s Hrvaško?

V organizacijski strukturi Ministrstva za kulturo imamo oddelek za mednarodno sodelovanje, oddelek za Slovence po svetu in oddelek za kulturo narodnih skup-

nosti, manjšinskih skupnosti in priseljencev. Vsak ima svojega vodjo in svetovalec, ker je to za Slovenijo zelo pomembno, saj je naša naloga, da le-tem omogočamo ohranjanje njihovih specifičnosti v načinu življenja in ohranjanje njihovih tradicij.

Kulturno sodelovanje s Hrvaško je izredno intenzivno, tako na formalni kot neformalni ravni. Naši in hrvaški javni zavodi s področja kulture so med seboj dobro pove-

zani in uspešno sodelujejo. Na Hrvaškem podpiramo kar nekaj glasbenih in drugih festivalov. Enako tudi Hrvatim pri nas.

Dobro sodelovanje je tudi med Slovenijo in Italijo, vendar so težave pri izpolnjevanju obveznosti, ki jih ima Italija do naše manjšine. Na Ministrstvu za kulturo se trudimo sproti reševati njihove probleme, hkrati pa države, v katerih živi slovenska manjšina, opozarjamo na njihove obveznosti.

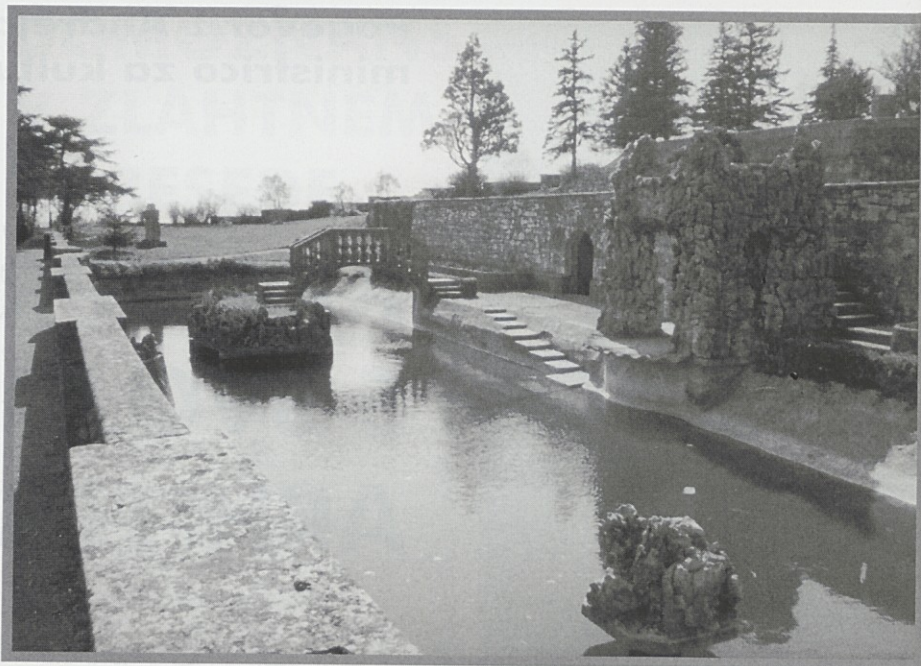
Kaj Vam pomeni značilna kraška kulturna krajina z njeno najbolj izstopajočo pojavnostjo - kamnito arhitekturo - od kamnitih ograd in suhozidov do kamnitih domov in strnjjenih domačij v vaških jedrih, v katerih izstopajo obdelan in klesan kamen, les ter kovano železo? Kakšen je Vaš odnos do ohranjanja in varovanja kulturnih ter naravnih spomenikov z vidika ohranjanja izvirne in značilne podobe krasa?

Kamnite ograde, suhi zidovi in groblje, ki prepredajo kraško pokrajino, so po eni strani prvine njene estetske privlačnosti in šarma, ki človeka pritegne na prvi pogled, po drugi strani pa pričevanje o načinu življenja in dela kraškega človeka v preteklosti. Žal te antropogene priče zmerom bolj izginjajo, bodisi da jih odstranjuje človek ali jih v spremenjenih razmerah gospodarjenja prerašča gozd.*

*Vaška ali ljudska arhitektura na Krasu z značilnimi sklenjenimi domačijami, z obzidanimi borjači z markantnimi kolonami in portoni, z vodnjaki in drugim značilnim kamnitim inventarjem, z lesenimi ganki..., da ne naštevam dalje, dopolnjuje in dovršuje to krajinsko podobo v duhu genius loci** ter je s svojimi estetskimi kvalitetami in dokaj dobro ohranjenostjo biser slovenske arhitekturne in naselbinske dediščine.*

* antropogeno = ustvarjeno od človeka - po Verbinčevem Slovarju tujk

** krajevna posebnost (glede na vtis, ki ga napravi) - po Verbinčevem Slovarju tujk

"Strokovne službe Ministrstva za kulturo pripravljajo program prenove in ureditve Ferrarijevega vrta v Štanjelu" je povedala ministrica za kulturo Andreja Rihter

Zato ni dvoma, da je treba - s sodelovanjem ustreznih državnih resorjev, lokalnih skupnosti in posameznikov, ki gospodarijo s tem bogastvom - ohranjati kar najbolj celostno in značilno podobo izvirne kraške pokrajine z njenimi naravnimi in kulturnimi prvini, naravnimi in kulturnimi spomeniki.

Za srednjeveško naselje Štanjel na griču - enega izmed kraških arhitekturnih biserov - in za njegovo obnovo ter revitalizacijo je narejenih že veliko raziskav, projektnih zasnov in načrtov. Videti je že prve rezultate - tudi zaradi sofinanciranja Ministrstva za kulturo, zlasti z uvedbo tako imenovanega kulturnega tolarja... Okrogla miza revije Kras o prenovi in revitalizaciji Štanjela konec leta 2000 je potrdila že večkrat prej ugotovljene nujne in možne rešitve, po katerih naj bi Štanjel postal mesto-muzej, izobraževalno središče in kulturno-obrtniško zbirališče ustvarjalcev na Krasu. Zdi pa se, da ni ustreznih ukrepov in spodbud, ki bi lastnike stavb in objektov na štanjelskem griču usmerili bodisi v obnovo propadajočega stavbnega fonda ali v njihovo prodajo tistim, ki bi s prenovno objektom zagotovili zanimive in uporabne funkcije. Kakšne naloge si je za Štanjel

naložilo Ministrstvo za kulturo, kako jih uresničuje in s kakšnimi težavami se pri tem spopada?

Štanjel je nedvomno biser, ki ga mora Slovenija skrbno varovati. Ministrstvo za kulturo si že več desetletij prizadeva za obnovo in revitalizacijo Štanjela in v tem aktivno sodeluje. Pri tem lahko sodeluje le v okviru svojih pristojnosti, če so za to ustvarjeni pogoji. Za hitrejšo obnovo ter revitalizacijo morajo biti ustvarjeni temeljni pogoji, ki pa, žal, do danes niso izpolnjeni. Lokalna skupnost bi morala poskrbeti predvsem za prostorsko ureditvene načrte ter zagotoviti ustrezno komunalno infrastrukturo, kar bi omogočilo hitrejšo revitalizacijo. To je pogoj, da bi tudi lastniki stavb lahko hitreje vlagali v prenovno svoje lastnine, saj se danes srečujejo s skoraj nepremostljivimi težavami pri pridobivanju gradbenih dovoljenj, kar pa je eden izmed pogojev za kandidiranje na razpisih za pridobivanje javnih sredstev.

Ministrstvo za kulturo sofinancira obnovo stavbnega fonda lastnikom, ki imajo urejena ustrezna dovoljenja. Od leta 1997 do leta 2001 je tako za obnovo posameznih domačij namenila 47 milijonov SIT.

Zaradi pomembnosti kulturnega spomenika, kot je Štanjel, pa je Ministrstvo za kulturo omogočilo, da bo v obnovljenem Kvadratnem stolpu pričela delovati pisarna Javnega zavoda za varstvo kulturne dediščine, v katerem bodo zainteresirani dobili nas-

vete oziroma informacije in pomoč javne službe pri pripravi načrtov in obnovi svojih objektov.

Strokovne službe pripravljajo program prenove in ureditve Ferrarijevega vrta, ki bo predvidoma končan do konca leta 2003. Pomembno je, da bomo pridobili primernega upravljavca, kar bo nedvomno za nadaljnji razvoj velika vzpodbuda.

Želimo si, da bi prenova objektov tekla še hitreje, za kar pa mora lokalna skupnost pridobiti ustrezen program ter zagotoviti svoj delež sredstev za obnovo.

Ministrstvo za kulturo je v letih od 1997 do 2001 za obnovo in razvoj vasi Štanjel namenilo skupno 133 milijonov SIT, v letu 2002 oziroma 2003 pa bo za ta namen zagotovljenih še dodatnih 73 milijonov SIT.

Kobilarna Lipica je končno le dobila svoj program in razvojni načrt, za kar gre veliko zaslug tudi vam osebno ter Ministrstvu za kulturo. Kazalo je že, da bodo komercialni vidiki v narav-

nem spomeniku Lipici izpodrinili njegovo osnovno, pred več kot štirimi stoletji začeto poslanstvo - vzrejati plemenite lipicance in skrbeti za kakovostno vodenje vseh potrebnih vzrejnih dokumentov. Kaj so naloge države na tem področju in ministrstva, ki ga vodite, kaj so naloge lokalne skupnosti in Občine Sežana, na območju katere je Kobilarna Lipica?

Problem Lipice še vedno ni razrešen. Na papirju že morda, potrebno pa bo vložiti še veliko dela, česar smo se že lotili v več vladnih resorjih. Ministrstvo za kulturo je namreč dalo pobudo za sestanek ministrov za kmetijstvo, gospodarstvo, okolje in prostor ter evropske zadeve, na katerem smo govorili o osnovnem poslanstvu Kobilarne Lipice. Bili smo si enotni, da so to konji, torej lipicanec in njegova nadaljnja vzreja. Dogovorili smo se, da je to osnova, na kateri bomo določili javno službo in nadaljevanje gospodarskih dejavnosti v Lipici. Vlada je sprejela

program varstva in razvoja Kobilarne Lipica in sedaj čakamo, da bo novo vodstvo Kobilarne Lipica program začelo uresničevati.

Del celote je tudi kraška stavbna dediščina, ki ji je Ministrstvo za kulturo posebej naklonilo veliko skrb in redna denarna sredstva za posamezne programe, kljub temu, da program varstva in razvoja še ni bil sprejet. Zato so prenovili prostor ob galeriji, cerkev in stari hlev, prenavlja pa se tudi graščina.

Če odgovorim še na drugi del vašega vprašanja, lahko rečem, da je naloga države predvsem v tem, da v Kobilarni poskrbi za zaščito avtohtonega naravnega in kulturnega okolja, vključno z zagotovljeno vzrejo konj, z vsemi njenimi rodovi žrebcev in kobil. Takoj za tem podpiramo celovito organizacijo Kobilarne, ki mora biti tudi ekonomsko uspešna organizacija.

Zato Ministrstvo za kulturo sodeluje z drugimi ministrstvi, da bi bile vse dejavnosti v Lipici čim bolj usklajene, enotne, tudi racionalne in ekonomsko utemeljene.

Andreja Rihter: "Vlada je sprejela program varstva in razvoja Kobilarne Lipica in sedaj čakamo, da bo novo vodstvo program začelo uresničevati."

Skupaj s strokovnjaki iz muzejev in javnega zavoda za varstvo dediščine pa načrtujemo zaokroženo in sodobno muzejsko predstavitev Kobilarne kot celote in njenih zgodovinskih posebnosti, vključno z izjemami, od celostne obravnave Galerije Avgusta Černigoja naprej. V mreži kulturne infrastrukture načrtujemo celostno povezavo vseh razstavnih prostorov zahodne Slovenije in Obale, od Nove Gorice do Sečovelj. Bolje pa bo potrebno predstaviti tudi samo arhitekturo območja, pozabljene kipe Forme vive, vključiti nagrade Vilenica v življenje območja in nadaljevati razvoj do ureditve informacijskega centra za obiskovalce in posebnega za strokovnjake, ki bodo raziskovali zgodovino in sedanjost lipicancev.

Nalog občine ne moremo načrtovati in ne načrtujemo na Ministrstvu. Skupaj z njimi pa želimo kulturni razcvet vsega območja in vsebinske povezave dejavnosti v kulturnem centru v Sežani, v njeni knjižnici in botaničnem vrtu, v Štanjelu in v Lokvi s Kobilarno Lipica in Slovenijo ter širše, v območju Alpe-Jadran. Radi bi predvsem to, da bi prebivalci občine vzeli razvoj Kobilarne kot svojo moralno obvezo in s svojim znanjem pomagali ne samo pri ohranjanju kraške oaze, enako in bolj pri razvoju vseh dejavnosti, tudi turističnih, na območjih občine, ki gravitirajo h kobilarni sami.

Eden izmed temeljnih ciljev revije Kras je tudi spodbujanje ohranjanja in varovanja naše kulturne in naravne dediščine; zaradi njene vsebinske usmerjenosti prvenstveno, seveda, na našem krasu, ki zavzema več kot 43 odstotkov ozemlja Republike Slovenije. Da bi revija cilje kar najbolj učinkovito uresničevala, njeni izdajatelji pripravljamo ustanovitev vsakoletnega javnega priznanja in nagrade revije Kras posameznikom za njihov pomemben prispevek k ohranjanju in varovanju kulturne in naravne dediščine krasa. Seveda bi za ocenjevanje takega prispevka morali za to usposobljeni strokovnjaki izoblikovati ustrezne razpisne in podelitvene kriterije ter sodelovati v komisiji za izbor nagrajencev. Kaj sodite o taki

nameri revije Kras in ali bi pri tem sodelovalo - tudi finančno - Ministrstvo za kulturo?

Predvsem je pomembno izoblikovati kriterije za tako nagrado, ki bi morala biti resnično priznanje za obnavljanje, ohranjanje in varovanje kulturnih ter naravnih vrednot, ki na področju arhitekture in krajine poudarjajo specifično krasa in njegovo identiteto. Od tega je tudi odvisno, kako in v kolikšni meri bi pri tem sodelovalo Ministrstvo za kulturo. Zamisel bi lahko zastavili tudi v širšem prostoru in bi - na primer - izhajali iz kamna, ki je na Krasu sicer osnovni gradbeni in arhitekturni material, uporablja pa se ga za take namene na celotnem prostoru Slovenije. Naše ministrstvo bi vsekakor sodelovalo in pomagalo pri izpeljavi zamisli in njeni uresničitvi.

Ko dobite med pošto na svojo delovno mizo tudi revijo Kras, kaj z njo naredite? Jo morebiti le prelistate ali v njej tudi kaj preberete?

Ko na mizo dobim revijo Kras, jo najprej prelistam, moj pogled pa se zagotovo ustavi pri temah o kulturni dediščini, po katerih je ta revija še posebej prepoznavna. Žal mi za prebiranje revij, knjig in strokovne literature vedno zmanjkuje časa, zato mi kakšen članek tudi uide. Revija Kras pa je vedno z mano kje na poti, da - ko najdem čas - preberem, kar me v njej zanima. Vrednote revije so prav v tem, da s svojimi strokovnimi članki na poljuden način predstavlja kraško dediščino in bralcu razkriva njene vrednote ter mu omogoča pravilno dojemati in vrednotiti to dediščino. Po zaslugi revije Kras in še nekaterih drugih naša dediščina postaja sestavni del življenja. Revija Kras je zagotovo ena izmed tistih, ki si prizadeva opisovati, predstavljati, vrednotiti, ceniti in varovati dediščino pomembnega dela Slovenije, za katerega so značilni kraško podzemlje, kraška krajina in ljudje, ki na krasu živijo.

Dušan Rebolj

Dušan Rebolj, publicist - izdajatelj revije Kras

Na Fakulteti za humanistične študije v Kopru se je začel

...

Bralci revije Kras so v avgustu 2001 lahko prebrali, da bo že prvo leto delovanja Fakultete za humanistične študije v Kopru organiziran tudi podiplomski študijski program Krasoslovje. Zdaj nam ni več treba govoriti v pogojniku ali prihodnjiku, ampak lahko rečemo: »Začelo se je!«. In ne le začelo, saj se je že končal tudi prvi semester! Tako zdaj ne govorimo le o načrtih ali o prvih korakih, ampak lahko že ocenimo prve narejene korake in jih primerjamo z napovedmi...

Med kar dolgotrajnim načrtovanjem in pripravljanjem podiplomskega programa Krasoslovje, trajalo je nekaj let, so se menjavala optimistična razpoloženja s pesimističnimi; včasih se nam je zdelo vse lahko in preprosto, včasih pa smo mislili, da ne bo šlo in da se spuščamo v nekaj neuresničljivega. A zdaj, morda z manj navdušenja, zato pa bolj prepričljivo in s trdnim zaupanjem v prihodnost, lahko napišem, da uresničujemo podiplomski program Krasoslovje in da je mogoče govoriti že o prvih uspehih in tudi dobrih izkušnjah.

Začenjam z najbolj trpko izkušnjo... Zaradi neizkušenosti in raznih zapletov pri sprejemanju oziroma potrjevanju študijskega programa se je zapletlo pri že sicer malo poznem razpisu za vpis v prvo leto podiplomskega programa. Od načrtovanih 15 študentov-podiplomcev se jih je prijavila le približno polovica, pa še od teh se je lahko le polovica redno vpisala v prvi letnik. Zaradi tega je odpadla možnost za prijave na razpis Ministrstva za šolstvo, znanost in šport o sofinanciranju podiplomskega študija, zato začetek ni bil najbolj obetaven. Deloma tudi zaradi tega so se predavanja - ta podiplomski program ima, za razliko od marsikaterega drugega programa, redno organizirana predavanja - začela precej pozno, šele v drugi polovici novembra 2001.

A kljub vsemu, začelo se je! Predavanja se redno udeležuje osem študentov (povprečno 82-86-odstotna prisotnost!).

PODIPLOMSKI ŠTUDIJ KRASOSLOVJA

Andrej Kranjc

Vseh osem je Slovencev in predavanja potekajo v slovenščini. Eden, kitajski geograf iz Yunnana, pa prihaja v Slovenijo le občasno in smo zanj pripravili individualni program, ki temelji na njegovem študiju in raziskovalnem delu doma, na Kitajskem, ter na konzultacijah s predavatelji v Sloveniji. Vse, seveda, v angleškem jeziku.

Za prvi letnik so predvideni štirje predmeti, z različnim številom sodelujočih predavateljev, od enega strokovnjaka (Zgodovina raziskovanja in teorij o krasu) do šestih strokovnjakov (Osnove geologije, hidrologije in geomorfologije krasa). Predavanja potekajo v prenovljeni zgradbi Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU na osrednjem trgu v Postojni, saj so zaenkrat, v prvem letniku, vsi predavatelji oziroma izvajalci programa člani inštituta in seveda tudi habilitirani visokošolski delavci.

Struktura študentov kar dobro odseva osnovno zamisel tega podiplomskega programa, skladno z izrazito interdisciplinarno naravnostjo krasoslovja in s širokimi potrebami prakse: s krasom naj bi se podrobneje seznanili tako bodoči specialisti - raziskovalci, ki bodo svoje nadaljnje delo usmerjali v znanstvene raziskave krasa, kot tudi tisti, ki bodo v najrazličnejših »praktičnih« poklicih povezani s krasom. Tako so med slušatelji Krasoslovja diplomanti, ki so tik pred tem končali dodiplomski študij, »mladi raziskovalci«, ki bodo svojo kariero nadaljevali v raziskovalnih inštitutih, ter slušatelji iz prakse, ki že imajo svoj poklic in delo, pa iz najrazličnejših razlogov želijo poglobiti svoje poznavanje krasa in obenem pridobiti tudi višjo stopnjo izobrazbe - magistrij. Med temi zadnjimi so tako pedagogi kot tudi turistični strokovnjak na krasu.

Naša zamisel oziroma želja, da bi bil program Krasoslovje izrazito mednarodno, se seveda ne more kar takoj uresničiti, vendar po mojem mnenju razmere kažejo, da bo šel razvoj v to smer. Študentje so iz Postojne, iz drugih delov Primorske, iz Ljubljane, iz Trsta in eden s Kitajske. Kljub

relativno velikemu zanimanju (tudi iz Južne Italije, iz Irana ...) ni kar tako dobiti študente iz tujine na podiplomski študij na fakulteti, ki je nova, in za program, ki se je šele začel. Pri tem igra pomembno vlogo tudi denar. Kot nikjer, tudi podiplomski program Krasoslovje ni zastoj. Študent naj bi plačal letno šolnino blizu 500.000 SIT. Za nekatere je to lahko že majhno premoženje. In, če na primer naš kitajski študent ne bi dobil finančne podpore našega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport, si študija v Postojni ne bi mogel privoščiti... Seveda v tem primeru ne gre le za šolnino, ampak so upoštevani tudi stroški bivanja v Sloveniji, prevozniki stroški, itn. Ampak to je še vedno le podpora študentu, ne pa podpora neposredno podiplomskemu programu!

In tako - hočeš nočeš - pridemo na vprašanje o denarju. Če bi vpis uspel tako, kot smo načrtovali oziroma želeli, bi imeli možnost za uspeh na razpisu omenjenega ministrstva za sofinanciranje programa. In v tem primeru bi bila šolnina bistveno nižja, le 20 ali 25 % od polne. Zaradi relativno majhnih pridobljenih sredstev je vprašanje, kako bomo uspeli uresničiti nekatere študijske načrte oziroma obljube. Terensko delo zaenkrat ni vprašljivo; tudi zaradi uvidevnosti upravljavcev naših turističnih jam ne, pač pa je vprašljivo sodelovanje tujih predavateljev, tujih mentorjev in obvezne prakse ali vsaj študijskega ogleda krasa in raziskovalnih inštitutov v tujini. Za predavanje smo uspeli dobiti strokovnjaka iz Avstralije, aprila bo na sporedu predavanje strokovnjaka za kraško hidrologijo iz Grčije. Ampak to, seveda, ne za serijo predavanj. Za to bi moral biti predavatelj vsaj teden ali dva v Postojni. Tudi če mu za predavanja ne bi ničesar plačali, tudi če bi pripotoval v Slovenijo na lastne stroške, pa ne moremo pričakovati, da bi si še sam plačal bivanje. Vsaj za hrano in stanovanje bi morala poskrbeti fakulteta! Tako, kot smo za kitajskega študenta uspeli dobiti za komentorja svetovno priznanega strokovnjaka z Irske, tudi s tujimi predavate-

Študentje se s krasom podrobneje seznanjajo tudi na terenu. Primer meritev v jami. Fotografija: S. Šebela

lji ne bi imeli težav, če bi le imeli malo več denarja.

Fakulteta podiplomski program Krasoslovje podpira, kolikor le more. Ker pa podiplomski študij ni v rednem sklopu dejavnosti fakultete, bi morali dodatna sredstva pridobiti sami, s šolnino in drugače. Izkazalo se je, da s šolnino, vsaj tako »nizko«, vsega ni mogoče kriti. Ker velik del študentov prihaja s primorskega krasa, ker jih bo velik del tudi tod zaposlenih, bi upravičeno pričakovali nekaj denarne podpore ali konkretnega sponzoriranja neke dejavnosti ali akcije tudi iz lokalnih oziroma regionalnih virov. Postojnska občina je že storila prvi korak: za zdaj imamo županovo obljubo o denarni pomoči.

Tudi po koncu prvega semestra prvega podiplomskega študija krasoslovja pri nas (morda celo v svetu?) še vedno ne vem, ali sem bolj optimist ali bolj pesimist. Ampak - začelo se je! In vsak začetek je težak.

Akad. doc. dr. Andrej Kranjc, izr. član SAZU, vodja programa Krasoslovje - znanstveni svetnik na Inštitutu za raziskovanje krasa ZRC SAZU, Postojna

Stereotip o krasu ne velja več

KAKO KRAŠKI JE PRIMORSKI KRAS?

Ivan Gams

*Uboga kraška Primorska!
Po pripovedki je kamenje iz
svoje vreče po njej razsul sam
zlodej, da bi otežil življenje
ljudi. Njihovo usodo
je zapečatilo še pomanjkanje
dobre zemlje za obdelovanje.*

*Poglejmo si поблиže stereotip,
nenehno ponavljajočo se
trditev o kamenitosti in pičli
zemlji na krasu Primorske
v luči zgodovine!
Stereotip je nastal v času
prevlade ovčereje.*

Še v prvi polovici 19. stoletja so v Mavhinjah številni Žuzkovi otroci umirali bolj zaradi podhranjenosti kot zaradi bolezni. Pašnikov, ki so zavzemali dobro polovico vaških zemljišč, ni bilo mogoče več širiti, saj je gozda ostalo bore malo. Takrat so potniki s severa in z vzhoda iz pošne kočije lahko opazovali domala brezgozdno puščavo in z objavami v časnikih utrdili prvo pojmovanje, da je kras kamnita brezvodna zemlja z vrtačami. Tisti, ki so hoteli ta novi termin razširiti na severovzhod do Vrhnike, so ugotavljali, da je notranjski kras prav tako kamenit, a tam kras zakrivajo gozdovi.

Manj kot dve stoletji je bilo potrebnih, da so se gozdovi z Notranjske razširili tudi po nižinskem primorskem krasu. Preobrat je nastopil sredi 19. stoletja, ko je stekla Južna železnica do Trsta in so Kraševci v njegovi luki in rastočem mestu našli tržišče za mleko, drva in led pa tudi svojo zaposlitev. Ovčerejo je začela zamenjavati govedoreja, zanjo pa so morali zadnjikrat množično trebiti kamenje na pašnikih, če so hoteli kositi.

Kamenje so zložili v suhe zidove, ki so postali velika značilnost nizkega primorskega krasa. Zakaj so pozneje velik del takih zidov odstranili, ne zveemo iz krajevne zgodovine, lahko pa po gladkih površinah kamnov ugotavljamo njihovo poreklo v podtalnem krasu. Zasedimo jih vgrajene v mnogih stavbah, v cestnih in železniških nasipih, v breznih in dnu vrtač, v katerih so opustili njivice. V vojnih letih 1915-1917 so na fronti šrapneli razbili veliko iz tal štrlečega kamenja in razrušili suhe zidove, v zaledju pa so kamenje iz suhih zidov vgrajevali v vojaške barake in zaklonišča. Bežni potnik more danes, ko na polovici krasa gozdovi skrivajo najbolj kamenita zemljišča, nastala

prvotno na opučenih srenjskih in kmečkih pašnikih, v zeleni pokrajini zaslediti bore malo kraških posebnosti.

Slovenska hidrologija je ugotovila še eno kraško posebnost - kraško retencijo. Pomeni zadrževanje velikih vodnih zalog v kraški globini, od koder z zamudo iztekajo v izviri. Posebnost so utemeljevali na izviri z majhnim nihanjem pretoka, po čemer so najbolj znani Milavčev izvir pri Planini, Bištra pri Vrhniki in Mrzlek v dolini Soče. Pozneje se je izkazalo, da se v njihovem zaledju visoka voda preliva v malo višje soseodne izvire.

Da bi kraško retencijo bolj spoznali, smo primerjali mesečne pretoke in mesečne padavine, kar oboje meri Hidrometeorološki zavod. Povprečne padavine in rečne pritoke v obdobju od leta 1961 do leta 1990 smo spremenili v količnike in jih primerjali v kraških in nekraških porečjih. Po tem računu zunaj visokogorja po vsej Sloveniji na nekrašu in na krasu rečni odtok vidno zaostaja za padavinami od maja do konca septembra, v Primorju oktobra, in to tudi tam, kjer je padavin v poletni sezoni največ (Temenica, Prečna). Razlika je največja avgusta, ko je izhlapevanja z vegetacijo že manj kot v juliju. Iz tega izhaja, da poleg padavinskega režima in izhlapevanja odtok uravnava tudi precejšnja talna vodna zaloga, ki se v poletnih mesecih zmanjšuje. Tak režim imajo tudi primorske reke Vipava, Rižana in Timava. Iz tega vidimo, da se tudi na nizkem krasu največ vode zadržuje v zemlji (matičnem substratu, ki ga pedologi imenujejo tla), ilovici in glini. V njej nabrano poletno vodo večinoma iztisnejo šele jesenske padavine, da priteče skozi jamske strome.

Kraševci trdijo, da se je po drugi vojni podnebje spremenilo. Pridelki dozori-

Če je z zemljo zapolnjena skalna špranja preozka, jo morajo drevesne korenine razširiti.

V submediteranskem krasu je ponekod pod skalnatimi tlemi v votlinah kar precej rdeče zemlje, ki jo koreninice s pomočjo agresivne vode razširjajo.

Po drugi svetovni vojni so potem, ko so postrgali vršičke kamnov, nad odkopno steno kamnolomá Verd odkopali vso zemljo in jo razsuli po pobočju. Razčlenjeni podtalni kras pričra, da ilovice ni bilo malo.

jo pozneje; poleti se trava redkeje posuši kljub sušam. Imajo prav! Zdaj je več kot pol površja v senci dreves, zato se poleti zemlja manj osuši in zračna vlaga je tudi v okolici večja. Zato ne preseneča, da raziskovalci cvetnega prahu ugotavljajo na primorskem krasu pred človekovim posegom na začetku holocenske otoplitve (pred približno 8.000 leti) ne hrastov ampak bukov gozd. Izračunali so, da na nizkem primorskem krasu letno izhlapi iz kvadratnega metra tal med 700 in 750 milimetrov vode, in to na krasu in na nekrasu (flišu).

Navedene ugotovitve izničujejo kraški stereotip o pičli zemlji, če pri tem mislimo večje predele. Drugače pa je, če upoštevamo lokalne razlike. Ko so po zadnji svetovni vojni na Krasu izkopal jarke za razne cevovode in kable, so domačini lahko iz nekaterih bližnjih vrtič in drugih mest navozili mnogo kamionov zemlje na vrtove, vinograde, sadovnjake in njive. Z izvirnimi metodami so nekateri podjetneži ugotovili tri metre in globlje sloje rdečkaste ilovice, ki so jih strojno odkopavali in razvažali na travnike in njive, namesto da bi nadaljevali delo prednikov in trebili kamenje. Kjer so na Primorskem in Dolenjskem v okviru mednarodno podprtega melioriranja zemljišč dali otrebiti z buldozerji površinsko kamenje, so na robu nič kaj redkih zemljišč nastale razmeroma majhne groblje. Vse to podira stereotip o strašni kamnitosti kraške zemlje, ki pa jo je pod površjem v žepih in špranjah toliko, da lahko gozd raste na navidezno povsem kamnitem površju.

Opazovalec zemljišč z ven štrlečimi kamni se s tem ne bo strinjal, dokler se ne bo zavedel optične prevare. Navadno dobimo vtis, da je kamnitost površja v daljavi večja, kot je videti od blizu. To zato, ker v

daljavi zakrivajo ven štrleči kamni več površja, kot ga vidimo z očmi v višini dober meter in pol nad tlemi. Študenti so v okviru seminarskih vaj prisodili zemljišču, na katerega letalskem posnetku zavzemajo kamni okoli destino površja, značaj povprečno kamnitega krasa. Na močno kamnitem malo večjem krasu delež kamnov redkokdaj presega 20 do 30 odstotkov; največ na strmih pobočjih.

Naše razmišljanje lahko sklenemo, da so na krasu dobrine, kakršni sta voda in zemlja, bolj kot drugod neenakomerno razporejene. Na pretek jih je le na redkih mestih. Kako jih izkoristiti in izkoriščati za vse prebivalstvo, pa je drugo vprašanje. Na to vprašanje sem se spomnil na počitniškem kanarskem otoku Santa Cruz de Tenerife, ko sem videl na pol puščavski južni obali sadne in zelenjavne nasade ter terasne njive, narejene iz zemlje, pripeljane s 25 kilometrov oddaljene severozahodne obale, in jih zalivajo s še bolj oddaljeno vodovodno vodo. Tako korenito poseganje v prostor sicer nekateri naravovarstveniki zavračajo. Na Krasu pa z zaraščanjem travnikov, pašnikov in gmajn dopuščamo zmanjševanje njegove biodiverzitete ali rastlinske pestrosti.

Za dokumentiranje vseh navedenih trditev bi moral sicer navesti precej objav, a tega revija Kras ne prenese. Zato predlagam zahtevnejšemu bralcu uporabo le nekaj poglobitvene literature, ki jo navajam na desni kot vire!

Akad., prof. dr. Ivan Gams -
doktor geografskih znanosti, Ljubljana

Gradnja magistralne ceste je pri Divači po drugi svetovni vojni razkrila goste žepe rdeče zemlje.

V okviru melioracij zemljišč so na tem suhokrajnskem pašniku postrgali kamne, da so ga spremenili v travnik. Nastali kupi kamenja niso veliki.

Vse fotografije: I. Gams

Viri:

- Gams, I., 1998: Razlika med mesečnimi koeficienti padavin in odtoka kot metoda členitve rečnih režimov v Sloveniji. - Geografski vestnik, št. 70, Ljubljana
Gams, I., 1992: Sistemi prilagoditve primorskega dinarskega krasa na kmetijsko rabo tal. - Geografski zbornik, št. 31, str. 5-106, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Hidrometeorološki zavod RS, 1998: Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije, Ljubljana
Šercelj, A., 1996: Začetki in razvoj gozdov v Sloveniji. - Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

BOGATA RAZNOVRNOST ŽUŽELK NA KRASU

Andrej Gogala

Slovenski koralni greben

Koralni grebeni v tropskem morju s svojimi koralami in raznobarnimi ribami veljajo za višek naravne raznovrstnosti, ravno tako tropski deževni gozd, ki še vedno skriva množice neopisanih vrst živali in rastlin. Ne enega ne drugega ne premoremo v Sloveniji, a če želimo opazovati naravno raznovrstnost v vsem njenem sijaju, se lahko odpravimo na negnojene, kamnite kraške travnike in zaraščajočo kraško gmajno. Namesto koral je tu osnova prehrabnih verig velika raznovrstnost rastlin. Na kamnitih tleh z malo prsti uspevajo druge, kot uspevajo na globljih, ki se že zaraščajo z grmovjem in drevjem. Rastline so hrana množici neverjetno raznolikih žuželk, od kobilic, hroščev in gosenic, ki jih obgrizujejo, do čebel, ki z njimi živijo v sožitju.

Čebele se hranijo z medicino in s pelodom v cvetovih, med letanjem od cveta do cveta pa skrbijo za oprasevanje rastlin.

Vežanost samotarskih čebel na določeno rastlinsko vrsto je zelo pogosta. Čebele imajo svoje kratko obdobje dejavnosti časovno usklajeno z obdobjem cvetenja svoje rastlinske gostiteljice. Hrana za svoj zarod imajo zagotovljeno, rastline pa s tem sožitjem pridobijo zanesljive oprasevalke. Družno živéče čebele, ki živijo dalj časa in potrebujejo pelod od pomladi do jeseni, seveda niso izbirčne. Med svojo raziskavo sem na Krasu skupaj s Čičarjio in Kraškimi robom našel 317 vrst divjih čebel.

Pod grmovjem spomladi poganjajo okusni mladi poganjki špargljev ali belušev, šparngje po domače. Iščejo jih hrčice, drobne mušice, ki nanje odlagajo jajčeca. Njihove ličinke, ki se razvijajo v poganjkih, povzročajo ukrivljanje konic in tvorbo šišek, poganjki se prenehajo razvijati. Da bi se rastline ubranile teh škodljivcev, na mladih listkih poganjkove konice izločajo sladke izloček, ki ga hodijo lizat mravlje. Če imajo srečo, mravlje odpodijo hrčice, ko branijo svoj vir hrane. Ne morejo pa poganjkov ob-

Par kobilic kamenk (*Prionotropis hystrix*).

varovati pred človeškimi nabiralci. Šparglji z jajci so priljubljena pomladanska jed, ki obnavlja med zimo izgubljene zaloge vitaminov.

Na tleh kraških in istrskih travnikov pogosto vidimo hrošče poljske kozličke, ki iščejo sovrstnike nasprotnega spola. Leteti ne morejo, saj pod žametnimi pokrovi nimajo letalnih kril. Njihove ličinke živijo v zemlji, kjer objedajo rastlinske korenine. Poljski brzci, ki se prav tako parijo spomladi, letajo po nezaraslih površinah, kjer si kopljejo rove tudi njihove roparske ličinke. Umim brzcem se je zelo težko približati, saj hitro zletijo za naslednjih nekaj metrov. Med parjenjem samec zgrabi samico s svojimi močnimi čeljustmi, ki jih uporablja za lov plena.

Hrastov les je hrana ličinkam hroščev rogačev, ki v junijskih večerih letajo naokrog in iščejo samice. Samci rogačev se s svojimi močno povečanimi čeljustmi sprejemajo v dvobojih za družice. Kadar kakšna večja žival (ljudje so všteti, saj imajo

enake fiziološke potrebe) za seboj pusti »dišeč« kup delno prebavljene hrane, na prizorišče prihitijo hrošči sizifi in njihovi večji sorodniki govnači. Sizifi oblikujejo kroglice govna in jih valijo proti primernemu mestu, kjer jih zakopljejo in nanje odložijo jajčeca. Njihov zarod ima vso hrano za svoj razvoj pred seboj že takoj, ko se izvali.

Spomladi po vsem Krasu letajo petelinčki, pisani metulji, ki v Evropi veljajo za ogroženo vrsto. Njihove gosenice se hranijo s podraščeci, ki rastejo na gozdnih obronkih, zaraščajočih se travnikih in ob poteh. Raznobarvnih metuljev tudi pozneje na travniškem cvetju ne manjka. Med najpogostejšimi so črno in belo obarvani lisarji ter repati jadralci in lastovičarji.

Škržadi in stenice s kljuncem sesajo rastlinske sokove. Pojoci škržadi kot ličinke sesajo na koreninah, odrasli pa neumorno prepevajo svoje pesmi. Na kraških travnikih je veliko tudi različnih kobilic, ki so ene izmed glavnih rastlinojedcev na suhih traviščih. Samice kamenk so dolge do 54

mm in s tem med največjimi kratkorogimi kobilicami. Kljub velikosti jih le težko opazimo, saj so s svojo pojavo in barvo dobro zakrite med kamenjem. Na našem Krasu dosega severni rob razširjenosti svoje vrste. Še večje od njih so redke žagarice, plenilske dolgoroge kobilice, katerih plen so predvsem druge vrste kobilic. Vse žagarice pri nas so ženskega spola in se razmnožujejo brez samcev.

Z žuželkami se hranijo pajki in plenilske žuželke, denimo bogomolke, nekatere dolgoroge kobilice, roparske stenice, ose, naježdniki in celo kačji pastirji. Ti za svoj razvoj potrebujejo vodo, ki jo najdejo v kalih. Spretne metuljčnice lovijo nad travniki, nato pa sedejo na bilke, da so videti kot lepi črno-rumeni cvetovi. Z lepimi barvami svojih kril spominjajo na metulje, vendar so mrežekrilci.

Žuželke so hrana tudi plazilcem, predvsem kraški kuščarici, žabam in predvsem pticam. Nekatere ptice, ki so drugod že skoraj izginile zaradi spreminjanja okolja, ki ga povzroča sodobno kmetijstvo, so na Krasu še vedno pogoste. Denimo smrdokavre, ki jim domačini pravijo smrdljivi petelin zaradi pisanega okrasa na glavi in navade, da obračajo posušene kravjeke, ko iščejo hrošče govnače. Spomladi lahko poslušamo ubrano petje slavcev. Tu so še podhujke s svojim bramorjevemu podobnim brnenjem in skoviki s svojimi nočnimi klici.

Metuljčnica (*Libelloides macaronius*).

Kadar je govor o kraškem živalstvu, običajno pomislimo na podzemne živali, prilagojene večni temi v kraških razpokah in jamah. Upravičeno, saj so ponesle slavo našega krasa po vsem svetu. Vendar pa je Kras izjemno bogat tudi z nadzemnim življenjem, posebno z žuželkami, ki so na kraških travnikih in pašnikih izjemno raznovrstne.

Koliko vrst žuželk živi na Krasu, seveda ne vemo, saj so mnoge sistematske skupine skoraj neraziskane; celo pri najbolj raziskanih, kakršni so, denimo, metulji, pa so nova odkritja tu nekaj povsem navadnega. A, žal, nekatere vrste tudi izginjajo zaradi zaraščanja, ogrožena pa so tudi zatočišča endemičnih, samo na vrhovih kraških in severnoistrskih gorâ živečih stepskih vrst.

Travniki na Vremščici poleti, pozlačeni z večjim soncem.
Vse fotografije: A. Gogala.

Velika raznovrstnost življenja na Krasu je posledica njegove lege na robu sredozemskega sveta. Sredozemlje je z vrstami najbogatejši del Evrope in ena izmed vročih točk življenjske raznovrstnosti na svetu. V tako imenovanih vročih točkah najdemo največ endemičnih, samosvojih rastlinskih in živalskih vrst, torej največji delež naravne raznovrstnosti. Raznolika geološka zgodovina sredozemskega prostora in dejstvo, da so v njem našle zatočišče mnoge vrste med hladnimi ledenimi dobami, so vzroki za naglo evolucijo življenjskih oblik v tem prostoru. Na Krasu najdemo zahodnomediterranske in vzhodnomediterranske vrste, saj leži na meji teh dveh favnističnih regij. Leži pa tudi na stičišču sredozemskega in celinskega svetâ, zato ga naseljujejo prebivalci obeh. Nekoč v preteklosti je gotovo obstajala tudi vez z vzhodnoevropskimi stepami, na kar kaže prisotnost nekaterih vrst. Mozaično prepletanje travniških in gozdnih združb dodatno bogati prostor, saj ga naseljujejo tako travniške kot gozdne vrste. Prav trenutek, ko travnik prepustimo razvoju in s tem zaraščanju, postane najbolj gostoljuben večini rastlin in živali. Ko začnejo prevladovati gozdne rastline, se raznovrstnost močno zmanjša. Kar gledamo danes, je le trenutek v razvoju. Kot je videti, bo kmalu vse prerasel gozd. A težko je vedeti, kaj se bo dogajalo v prihodnosti. Zaradi vedno hujših poletnih suš, posledic ogrevanja planeta, bodo morda pustili požari, ki bodo uničevali gozdove. Nekateri menijo, da bo že v nekaj desetletjih zmanjkalo nafte, oziroma bo ta postala predraga. To bo možna preolomnica za ljudi, ki bodo morda spet začeli sekati les za kurjavo. Če bo prišla kriza in ne bodo imeli dovolj hrane, bodo morda spet gojili koze, ki bodo imele na zaraščeni gmajni precej let dela, da bodo znova vzgojile izginule travnike. Morda se bomo tedaj spet trudili za ohranitev kraških gozdov in pogozdovali ogolelo površje.

V poletni suši se trava kraških travnikov posuši, nekatere rastline pa cvetijo prav tedaj in so nepogrešljiv vir hrane mnogim čebelam, metuljem in drugim krilatim prebivalcem. Poletni okras kraških travnikov je s svojo modrino na pogled suha, trnata ametistasta možina. Medtem ko na majhnih cvetovih nudi pelod in medicino, se z njenimi sokovi prehranjujejo nekatere rastlinske stenice, ki jih najdemo le na njej. Druga rastlina, ki poleti ali jeseni s svojim cvetjem prekrije travnike in pašnike, je kraški šetrjaj. Čebelam je bogat vir medicine v suhem poletnem času, človeku pa njegovi dišeči listi izboljšujejo jedi.

Septembra navadno prvo obilnejše deževje namoči izsušeno naravo. Nekateri rastline si tedaj opomorejo in cvetijo, ravno tako je to čas za razmnoževanje mnogim žuželkam. Po vinogradih odmeva blagglasno čirikanje črčkov. Kobilice cvrkutajo svoja ljubezenska vabila v ultrazvoku. Zvečer po sončnem zahodu se ponekod v hrastih prebudijo tudi sovke jamičarke in med plesom v zraku odgodejo svojo pesem, se parijo, če uspejo privabiti samice, nato pa kot še mnogi drugi nočni metulji odletijo do prezrelih plodov, s katerimi se pokrepčajo.

Kraško in severnoistrsko višavje

Medtem ko so se nižji predeli Krasa že močno zrasli, so njegovi burji izpostavljeni vrhovi vsaj delno še vedno travnati. Najobsežnejša travnišča so na Vremščici, Nanosu in na grebenu, ki se dviguje takoj za Kraškim robom nad Zazidom in Rakitovcem, z najvišjim vrhom Goličem. Gorski kamniti travniki imajo le tanko plast prsti, ki jo suh veter močno izsuši. Drevesa zato rastejo predvsem v vrtačah, kjer je prsti več, in za skalnimi robovi, ki jih ščitijo pred burjo.

Če kraške vrhove obiščemo, ko nas dobesedno odpihne v dolino, za počasnejše zaraščanje vršnih pobočij visokega krasa zlahka obdolžimo burjo. Tudi po rasti osamljenih dreves, ki so ukripljena v burjini smeri, zlahka uvidimo prevladujočo vlogo te naravne sile. Veter močno izsušuje drevje in prst ter povečuje učinke poletne suše. Vendar je burja najmočnejša pozimi. Tedaj so kraški vrhovi zaradi višine hladnejši od nižin. Tla so zmrznjena in rastline iz njih ne morejo črpati vlage. Travniških rastlin, ki imajo vitalne organe skrite v tleh, to ne prizadene. Drevesom pa lahko burja tako izsuši veje in debla, da odmrejo. Učinek je enak, kot ga v stepah celinskega podnebja dosežejo vroča poletja in mrzle zime brez snega. Milejše zime in šibkejša burja v zadnjih letih bodo verjetno zaraščanje travnišč pospešile.

Travniki na Vremščici, Slavniku, Goliču in še kje so raj za ljubitelje cvetja, s katerim lahko očarajo še takega razvajenca. Spomladi najprej vzcvetijo tržaški svišči, gorski kosmatinci in narcise. Višje ko gremo, pozneje cvetijo iste rastlinske vrste. Če obiskujemo travnike visokega krasa v maju in juniju, lahko občudujemo cvetoče zlate korenje, potonike, kojniške (ali sibirske), ilirske in travnolistne perunike, kranjske lilije, ilirske mečke, francoski lan in še celo vrsto rastlin, ki travnike spreminjajo v vrt. Kojniško peruniko najdemo le tod. Opisana je bila kot samostojna vrsta, a njen status ni jasen zaradi velike podobnosti s sibirsko peruniko, ki raste na močvirnih travnikih. Zanimiv je tudi bledorumeni ušivec s Slavnika, saj je bil tu prvič najden in opisan, razširjen pa je po dinarskih planinah in ima na Slavniku najsevernejše rastišče. Poleti lahko občudujemo bratinske košutnike in modre glavice nad trnatimi listi navadnega bodoglavca.

Med sprehodi po travnikih nas spremlja žvrgolenje poljskih škrjancev, petpedikanje prepelic in petje mnogih drugih ptic. Nekatere se skrivajo med travo, druge pojejo v vrhovih osamljenih dreves, tretje izvajajo akrobacije v zraku. Nad glavami nam včasih zajadrajajo mogočne ujede. Živalstvo kraških gorâ je zanimiva mešanica sredozemskih, celinskih, dinarskih in alpskih vrst. Prava posebnost in dragocenost pa so žuželke, ki živijo le tu in nikjer drugje na svetu. Pravimo jim endemiti. Dokazujejo, da so na kraških in istrskih vrhovih obstajala zatočišča za stepsko favno tudi pred človekovim prihodom in prihodom njegovih pašnih živali. V osami, ločeno od svojih sorodnic, so se razvile v samosvoje vrste. Kratkokrile travniške stenice Saulijeve dvoličnike je leta 1938 na Vremščici prvi našel tržaški entomolog L. Sauli. Kaže, da so travniki na tej gori njihovo edino prebivališče, saj jih drugje nismo našli. Najbližja gora, na kateri so našli sorodno vrsto, je Monte Catria v italijanskih Apeninih. Verjetno so Saulijevi dvoličniki med poledenitvami v pleistocenu (prvem, starejšem oddelku kvartarja v geološki zgodovini Zemlje *), ko so bile stepe zelo razprostranjene, živeli tudi na kopnem morskem dnu severnega Jadrana, saj je bila tedaj morska gladina veliko nižje. Hranijo se s travo stolklaso, ki je očitno na Vremščici uspevala tudi tedaj, ko je večji del Krasa poraščal gozd.

Tudi na drugih vrhovih živijo žuželče vrste, ki lahko preživijo le na travnikih. Pred kratkim smo na Lipniku nad Zazidom v Čičariji našli še nepoznane endemične rastlinojede stenice, ki živijo na svilnati košeničici. Poimenoval sem jih po burji, ki gospodari v njihovem okolju. Na svilnati košeničici živi tudi že prej znana endemična vrsta stenice, Henschelov skakaček. Svilnata košeničica uspeva na najbolj skalnatih, od vetra preprihanih grebenih. Kar dve endemični žuželki, ki živita na njej, potrujeta domnevo M. Kaligariča, da je bila prav združba svilnate košeničice na vrhu grebenov zatočišče za travniške rastline in živali v času, ko je vse druge površine preraščal gozd.

Prvi primerek nove vrste sem našel med enim izmed obiskov travnate planote nad Kraškim robom in njenih vrhov Lipnika, Kavčiča in Goliča v letu, ko sem pripravljaval naravoslovno razstavo o Krasu in Istri v muzeju. Šele spomladi tega leta sem planoto prvič obiskal. Bila je pravo odkritje zame in ljubezen na prvi pogled. Zato me je hudo prizadelo, ko sem slišal, da naj bi na teh zasanjano valovitih vzpetinah zgradili polje vetnic za pridobivanje elektrike in planoto zvezali in ukrotili z električnimi žicami. Že jeseni so z buldozerji razorali kolo-voz, da so naredili cesto, ki se že na daleč kaže kot rana v travnati koži.

Travniki na kraških gorah se v poletni suši posušijo. Ko večerno sonce osvetli slamnato rumeno travo, vabljive obline mehko valovite pokrajine pozlatijo, sence bližnjih vrhov, ki se vlečejo med njimi, ustvarjajo kontrastne poudarke. Nekaj magično privlačnega je v teh prizorih, ki me navdajajo z veseljem. Morda je kriv gensko zapisan spomin na afriške savane, iz katerih izhaja človeška vrsta? Upam, da bomo znali ohraniti vsaj najpomembnejšo naravno dediščino, ki jo premore naša dežela. Če se pred hrupom in nevrozami današnjega svetâ ne bomo mogli vsaj občasno umakniti v pomirjujočo naravo, verjetno tudi za nas ne bo rešitve.

*Zadnja poledenitev je trajala po razpoložljivih podatkih v času pred 75.000 do 10.000 leti.

Dr. Andrej Gogala, univ.dipl.biolog - Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana

Saulijev dvoličnik (*Dimorphocoris saulii*) je kraški endemit. Živi le na Vremščici.

*Zadnja poledenitev je trajala po razpoložljivih podatkih v času pred 75.000 do 10.000 leti.

Pletenje košar iz šib v Brkinih

BEKE, BEČNIKI, KOŠKI
ALI NAREČNO BIEKI, BIEČNIKI, KOUŠKI

Oprtnjak kakor ga je narisal
Danilo Tomazič.

Nada Trebec

Zimski čas na podeželju je bil nekoč tudi čas za pletenje koškov, košar in drugih posod iz različnih vrst šibja. Na Ostrožnem Brdu in v okolici so veliko pletli. Za pletenje so najpogosteje uporabljali šibe iz bek, vrbove in leskove šibe, vitice in srobot.

Beke (*Salix viminalis* L.) so običajno gojili na vrtovih, saj najraje rastejo na svežih in vlažnih tleh. Imajo zelo izrazite poganjke - šibe, ki so zelenkaste, rjave, včasih tudi rjasto rdeče barve. Ker so poganjki dolgi, močni in prožni, so zelo primerni za pletenje. Beke so razmnoževali s podtaknjenci in jih obrezovali na glavo (bečniki). Bečniki so zanimive oblike zaradi stalnega obrezovanja in v naravi predstavljajo posebnost. Življenjska doba beke je zelo dolga. Beka ima zelo hrapavo lubje.

Pletenje košare z lesenim dnom, za katero se šibe vijuga med klini.

V preteklosti je bilo v Brkinih ob hišah veliko latnikov trte; v nižje ležečih, toplih predelih je bilo tudi veliko vinogradov. In to je bil glavni razlog za gojenje bek. Z njihovimi majhnimi šibicami so privezovali trte, medtem ko so z večjimi šibami pletli koše in košare. V drugi polovici 19. stoletja so na teh krajih vinsko trto zelo prizadele bolezni in škodljivci: grozdna plesnoba in peronospora, po letu 1880 pa predvsem trtna uš. Vinogradi so propadli, beke pa so ostale in njihovo šibje so odtlej uporabljali predvsem za pletenje. Do šestdesetih, sedemdesetih let 20. stoletja je bila ta domača obrt splošno razširjena. Bek je bilo veliko in vsi moški so obvladali znanje in spretnost pletenja. Ta se je prenašala iz roda v rod. Proti koncu 20. stoletja je zanimanje za pletenje upadlo; vrbe so se vse bolj sušile in pletenje je zamrlo. Tudi na podeželju se je namreč spremenil način življenja. Ljudje so se vse bolj zaposlovali v industriji in imeli ob gledanju televizije manj časa za drobna dela, ki so jih nekdanj opravljali ob večerih.

Okrogel košek brez lesenega dna.

Brkinska jabolka v domačih košarah.

Obrezana beka na glavo (bečnik).
Vse fotografije: N. Trebec

Sedaj so v naši vasi Ostrožno Brdo bečniki zelo redki in redki so domačini, ki še znajo pletti. Nekaj jih je še, ki pletejo koške iz lesenega ogrodja in plastičnega pletiva. Namesto pletenih koškov se vse bolj uporablja plastična vedra.

Beke so obrezovali novembra in decembra, ko je odpadlo listje. Povezali so jih v šope in jih zvili v obroče. Če so želeli pletti s šibami bele barve, so jih okuhali v kotlu. V kotlu so jih obtežili s težkim kamnom, da niso izplavale. Ko so se okuhale (vreti so morale več ur), so jih olupili s ščipalko iz lesa. Tako pripravljene šibe so uporabljali za pletenje "boljših, lepših" košev in košaric, večinoma pa so pletli iz neobeljenih šib.

Najpogosteje so izdelovali koške z lesenim dnom. Dno je bilo iz lahkega jelševga lesa, kline in ročaj pa so oblikovali iz akacijevega. Pletli so tako, da so pretikali, vijugali šibe med klini. Ko je bil košek izoblikovan, so oblikovali, zaoblili kline in pletenje zaključili z žico. Tam, kjer je lesa primanjkovalo, so izdelovali okrogle koške

brez lesenega dna. Košek so v celoti spletli iz šib ali srobot. Uporabljali so enoletne srobotove poganjke, ki so zelo trpežni. Pred uporabo so morali srobot osmukati.

Iz debelejših šib so pletli košare z lesenim dnom in z dvema ročajema. Košare so rabili za prenašanje različnih kmetijskih pridelkov. Najpogosteje so jih nosile ženske na glavi na podloženih svitkih. V prvi polovici 20. stoletja so ženske s polnimi košarami na glavah hodile v Trst, v Št. Peter (Pivko) in na Reko...

Zelo zanimivi izdelki iz šib so bili tudi trgača, urša in oprtnjak. Urša je spletena posoda posebne oblike za shranjevanje orehov. S trgačo so obirali jakolka. Oprtnjake so pletli iz šib in vitvic. Vitvice so izdelovali iz dvoletnega leskovega lesa. Lepe, gladke leskove šibe so zvili in razklali na polovico. Iz vsake polovice so izluščili tanke "trakove", ki so bili mehki in upogljivi, kar je bilo primerno za pletenje. V oprtnjaku so na hrbtu prenašali pridelke.

Večji izdelek je bil gnojni koš. V njem so vozili gnoj na njive. Dno je bilo iz

debelih desk, dolgo 2,5 metra in široko 70 centimetrov. Ogrodje je bilo iz močnih, debelih klinov. Pletli so ga z leskovimi šibami in bekami. Iz obeh materialov so pletli še plotove, ki so jih postavljali kot mejo ob vrtovih ali kot ograjo ob gnojiščih.

Vse opisane izdelke so pri nas pletli v zimskem času v kuhinji, "na ognjišču". Vsakdo je pletel le za svoje potrebe, kajti pri vsaki hiši so bili potrebni. Prodajali jih niso. Košev niso barvali ali kako drugače krasili. Včasih so vzorec polepšali s šibami rumene barve - za okrasne črte na koših. Jerbasov (tudi verbasov) niso izdelovali doma. Kupovali so jih pri prodajalcu, ki je to blago nosil in prodajal od vasi do vasi ali pa na sejnih. V jerbasih so nosili hrano delavcem na polje in jedi za blagoslov ob veliki noči.

**Delavnica:
Naravni kamen in
njegova obdelava**

KAMNITE SKLEDE

Janko Svetina

“Med ljudmi, ki se na različne načine poklicno ukvarjamo s kamnom, pa tudi med tistimi, ki jih kamen zanima kot plemenito naravno gradivo, že dalj časa dozoreva zamisel o delavnici, na kateri bi udeleženci spoznali postopke ročne obdelave kamna. Zato vas z veseljem obveščamo, da za avtorje in sodelavce knjig Slovenski naravni kamen, Podpeški in črni ter pisani lesnobrdski apnenec skozi čas in Čar kamna ter za druge ljubitelje kamna pripravljamo več strokovnih srečanj in delavnic s temo: Naravni kamen in njegova obdelava”.

Kamnoseške delavnice so se udeležili: Tatjana Adamič, Rado Čepič, Stane Mesar, mag. Ana Mladenovič, Božidar Premrl, Andreja Senegačnik, Janko Svetina, Jože Vesel, Janez Vozel in Olga Vozel.

Izklesane kamnite skleda udeležencev kamnoseške delavnice.

Fotografija: J. Svetina

Tako je profesorica Maja Capuder, univ.dipl.inž. arhitekture s Srednje gradbene, geodetske in ekonomske šole Ljubljana v oktobru 2001 povabila desetero interesentov na delovno srečanje. Program je bil zelo bogat.

V oktobru in novembru 2001 je bil teoretični del. Uvodno predavanje je imela gospa Maja Capuder, prijazno so nas sprejeli v podjetjih Marmor na Hotavljah in Marmor v Sežani. Vodilni ljudje v njih so nam spregovorili o poslovanju in razkazali proizvodne obrate ter kamnolome. Pot nas je vodila še v Nabrežino na deseto razstavo izdelkov iz marmorja in zbirko kamnin, ki nam jo je prijazno razkazal Ivan Pertot, ter v Slavino pri Pivki, kjer smo si ogledali razstavo kamnitih križev - pilov, ki jo je pripravil Božidar Premrl z Ministrstva za kulturo, organiziral pa tamkajšnji kulturni animator Janko Boštjančič.

V decembru in januarju 2002 nas je v učni delavnici poklicne šole mojster Zvone Predalič učil osnov klesanja kamna

in nas od prvega do zadnjega navdušil za to ustvarjalno delo. Pod njegovim vodstvom smo se naučili izklesati kamnito skledo iz kamna sežanskega Marmorja.

Za marec je predviden še ogled kamnoloma podpeškega in lesnobrdskega apnenca podjetja Mineral iz Ljubljane ter ogled kamnitih znamenitosti v našem glavnem mestu, posebej še v slovenskem parlamentu - stavbi Državnega zbora in Državnega sveta R Slovenije v Ljubljani ob Šubičevi ulici.

Kjer je le utegnil, je bil z nami tudi starosta slovenske geološke vede dr. Anton Ramovš.

Naša želja je, naj bi Srednja gradbena šola po svojih možnostih še naprej na podobne načine spodbujala mlade in tudi druge k ustvarjalni ročni obdelavi kamna.

Poslovili smo se od zime

ŽGANJEKUHA IN PUST V SLIVJU

Mirjana Mezgec

Ker smo se poslovili od zime, sem napisala dve zanimivosti iz našega kraja, ki sta skladni s časom. Predstavljam, kako pri nas v Slivju kuhajo žganje, točneje brkinsko slivovko. In dodajam nekaj zanimivosti o našem vaškem običaju med pustovanjem.

Iz imena naše vasi Slivje je mogoče sklepati, da imamo pri nas veliko sliv, po domače češp. Te dozoriijo v prvi polovici septembra. Takrat jih poberejo. Nekaj jih porabimo v gospodinjstvu - pripravljamo slaščice in "njoke", slovensko cmoke. Njoke lahko okusite, če nas obiščete za vaški praznik "Češpovi dnevi" v začetku septembra.

Največji del pobranih češp pa se namaka v sodovih. V enem mesecu namočene češpe alkoholno povrejo in so nared za kuhanje žganja - slivovke. Žganje se kuha v posebnih kotlih in posodah, prirejenih le za ta namen. Namočene češpe se najprej pretrese v kotel, ki se ga pokrije in tesno zapre. Pod kotlom se v kurišču kuri drva in pazi, da ogenj ni premočan. Iz vroče goste tekočine izhajajo alkoholne in vodne pare skozi pokrov - kapo - nad kotlom po bakreni cevi v posodo z mrzlo vodo - hladilnik, v katerega dolgi, spiralno zviti cevi se alkoholne in vodne pare utekočinjajo in na koncu hladilne cevi v drobnem curku iztekajo kot žganje - slivovka - v stekleno posodo. V tej posodi se tudi z merilcem meri stopnjo alkohola v slivovki. Veščina žganjekuhe je ravno pravšnje kurjenje, da češpova gošča ne prevreva in se ne oprijemlje kotlovih sten, da se gošča ne zapeče.

Na lanskem vaškem prazniku Češpovi dnevi smo prikazali žganjekuho. Obenem so si obiskovalci lahko ogledali tudi kotle. Med njimi je bil tudi kotel, star sto petdeset let!

Začetek novega leta in pripravo na pomlad smo v Slivju tudi letos - kot vsako leto doslej - začeli s pustovanjem. Vaški običaj je, da se na pustno soboto „pobira“ dobrote (jajca, klobase) po vaških hišah. Tudi letos so pustno soboto začeli otroci, ki so pobirali dobrote dopoldne. Veliko je bilo otrok z zelo lepimi maskami. Popoldne pa smo pobirali dobrote odrasli. Do letos smo se ošemljali, kakor je kdo želel in izbral. Letos pa smo naredili spremembo in se že prej dogovorili, da bomo vsi imeli skupno masko - „Slivarske češpe“. In potem smo se lotili priprav.

Najprej smo se dogovorili, kakšen naj bi bil kostum, šivilja v vasi nam je naredila kroje, nabavili smo blago in šivanje oblek se je pričelo. Potem so bili potrebni še dogovori o nadrobnostih: kako bomo pobarvali obraze, izdelali uhane v obliki češp, ...

Maske so bile izdelane, prišla je pustna sobota in "češpe" so se odpravile pobirat dobrote po vasi. Pobrali smo jih veliko in jih shranili za klobasnico. Ko smo zvečer končali veselo rajanje po vasi, seveda v spremstvu neutrudnega harmonikarja, smo odšli na pustno rajanje v bližnje kraje. Na pustni torek pa se je skupinska maska "Slivarske češpe" udeležila tudi pustne povelje v Kozini. In najbrž ni treba ugibati, kakšno nagrado smo prejeli. Prvo, seveda!

Naslednjo soboto smo v bližnji gostilni pripravili klobasnico, to je večerjo dobrot, ki se jih pobere na pustno soboto. Tokrat sta nam delala družbo dva harmonikarja, ki sta nam pripravila veliko zabave do jutranjih ur... Tako smo se pripravljali in pripravili na prihod pomladi in na živajnejše pomladne dni!

Mirjana Mezgec, Slivje 28, 6242 Materija

Skupinska maska "Slivarske češpe", zmagovalka tekmovanja pustnih mask v Kozini leta 2002. - Fotografija: E. Mihalič.

Tudi s Povirja in bližnje Brestovice so vozili mleko prodajat v Trst

ZGODBA MLEKARICE PAVLE

Adrijana Štok-Godina

Odzivam se na pobudo uredništva v 50. številki revije Kras s člankom Danile Kocjan "Mlekarice so pele", napisan na osnovi raziskave učencev Osnovne šole Dutovlje. Ker imam v svojem arhivu o tem nekaj zapisanega, sem se odločila bralcem predstaviti zgodbo mlade mlekarice - moje none Pavle Štok iz Povirja. Stara je že triinosemdeset let in na tiste čase jo veže še polno spominov. Zato predstavljam njeno zgodbo, kakor mi jo je povedala.

Šolo sem končala, ko sem bila stara štirinajst let (to je bilo leta 1933) in z mamo sem začela mlekariti v Trst s premco*.

V Povirju nas je bilo takrat veliko mlekaric. V Trst smo vozile z premcami poleg domačega mleka še mleko, ki smo ga odkupovale od domačinov. S konjsko vprego sta si takrat pomagala le dva premožnejša kmeta. V naši vasi ni bilo v navadi, da bi ženske nosile razne pridelke v jerbasih na glavi, ker je bilo do Trsta predač. Uporabljalo se je le premce. Na pot smo mlekarice hodile skupaj, da nam ni bilo dolgčas, in se s pogovorom med potjo kratkočasile. Družba mlekaric je postajala vse številnejša, saj so se nam na poti v Trst pridruževale mlekarice iz sosednjih vasi. Kar cela vrsta nas je bila in hodile smo po cesti druga ob drugi, saj takrat ni bilo prometa.

Na te čase imam bridke spomine, saj je bilo mlekarjenje kar naporno delo.

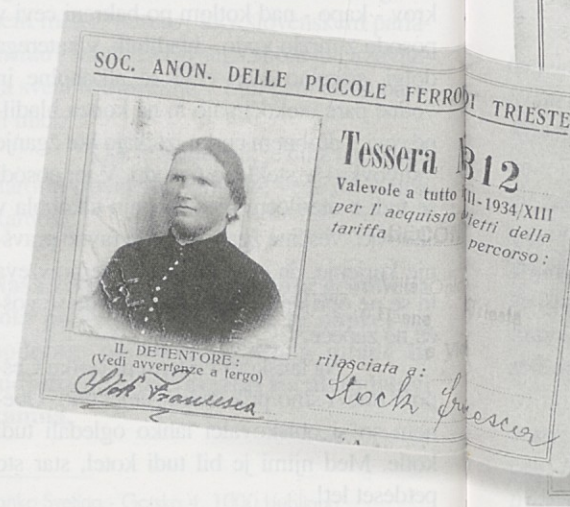
Vstajala sem ob dveh ponoči. V vasi sem počakala ostale mlekarice, da smo skupaj ob treh zjutraj z napolnjenimi vrči mleka in z drugimi domačimi pridelki odrinile po makadamski poti do Sežane in naprej do Opčin ter Trsta. V Trstu smo morale biti že ob šestih zjutraj pri strankah, da so delavci dobili sveže mleko, preden so šli na delo. Za liter mleka smo dobile od takratnih 80 centezimov (0,80 lire) do 1 lire. Stranke smo imele v središču Trsta, okrog Univerze. Če se je kakšna stranka peselila, smo ji dostavljale mleko na novi naslov, saj je nismo hotele izgubiti. S seboj smo imele merice za pol litra in za en liter in s težkim bremenom smo se morale vzpenjati tudi v peto nadstropje. To

Mlekarice iz Brestovice pri Povirju okrog leta 1937. Z leve proti desni: Štefka Žiberna-Šemončna, Francka Kariž-Martinova in Marija Štok, poročena Kocjan-Grgurceva, ki je tudi lastnica fotografije.

vsak dan, ob vsakem vremenu, poleti in pozimi. Le za veliko noč in za božič nismo odhajale na pot. Pozimi je bilo še posebej težavno, saj so bile takrat zime hude, polne snega. Zamete pred hišami so nam morali možje najprej odkidati, da smo šle lahko na pot. V Trstu pa je bilo večkrat vse poledeno. Na noge smo si ovile žaklovino, da nam ni drselo. Pa tudi oblečene smo bile zelo slabo. Nosile smo krilo, spodaj majico; obvezen je bil predpasnik ali firtah po domače ter ruta na glavi (predvsem starejših mlekaric). Pozimi smo nosile vrhno pleteno majico, pleten šal, debelejšje doma pletene nogavice. Ob slabem vremenu smo bile vse premočene; kadar je snežilo, pa smo imele obleko

Dovoljenje za celoletno povratno vožnjo s tramvajem od Opčin do Trsta mlekarice Franciške Štok s Povirja. Poleg tega so imele mlekarice tudi vozni listek, katerega cena je bila na osnovi dovoljenja nižja.

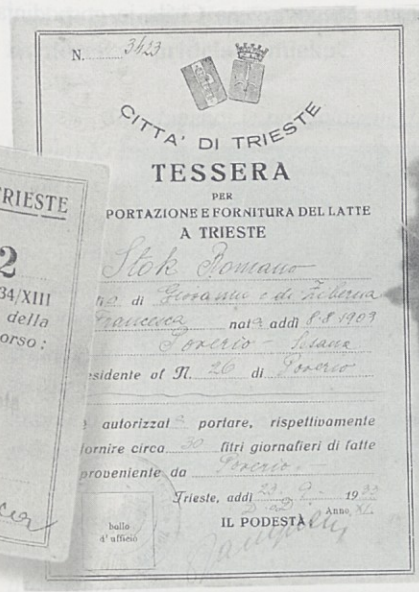
vso zamrznjeno. Kožo smo imele trdo, rdečo, prezeblo in od mraza nas je koža prav bolela. Temu smo rekly, da nas je objel smoj.

Večina mlekaric je hodila v Trst peš s premcami. Nekatere so pot od Opčin nadaljevale na Opčinah s tramvajem in polne vrče mleka na premcah natovorile na tramvajsko, same sedle v tramvaj in se peljale v Trst. Takrat je tramvaj imel vprežen še poseben voz, namenjen prevažanju mlekarških vozičkov - premc. Na Opčinah in tudi v mestu so financarji-kontrolorji (tudi komisarji smo jim rekli) pregledovali mleko, ki je moralo biti kvaliteto z dovolj maščobe. Če je imelo mleko premalo maščobe, smo morale plačati kazen; tudi do 10 lir, če so, na primer, ugotovili, da gre za goljufijo in je bilo mleko pomešano z vodo. Slabo mleko so nam zlili proč. S seboj smo morale imeti tudi vsaka svojo izkaznico, to je bilo dovoljenje za prevažanje mleka.

Pozneje, okrog leta 1937, smo začele prevažati mleko z mlekarškimi kolesi. Z mlekarškim kolesom si lahko peljal dnevno od 60 do 80 litrov mleka. Ob straneh zadnjega kolesa je imelo dva večja prtljažnika in še po en manjši prtljažnik spredaj in zadaj, da si lahko natovoril šest vrčev mleka.

Tudi nekateri možje so vozili v Trst prodajat mleko, a največkrat le svoje. Na

Dovoljenje Romanu Štoku za prevažanje največ 30 litrov mleka dnevno s Povirja, izdano v Trstu leta 1933.

kolo so spredaj in zadaj pritrdili lesena prtljažnika, na katerih so vozili po en vrč z mlekom spredaj in po enega zadaj, v preostalem prostoru prtljažnika pa so vozili tudi druge kmetijske pridelke.

Spominjam se, ko sem nekoč, natovorjena s polno premco mleka, čakala na vasi druge mlekarice. Ker jih ni bilo, sem se ustrašila, da so mi že vse ušle, ker da sem jih zamudila. Pa sem pohitela za njimi v Sežano, da se jim tam pridruživim. A jih tudi v Sežani ni bilo... Šele pozneje sem na veliki mestni uri opazila, da sem bila za celo uro prezgodnja.

Nekoč drugič sem na vasi zgodaj zjutraj čakala vaščanko. Ker je še ni bilo, sem jo šla poklicat. Na polni premci vrčev z mlekom, z grahom in s česnom sem pustila težke, z žebli okovane čevlje. Preobula sem se namreč in si naredila copate, da bi čevlje "šparala" za po poti. Ko sva se z vaščanko vrnili, čevljev ni bilo več. Ukradli so jih. Žalost in obup sta me spremljala ne samo tisti dan, ampak vse do dneva, ko sem dobila oziroma si prihranila denar za nove čevlje.

Nesreča, ki sem jo preživela leta 1938, pa mi je pustila bridko sled za vse življenje. Jaz, Milka Novak (Cucna) in Jože Hubner (Nemcov) smo se s praznimi mlekarškimi vrči na kolesih vračali iz Trsta proti

Mlekarja pred gostilno v Merčah leta 1935. Na kolesu ima Filip Mahnič-Vrabčenov s Povirja pritrjen priročen prtljažnik za vrč mleka. Ob njem je Franc Mahnič-Šknelov iz Brestovice pri Povirju. Lastnica fotografije je Olga Mahnič iz Povirja.

Fernetičem. Peljali smo se v koloni, ko je ne-nadoma iz nasprotne smeri pripeljal avto, ki ga je vozil italijanski voznik. Zapeljal je v nas in nas vse podrl. Štirindvajsetletni vaščan Jože je naslednji dan zaradi prehudih poškodb glave umrl v tržaški bolnišnici. Mene in Milko, ki je imela prav tako poškodovano nogo kot jaz, so odpeljali v bolnišnico. Tam sem ostala kar sedem mesecev, kajti imela sem hudo poškodbo noge pod kolenom. Ko sem prišla iz bolnišnice, se moja noga ni nikoli docela pozdravila. Trajno mi je ostala sled zmečkanine z odprto rano. Kljub temu sem se leta 1940 poročila, rodila štiri otroke in opravljala težka kmečka dela. Pozneje, leta 1969, pa so mi nogo morali odrezati.

Po vojni nisem imela možnosti za prodajo mleka v Trstu. Z mejo smo bili odrezani od mesta. Preživljali smo se izključno s kmetijo. Doma smo delali maslo (po domače puter) in sir. Uporabljali smo posnemalnike, s katerimi smo posnemali smetano za izdelavo masla. Plešivški mizar Franc Mahnič nam je naredil modernejšo pinjo, ki smo jo vrteli s kljuko... Po vojni je doba mlekarjenja zamrla. Doma smo - tam okrog leta 1950 - delali sir in ga z vlakom vozili prodajat na Reko in v Ljubljano.

Pripovedi starejših vaščanov me vedno znova prevzamejo in poskušam se živeti v njihovo življenje. Ko si jih zapisujem, se mi sproti porajajo številna vprašanja. Zavedam se, da sem mnogo premlada in je zato moja predstava o tem drugačna od resničnosti takratnega življenja. Ponosna sem na svoje prednike, ki so preživeli na pusti kraški zemlji. Kot trajen spomin nanje hranim v svojem hišnem muzeju del njihove preteklosti. Na dobo mlekarjenja me spominjajo merice, lesena pinja, modelček za maslo ter staro mlekarško kolo, na katerega skrbno pazi moj oče. Še posebej cenim mlekarški izkaznici mojega nonota in moje pranone iz let 1933-1934.

Za konec naj omenim še lanskoletni praznik terana in pršuta v Dutovljah, ki je množico obiskovalcev navdušil tudi zaradi originalne predstavitve mlekaric Društva kmetič, ki združuje kmečke žene in dekleta s Krasa in iz Brkinov.

Adrijana Štok-Godina, Povir

* Premca je bil lesen voziček na dveh kolesih z ojesom in zabojem za tovor v izmeri 90 x 90 centimetrov. Opremljen je bil tudi z zavoro, (po domače bremzo ali žljafom) ter vlečno vrvjo ob ojesu, ki je bila na koncu pritrdjena v zanko, da si jo lahko namestil na ramo in si tako pomagal vleči tovor.

Od 26. aprila do 5. maja v Svetem na Krasu

OSMICA PRI ABRAMOVIH

Agencija Kras

Po stari pravici, ki izvira iz časov nemškega cesarja Karla Velikega (1519-1555) in ki je prišla v naše kraje z odlokom cesarice Marije Terezije (1717-1780), so dobili vinogradniki dovoljenje, da so manj kakovostna vina in vinske viške prodajali brez davčnih dajatev v svojih vinotočih pod vejo ali v osmicah. Ime osmica, ki se je ohranilo do današnjih dni tudi na širšem primorskem prostoru in najbolj na Tržaško-komenskem Krasu, zgovorno pove, da vinogradnik osem dni v letu (sedaj dvakrat po deset dni v letu) lahko prodaja v svoji kleti ali na svojem borjaču (dvorišču) „pod vejo“ (frasko) vino preteklega leta in (po novem) tudi doma pridelano hrano.

Med domačije, kjer priredijo vsako leto osmico, sodi tudi Abramova domačija v Svetem pri Komnu. Letos bo osmica pri njih od 26. aprila do 5. maja, to je pred prvomajskimi prazniki in med njimi.

Kakšna je Abramova osmica, kaj je značilno za Abramovo domačijo, s čim se Abramovi ukvarjajo in kako so začeli prirejati osmico, pripoveduje osmičar Jožef Abram, gospodar kmečkega gospodarstva v vasi Sveto št. 69.

Abramovi so prišli iz Škrbine, iz bližnje vasi, oddaljene poldrugi kilometer od Svetega. V Škrbini rojen Jožef Abram, pranono osmičarja Jožefa Abrama, se je priženil v Sveto. Imel je sina Avgušтина, Jožefovega nonota. Avguštinov sin Jožef pa je bil oče sedanjega gospodarja domačije v Svetem.

“Jaz sem rojen leta 1943 v Svetem,” pripoveduje Jožef Abram, “in predstavljam tretji Abramov rod v tej vasi. Moja mama je Marija Orel iz Avberja, moja žena Cirila Abram pa je hči Ivana Ukmarja iz Šepulj in Erneste Živec iz Dobravelj“.

Jožef in Cirila Abram imata tri hčere: Barbaro, Martino in Natašo. Martina, po starosti srednja hči, je poročena z Boštjanom Žerjavom. Mladi par živi na domačiji v Svetem. Starejša hči Barbara je poročena k Furlanovim - Kovačevim v Hruševico; mlajša hči Nataša je poročena h Konjčevim - Pod lipo v Šmarje pri Sežani. Pogosto prihaja na Abramovo domačijo iz Trsta tudi gospodarjeva sestra vdova Eda Grgotič.

Kmet Jožef Abram je tudi poklicni avtoprevoznik. Do nedavnega je po Krasu zbiral mleko in ga prevažal na oddajno mesto. Njegova žena Cirila je gospodinja

Z leve na desno
Jožefova mati Marija Abram, rojena Orel,
sestra Jožefovega očeta Evgenija in oče Jožef Abram.

Slika na levi:

V sredini, s klobukom na glavi je Jožef Abram, pranonno sedanjega gospodarja Abramove domačije v Svetem 69 in osmičarja Jožefa Abrama.

Drugi z desne, s prekrizanimi rokama, je gospodarjev nono Avguštin Abram. Na njegovi levi je oče gospodarja Jožef Abram. Pred njima sedi gospodarjeva nona Avgušтина Abram.

Slika spodaj:

Motorni tricikel, kupljen leta 1959 za domače potrebe; predvsem za prevažanje prašičev na sejme, od leta 1964 pa tudi za zbiranje in prevažanje mleka.

domačije. Zet Boštjan Žerjav je tudi avto-prevoznik in zadnje čase prevažá mleko iz Murske sobote v Vipavo. Hčerka Martina je ekonomski tehnik in zaposlena v Krasovi Pršutarni v Šepuljah. Barbara je trgovka, zaposlena v ekspeditu Krasove Pršutarne v Šepuljah, Nataša pa je samostojna podjetnica-šivilja.

Mnogokrat smo Vas srečevali na cestah po Krasu v tovornjaku, opremljenem za zbiranje in prevažanje mleka. Kaj lahko poveste o tej Vaši dejavnosti? Kakšna usoda se piše živinoreji za pridelavo mleka?

„Pred menoj je po Dolanem (Dolenjem) Krasu zbiral mleko in ga dovažal v Komen s konji Jože Mljač iz Svetega, iz Komna pa ga je odvažal v sezansko mlekarino tovornjak. V tistem času je moj oče, ki je bil zelo napreden, kupil za potrebe kmetije večji motorni tricikel z nosilnostjo 700 kilogramov. Za to so zvedeli v mlekarini in nekega dne je njen takratni obratovodja Vincenc Rupnik prišel k nam vprašat, ali bi prevzeli zbiranje mleka po Dolanem Krasu in njegovo dovažanje do Komna. Odrnil sem, da bomo probali, saj imamo vozilo. In smo začeli! Bilo je 24. oktobra 1964, pred osemindesetimi leti.“

Mleko je Jožef Abram zbiral najprej na „progi“ Sveto-Ivanji Grad-Zagrajec-Vojšćica-Kostanjevica-Novelo-Temnica-Lipa-Škrbina-Komen. Zjutraj je začel ob sedmih in delal kakšni dve uri, zbral pa dnevno kakšnih sedemsto litrov mleka. V poletnih mesecih je začel z zbiranjem mleka že ob štirih zjutraj!

Tako je zbiral in prevažal mleko nekaj več kot dve leti. Potem je nabavil kamion. Zato so na predlog mlekarne „progo“ podaljšali, da je zajela še Volčji Grad-Kregolišče-Brje-Veliki Dol in še Brestovico. Kakšnih dva tisoč litrov dnevno zbranega mleka je Jožef še naprej vozil v Komen. Ko so leta 1967 sezansko mlekarino zaprli, je prevzem mleka v Komnu prevzela vipavska mlekarina. In z naslednjo spremembo je zbrano mleko vozil kakšni dve leti v Štanjel ter hkrati prevzel še zbirno „progo“ Komen-Tomačevica-Kobjeglava-Hruševica-Štanjel. Ker je ves ta čas količina zbranega mleka naraščala, je prišlo naročilo, naj zbira mleko po vsem Krasu in ga vozi v Vipavo. Največ mleka je Abram zbiral tam v letih od 1983 do 1985; kakšnih 3.500 litrov dnevno.

„Poleti 2001, ko sem dnevno zbral na še nekoliko povečanem območju Krasa kakšnih dvatisoč litrov mleka dnevno“, pri-poveduje Jožef Abram, „pa je prišla odloči-

tev mlekarne v Vipavi, da se na Krasu mleko preneha zbirati. In tako sem osemindesetletno zbiranje in prevažanje mleka opustil! Kmetje s Krasa so še nekaj časa odpremljali svoje mleko v Ljubljano, zaradi prevelikih prevoznih stroškov pa se jim to ni splačalo in zbiranja mleka je bilo na Krasu konec. Mleka sedaj tisti redki, ki še imamo krave-mlekarice, pridelamo le še za domačo porabo in prodajo sosedom. Ker ni več organiziranega zbiranja mleka, je stalež živine na Krasu močno upadel. Tako, da sedaj pridelava ves Kras komaj toliko mleka, kolikor ga je sredi osemdesetih let pridelala ena sama vas na Krasu“.

Pri Abramovih v Svetem še vedno redite tudi živino, kar je, kakor ste povedali, sedaj že prava redkost. Kako, da še vztrajate?

„Sedaj, ko na Krasu ni več odvzema mleka, smo v Svetem poleg Janezkovih edini, ki imamo v hlevu še živino!“ Poudari sobesednik Jožef. „Odvečne krave smo lani prodali. Sedaj imamo v hlevu privezane le še dve kravi, dve telici in dva bika za domače potrebe. Prašičev pa imamo osem do deset; tudi za domače potrebe, predvsem pa za osmico, da iz njih naredimo pršute, zašinke, salame in panceto. In za osem prašičev imamo tudi dovoljenje, da jih sami zakoljemo ter predelamo v suhomesnate izdelke.

Pred petnajstimi leti smo nad Gorjanskim meliorirali štiri parcele siromašnih pašnih travnikov s skupno površino več kot deset hektarov. Zaradi kamnitega površja in že močne zaraščenosti so bili videti kot značilna kraška gmajna. Prostor smo temeljito očistili kamenja, navozili nanj precej zemlje iz dolin in ga preuredili v travnik. Sedaj na njem kosimo in pridelamo ravno prav seno za naše potrebe. Pri tem in pri reji živine nam pomaga država z neposrednimi plačili iz kmetijskega okoljskega programa, o katerem ste že nekajkrat pisali tudi v reviji Kras“.

Te dni vas najpogosteje videvamo pod latniki med Svetim in Komnom, kjer je poznani vinogradniški kompleks Kmetijske zadruge VINAKRAS Sežana. Kaj predstavlja pri vas vinogradništvo in kakšne sorte grozdja gojite?

Blizu obsežnega kompleksa s trtami Kmetijske zadruge VINAKRAS Sežana med Komnom in Svetem imajo Abramovi vinograd z dvema tisočema trsov, ki je pred leti tudi spadal v združni kompleks. Kakor druge kmete, so tudi Jožefovega očeta prisilili, da je leta 1964 oddal vinograd zadrugi v upravljanje, vendar je sedanji gospodar leta 1989, ker z združnim sistemom gospodarjenja niso bili zadovoljni, iz zadruge izstopil. Ko so dobili vinograd nazaj, so ga obnovili,

Abramovi "osmičarji" leta 1996. Z leve na desno: stojita Beno in gospodar ter osmičar Jožef Abram, sedita Abramova hči Barbara in njen mož Matjaž, stoji Herman, sedi Iva in stojijo Delka, Marička ter gospodinja in osmičarka Cirila Abram; čepijo gospodarjeva sestra Eda iz Trsta, Abramova hči Nataša z možem Sandijem in Nino, sedita pa Lojze in hišni zet Boštjan, mož tretje Abramove hčerke Martine.

tako da sedaj v njem ne le delajo, ampak z njim tudi kot lastniki razpolagajo.

In Jožef poudarja: „Seveda imamo vinograde še drugod! Kakšnih pet tisoč trsov. Tako, da imamo skupaj sedem tisoč trsov. Belih trsov vitovske grganje imamo dva tisoč selekcioniranih in posebej označenih trsov, ker sem se vseskozi zavzemal, naj bo v našem vinogradu ta avtohtona kraška trta. Iz rebule in maraskina je to trto pred dvesto leti vzgojil Štrekelj iz Gorjanskega, cepiče pa smo dobili iz Nabrežine. Med belimi vini je namreč vitovska grganja zaradi sladkorne stopnje najbolj primerna za Kras... Ostalih pet tisoč trstov imamo refoška, iz katerega stiskamo teran.

Glede na naše zmogljivosti nameravamo ostati pri sedanjem obsegu trsov in vinogradov ne nameravamo širiti, kajti sedanje količine pridelanega vina so za našo kmetijo in njeno gospodarjenje zadostne... In tudi pri obnavljanju vinogradov nam pomaga država z neposrednimi plačili na hektar iz kmetijskega okoljskega programa!“
Pove Sečan Jožef Abram.

V čem se teran iz Svetega razlikuje od tomajskega ali avberskega terana?

Povsod po Krasu je trta refošk, iz katere grozdja se stiska teran, enaka. Vsak predel Krasa, kjer se goji trta refošk, pa ima

zaradi sestave tal in zaradi svoje mikroklimne posebnosti, ki se odražajo tudi na grozdu, torej tudi na teranu. Za dolanjekraški teran je, na primer, značilno, da je s kislino bolj blag, kot je tomajski ali avberski. Pred leti so vsi dajali prednost teranu z visoko kislino, sedaj pa vse več kupcev vprašuje po teranu z nižjo kislino. Tisti, ki dajejo prednost bolj temni barvi terana, puščajo zmlate grozdne jagode pred prešanjem več časa na tropinah. S tem se zaradi večje vsebnosti tanina, ki se izluži iz tropin v grozdni sok, poveča teranu trpkost in mu daje eno izmed njegovih karakteristik. „Pri nas dajemo prednost nekoliko svetlejšemu teranu, ki je malo manj trpek in - tako vsaj trdijo kupci - bolj pitek“, poudarja Jožef Abram.

Že leta ste po Krasu in tudi po Sloveniji poznani kot zgledni prireditelji osmic. Kako, da ste se odločili za to dejavnost? Kdaj ste začeli, kaj vse ste sprva uredili na domačiji, da ste mogli in smeli prirediti osmice? In kaj ste morali doma naknadno še urediti, da ste zadostili novemu pravilniku o prirejanju osmic? Kaj nudite gostom na osmici? Kakšno hrano in kakšno vino; kaj od tega je domačega, kaj pa kupite pri sosedih? Ali je med ponujenim kaj takega, kar kupite

v trgovini? Po kateri hrani in po katerem vinu gostje najbolj vprašujejo? Od kod prihaja največ gostov s Krasa in od kod še prihajajo bolj številčno? Kdaj prirejate osmico? Kako se z drugimi "osmičarji" dogovarjate o koledarju osmic za vsako leto?

"Nam najbližje so pred nami že prirejali osmico v Ivanjem Gradu. Prvo osmico pri nas pa smo imeli za majske praznike leta 1992. Od takrat imamo vsako leto po eno. Mi namreč pridelamo suhomesnatih izdelkov in vina ravno toliko, da nam ob domači porabi ostane vsega za osmico, ki traja deset dni - od petka prvega vikenda do nedelje naslednjega vikenda - pred prvomajskimi prazniki in med njimi. Začeli smo v skednju, v prostoru ob portonu, ki sta ga že moj nono in moj oče dajala v uporabo za poroke, veselice, pusne zabave in plese.

Z ženo Cirilo si nisva predstavljala, da se bo pri nas osmica tako razmahnila. Rekla sva si le, poskusiva! Prašiče imamo, vino tudi, pa še vse drugo, kar se streže med osmico. Očistili smo vse prostore in borjač, vse prostore prebelili, kaj drugega pa takrat ni bilo treba zagotoviti. Prostore so prišli pregledat iz Upravne enote Sežana sanitarni inšpektor, veterinarski inšpektor in predstavnik davčnega urada. Vzeli so vzorce vse hrane, ki naj bi jo med osmico nudili, in jih odnesli v Novo Gorico. Čez nekaj dni smo dobili z Upravne enote Sežana dovoljenje".

Osmičarski ansambel Binč'li: s harmoniko Boris Brščov iz Temnice in Janko Lozej iz Ivanjega Grada z doma narejenim basom.

Med prvo osmico so stregli domače suhomesnate izdelke pršut, zašinek, salamo in panceto, domače klobase z zeljem, kravji sir kot zamenjavo za oddajano mleko vipavski mlekarni, doma spečen kruh ter trdo kuhana jajca in domače vino vitovsko grganjo in teran. Orehovih štrukljev takrat še niso nudili; te kuhajo šele zadnja leta.

Osmico je obiskalo veliko ljudi. Veliko več, kot so jih pričakovali. Vseh gostov je bilo v osmih dneh nekaj čez tisoč. „Tako“, dodaja Jožef, „da smo si zadnje dni osmice njenega konca že močno želeli vsi! Hčere in njihovi fantje - ta mladi, pa tudi midva z ženo in sestra iz Trsta s svojim bratom in njegovo ženo! In nekaj časa so se - ne zaradi utrujenosti ampak zaradi naše nemoči, obvladovati in kontrolirati tako številčen obisk gostov - med seboj kar prepričevali, da osmice že ne bomo več imeli. Razbilo se je namreč veliko steklenic in kozarcev, veliko inventarja je izginilo, saj o organizaciji osmice še nismo imeli izkušenj. Veste, takrat se je na osmicah mnogo več pilo, kot se pije na njih sedaj.“

Vseeno so se Abramovi odločili z osmicami nadaljevati. Vsako leto so nekoliko preuredili prostore, na primer za klanje živine in predelavo mesa ter sušenje suhomesnatih izdelkov, kakor narekujejo predpisi. Zgradili so nove sanitarne prostore in še marsikaj, ker tako zahteva pravilnik o prirejanju osmice. In, sedaj, za letošnjo osmico razširjajo prostor za pripravo kruha, ki ga pečejo v domači krušni peči na drva. Pe-

stroj postrežene hrane pa so razširili. Sedaj postrežejo tudi joto, to je domačo kraško juho z repo, domače klobase s krompirjem in repo, kraško prato ter kuhane orehove štruklje. Ob vinu ponudijo še domači jabolčnik in domače žganje, če kdo vpraša po njem.

Gospodar Jožef Abram še z veseljem pove: *"Za vino in kletarjenje skrbiva midva z Boštjanom. Najina skrb je tudi klanje živine in priprava pršutov ter drugih suhomesnatih izdelkov, njihovo soljenje, sušenje ter hranjenje. Pridelujemo namreč večje pršute, s težo kakšnih osemnajst kilogramov, ki jih sušimo poldrugo leto. Žena Cirila skrbi za kuho in peko kruha ter za druga gospodinjstva dela, hči Martina pa pomaga, kolikor ji dopušča služba“.*

Letos osmica pri Abramovih v Svetem od 26. aprila do 5. maja!

Letos bo osmica pri Abramovi v Svetem od petka, 26. aprila, do nedelje, 5. maja. In kakšnih trideset lesenih stojal s smernimi puščicami, na katerih piše "Svet", ter obešenih bršljanovih vej - "frask", ki označujejo osmico, bodo postavili v petek, prvi dan osmice, v zgodnjih jutranjih urah po vseh pomembnih cestnih križiščih na Krasu. Taka znamenja bodo namreč sporočala, da je v Svetem na Krasu tisti dan osmica. In naj se tisti, ki bi rad prišel na osmico, prepusti med vožnjo smernikom s frasko, da ga pripeljejo v Sveto!

Komenska godba na Abramovem borjaču.

OSMICE

Po deležu gostov zatrjujejo Abramovi, da je ves Kras precej enakomerno zastopan. Največji delež jih je z Goriškega in iz Vipavske doline. Sicer pa prihaja veliko ljudi tudi iz Maribora, z Gorenjske in - seveda - iz Ljubljane. Kakšnih dvesto ljudi prihaja redno, vsako leto na njihovo osmico. So tudi taki, ki pridejo na isto osmico večkrat. Lani so imeli gosta, ki je prihajal na osmico vsak dan. Gospodarju se je zdelo, kakor da preverja, če v svoji ponudbi česa ne spremenjajo od začetka do konca osmice. In zadnji dan mu je gost segel v roko ter mu povedal, da je na njihovi osmici deseti zaporedni dan ter ga pohvalil, ker je jedel enako dobro in okusno hrano prvi in deseti dan. „Pa ni bil nikakršen inšpektor, kajti te poznam! Oni pridejo na osmico na začetku, vse pregledajo, potem pa pridejo še kdaj na kontrolo hrane ter vina“, dodaja Jožef.

Z drugimi osmičarji so se do nedavnega vseskozi dogovarjali in usklajevali svoje termine za osmico pri Jani Orzan na sežanski upravni enoti.

Sedaj Abramovi pripravljajo svojo potrebno dokumentacijo, da bodo svojo domačijo registrirali na Upravni enoti Sežana za dopolnilno dejavnost in potem vsako leto pred osmico samo predlagali potrebne dokumente.

Na vseh osmicah tudi domača glasba

Na Abramovi osmici že vsa leta nastopa instrumentalni ansambel Bin'li. Trio vodi „vodovodar“ Janko Lozej iz Ivanjega Grada, ki igra na doma izdelan bas, Boris Brščev iz Temnice pa igra harmoniko. V trobento je pihal Frančko B'ov, ki pa je žal - že pokojni. Tako sedaj muzicirata Janko in Boris, pridruži pa se jima še kakšen trobentar. Med osmico igrajo pet popoldnevov in večerov”.

Ste že kaj razmišljali, da bi Abramova domačija razširila svojo dejavnost tudi na nudenje prenočišč in bivanje gostov za več dni, da bi kmetijo razširili v pravo turistično kmetijo?

Prilava hrane med osmico. Z leve na desno: Marička, Delka, Eda, Barbara, Irena in Matjaž.

Doma pridelate dovolj hrane za strežbo in prodajo gostom, nudili pa bi lahko obiskovalcem in turistom tudi različne oblike rekreacije - od pomoči pri kmečkih opravilih na kmetiji do izletov in obiskovanja kulturnih ter naravnih znamenitosti tega prostora?

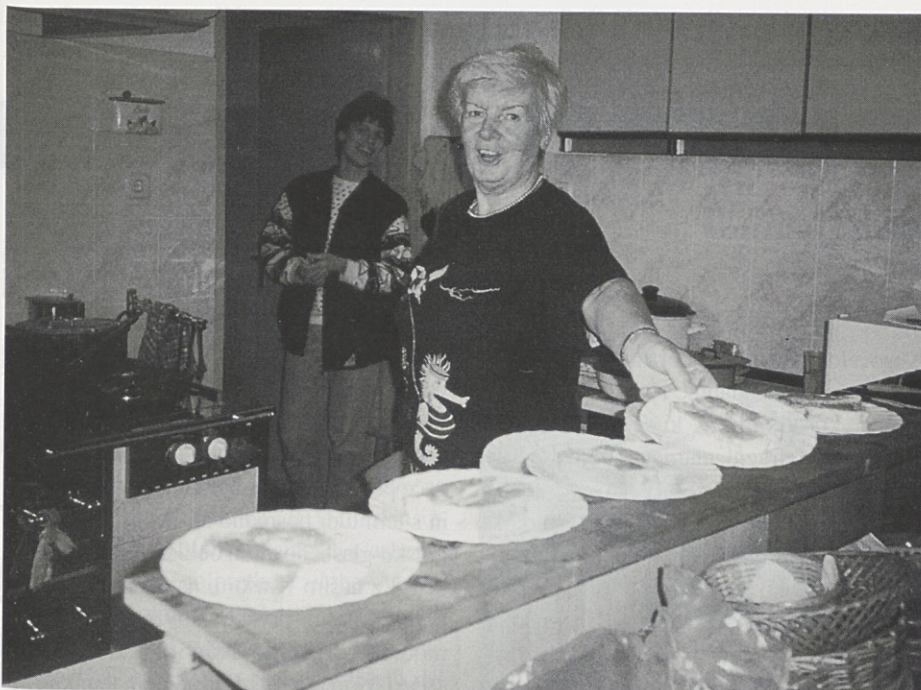
“Zaenkrat ne”, odgovarja Jožef Abram, “ne rečem pa s tem, da nikoli, kajti za nama z ženo so mladi, katerim naša domačija omogoča tudi takšno dejavnost. Imamo dovolj prostorov, ki jih je mogoče še razširiti. In tudi zemlje je na pretek, ki marljivim rokam zagotavlja kakovostno in naravno pridelano hrano, po kateri je vse večje povpraševanje. Nama z ženo to ni potrebno, če pa se bodo za kaj takega odločili hči Martina in zet Boštjan, bosta imela proste roke. Nič se ne ve, kaj bo jutri in kakšne zaposlitve bodo čez leta!

Mislím, da bi se različne oblike kmečkega turizma na Krasu že bolj razvile, če bi bili le upravni postopki za pridobitev potrebnih dovoljenj enostavnejši in če država od ponudnikov turizma na kmetijah vsaj na začetku ne bi zahtevala preveč. Tistemu, ki se odloča za tako dopolnilno dejavnost na kmetiji, bi država morala za začetek pomagati z raznimi olajšavami, tudi z ugodnimi posojili, da turistično dejavnost najprej razvije in uveljavi. Šele potem naj bi od njega

zahtevala izpolnitev vseh najnujnejših higienskih in sanitarnih pogojev, kakršni sicer veljajo v siceršnjem turizmu. In hkrati bi država morala na nek način jamčiti za stalnost, nespremenljivost zahtevanih predpisov, ne pa uveljavljati vedno nove, zahtevnejše, ki so predragi!”

Vse bolj je okrog domačije videti prizadevanje za ureditev njene okolice. Pri pilu na križišču vaških poti so obnovljene kamnite ograde, vsako leto uredite tudi vrt pred domačijo, okrog nove hiše imate polno cvetja. Vlaganje ob obilici drugih opravil tudi v to se vam gotovo izplača. V čem se to kaže?

“Za tiste obnovljene zidove pri pilu je treba pohvaliti Maro Kovačič, po domače Petrovo. Zidovi res lepšajo prostor, okolico pila in tudi vso vas!” Pohvali gospodar Jožef sosedo. “Pa tudi drugi vaščani, vse več jih je, skrbijo za vse lepšo urejenost svoje okolice. Mi si prizadevamo, da je vrt pred novo hišo in ob poti k naši domačiji urejen. A moramo dati prednost tistim opravilom, ki so osnovna dejavnost naše kmetije. Tako te dni urejamo borjač in belimo prostore okrog njega, da bo naša domačija do osmice pospravljena, urejena, kakor se zanjo spodobi. Letos bodo novi tudi pro-

Za sirove štruklje skrbita Eda in Barbara (v ozadju).

*stori za pripravo kruha na peko, ker si želi-
mo registracijo tudi za to dejavnost. Med os-
mico bi radi spekli več kruha, trikrat po dva-
jst dvekilogramskih hlebcev na dan. In še
kaj bomo postorili!"*

**In kaj bi povedali bralcem revije Kras
kot svoje povabilo, naj pridejo v**

**Sveto? Ne le takrat, ko imate osmico,
ampak tudi sicer, saj je v vasi in njeni
okolici marsikaj zanimivega. Kaj bi
jim predlagali, naj si ogledajo?**

*"Vas Sveto je lepa srednjevelika
kraška vas. Ponaša se s cerkvijo sv. Tilna iz
16. stoletja, ki jo odlikujejo ne le osemstra-*

*nična cerkvena ladja in s korci krito leseno
ostrešje nad njo, ki je videti v notranjosti kot
razpet dežnik, oprt na vitek kamnit steber,
ampak tudi restavrirana Parollijeva slika sv.
Notburge, lepi oltarji in bogato marmorna-
to okrasje okrog njih. Ob cerkvi sta še mo-
gočna lipa in komunski vodnjak. Cerkev,
lipa in vodnjak so zaščiteni kulturni spome-
niki. Izpred cerkve in zlasti iz našega dela
vasi je ob lepem vremenu lep pogled na
morje Sesljanskega zaliva. Blizu cerkve je še
pokopališče iz prve svetovne vojne, blizu na-
še domačije so na koncu Dolane vasi v Sve-
tem kaverne - zaklonišča iz prve svetovne
vojne. V Svetem so vidne še sledi nosilnega
kamnitega ustroja, po katerem je bila med
prvo svetovno vojno speljana avstrijska vo-
jaška oskrbovalna železniška proga od Kre-
pelj do Kostanjevice. Nad najstarejšim za-
selkom iz keltskih časov Jašči v Svetem sta
dve starozgodovinski gradišči Martinišče in
sv. Miklavž. Vas ima tudi lepo urejen kal. Vse
več hiš dobiva svojo staro podobo kraških
domačij, saj prebivalci zavzeto obnavljajo
svoje domove, pozidavajo nazaj kamnite zi-
dove, vračajo v domove klesane kamnite ko-
lonje in lepo je videti spet borjače z veliko
rožami, lepe vrtače, vinograde z latniki za
teran! Svetujem pa tistim, ki se namenjajo v
Sveto, naj vzamejo v roke revijo Kras, saj je
v njej naša vas že nekajkrat predstavljena!"*

*In če kdo pride na ogled
Svetega, čeprav takrat ni
Abramove osmice, pa bi rad
po ogledu tudi kaj prigriznil
in potešil žejo, naj le pride v
Dolano vas k Abramovim!
„Zagotovo se bo našlo tudi
kaj za potešit lakoto! In radi
bomo postregli najavljeni
skupini. Ne sicer vse tisto,
kar nudimo med osmico.
A salame, zašink, panceto,
kruh in vino bomo zanesljivo
postregli!" Končuje svojo
pripoved o Abramovi
domačiji njen gospodar
in osmičar Jožef Abram.*

Abramova osmica leta 1996. Pogled na del gostov za mizami na borjaču; v ozadju šank...

"KRAŠKA" GLASBA

Fragmentarni pregled

GLASBENIKI, KATERIH GLASBA ZVENI KRAŠKO

Franc Križnar

Ali so res lahko kraške značilnosti vgrajene v glasbeno ustvarjalnost? Gre za svet z vsemi značilnimi površinskimi in podzemeljskimi oblikami, ki nastajajo predvsem s kemičnim delovanjem vode na lahko topljive kamnine. Zato se na površini oblikujejo globeli, pod zemljo nastajajo kraške jame, podzemeljske vode pa težijo k združevanju v večje tokove. Tako nas podučijo leksika o Krasu in njegovem svetu. Mi pa temu na začetku dodajmo še to, da predstavlja slovenski Kras pokrajino med Tržaškim zalivom in Vipavsko dolino, na severozahodu je ta zaključena s Soško ravnino, na jugovzhodu pa z Brkini.

Na vsem tem širnem področju sicer majhne slovenske deželice so obstajali in še žive in delujejo ljudje, navadni smrtniki pa tudi umetniki. Iz njih so izšli tudi taki, ki so tako ali drugače ovekovčili in posebej zaznamovali to svoje kraško območje na umetniški, glasbeni način. Bili so in so še vedno taki, ki so rojeni na tem območju in so na njem tudi ostali, pa spet taki, ki so se raztepli s Krasom po vsem svetu, pa še oni, ki so na Kras prišli, tod ustvarili določen fragment svojega opusa in tudi ostali. Med njimi so številni glasbeni ustvarjalci, ki jim je trpka kamnita kraška zemlja in njegova burja še posebej zaznamovala njihov glasbeni jezik in govorico, najsi gre v tem primeru za nesmrtna vokalna in vokalno-instrumentalna dela ali pa tudi za čisti instrumental. Precej ali kar dobršen del teh uvodnih in bolj splošnih misli kot ne, pa je seveda tesno povezanih z besedo, še največ z nesmrtnim kraškim literarnim poetom Srečkom Kosovelom, res našim poetom Krasa:

»... Kakor brinjevka na Kras ... na gmajni za bori ... Po kaj si prišla, misel, na Kras ...« (Pesem)

»... Bori, bori, temni bori / kakor stražniki pod goro / preko kamenite gmajne / težko, trudno šepetajo ...« (Bori).

Naj ostanejo slednji in znameniti Kosovelovi verzi le še kot ena izmed številnih iztočnic za nadaljnje iskanje značilnosti tudi v »kraški« glasbi, ki se je bomo lotili tudi v takem, fragmentarnem pregledu. Kajti tako, kot je v tem oziru lahko preveč odlične Kosovelove poezije, kot iztočnice za obravnavo ali zgolj iskanje in komentiranje slednje, je lahko preveč tudi glasbe, na katero želimo v tem kontekstu še posebej opozoriti. Ekspresionizem, ki se je razvil kot umetnostna smer in nasprotovanje predhodnemu impresionizmu v prvih desetletjih 20. stoletja, je usmerjen v intenziven izraz duhovne in čustvene vsebine. Sicer pa se ekspresionizem uporablja v tipološkem, nadčasovnem smislu za ekspresivno (izrazno) naglašeno umetnost v vseh obdobjih. Je sad družbenih pretresov, ki so nastali v ozračju različnih duhovno-filozofskih osnov. Ali ni nekaj podobnega tudi naš Kras? Kajti naš in tuj ekspresionizem si prizadevata izražati umetnikovo subjektivno duševno doživljanje. S svojo skrajno poudarjeno subjektivnostjo iz-

haja iz pozne romantike, ki je s skrajno kromatizacijo že spodkopala ustaljeni harmonski in ritmični red.

Med slovenskimi skladatelji polpretekle in današnje dobe, ki so tako ali drugače povezani z glasbenim ekspresiozizmom in s tem tudi posredno ali neposredno (vsebinsko-glasbeno ali/in oblikovno/zunaj glasbeno) z našim Krasom, najdemo seveda na prvem mestu prvaka slovenske glasbene moderne **Marija Kogoja** (Trst, 1895-1956), ki je leta 1914 v zadnjem letniku *Nasih zborov* objavil svoj mešani zbor »Trenotek« na besedilo Josipa Murna Aleksandrova. Z njim je praktično posejal seme slovenskega glasbenega ekspresionizma, ki je doživel vrhunec in s tem enega izmed evropskih vrhov prav z njegovo opero »Črne maske« (1924-1927). Delno se je temu približal še drugi tvorec tega in tudi prvak slovenske glasbene moderne Slavko Osterc (1895-1941) vsaj v svojem zadnjem ustvarjalnem obdobju, ki hkrati sovpade z drugim obdobjem slovenskega glasbenega ekspresioniz-

ma (1933-1941), ko je skladatelj še pred tem zložil tudi *Štiri Gradnikove pesmi* za kontralt in godalni kvartet (1929). Marsikaj slednjega je najti v ustvarjalnosti zdaj že drugega rojenega Tržačana Karla Pahorja (1896-1974): samospjev »Večer je večer« na besedilo Alojza Gradnika (1935). Eden izmed najbolj radikalnih slovenskih glasbenih ekspresionistov polpretekle dobe Matija Bravničar (Tolmin, 1897-1977) v svojem izrazito absolutnem opusu in pa v fragmentu scenskih in vokalno-instrumentalnih del ne izkaže posebne povezanosti s Krasom. Zato pa je eden izmed najbolj značilnih tovrstnih ustvarjalcev Postojnčan **Vilko Ukmar** (1905-1991). Če v tej zvezi izpostavimo le tiste, ki so tako ali drugače povezani s Krasom in s Srečkom Kosovelom, zagotovo v izrazito trpki in skrajno ekspresionistično orientirani muziki tega barda (pesnika - op. ured.) slovenskega Krasa, še nismo zapisali vsega: 13 samospelov, naslovljenih z enim izmed najbolj značilnih »Astralna erotika« za glas in klavir (1968), kantata »Integrali« za tenor, zbor in orkester (1972), kantata »Starka za vasjo« za bariton, otroški zbor in orkester (1981). Preostali Ukmarjev, zdaj vokalni, zdaj instrumentalni, pa spet vokalno-instrumentalni, koncertni in scenski, to je glasbeno-gledališki opus, prav tako meji na vse že zapisano. Z začetka slovenske glasbene moderne, ekspresionistično obarvani in primorsko rojeni dr. Danilo Švara (Trst, 1902-1981), pa je še eden izmed tistih, ki se je po eni strani oddaljil od tovrstnih posebnosti, spet po drugi strani pa jim ostal zvest z neke vrste zmernim atonalnim ekspresivnim slogom objektivnejše smeri (na primer »Slovenske narodne iz Benečije«, 1935). V to, neke vrste podobno, starejšo generacijo slovenskih glasbenih ustvarjalcev sodijo še Klaro Marija Mizerit (rojen 1914 v Tržiču/Monfalconeju; živi v Kanadi), Ciril Kren (rojen 1921 v Plešivem pri Medani v Goriških Brdih; živi v Argentini), Pavel Merku (rojen 1927 v Trstu, kjer tudi stalno živi in deluje), Kanalec Štefan Mauri (rojen 1931 v Avčah pri Kanalu, kjer tudi živi in deluje),

Kraška gmajna je bila navdih tudi glasbenikom in skladateljem, ne le pesnikom, pisateljem in slikarjem

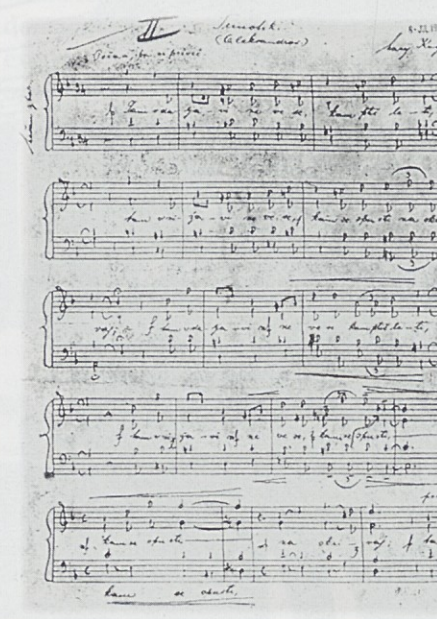
Postojnčan **Alojz Srebotnjak** (rojen 1931; živi in deluje v Ljubljani), ki je s svojim zborovskim prvencem na Kosovelove »Bore« že v *Desetih zborih* (1949-1958) z najbolj tehtnim tovrstnim delom opozoril na »kraškost« v glasbi, te pa se ni odrekel niti v najnovejšem vokalno-instrumentalnem »Škofjeloškem pasijonu« (1999-2000), manj znani Ložan Franc Jelinčič (rojen 1937 v Ložu pri Starem trgu, živi in deluje na Rakeku), do predstavnikov tako imenovane pete ali predzadnje generacije slovenskih modernistov z **Marijanom Gabrijelčičem** na čelu (rojen 1940 na Gorenjem Polju nad Kanalom - 1998). Tudi njegov zborovski opus je najtehtnejši del za tovrstno uvrstitev. Prednjačijo spet zbori na Kosovelovo poezijo: »Vetri v polju«, »Vse je tiho«, »Kličem vas, bratje«, »Jesen«, »V somrak zvoni«, pa še »Svetá odkletev« na Gregorčičevo besedilo. Tu so potem še Jože Trošt (rojen 1940 na Colu na Primorskem; živi in deluje v Ljubljani), Avgust Ipavec (rojen 1940 v Goričci/Italija; živi in deluje na Dunaju), Aleš

Strajnar (rojen 1947 v Vipavi; živi in deluje v Ljubljani). Šesto ali zadnjo generacijo slovenskih glasbenih modernistov pa omenjamo v zvezi s »kraškostjo« v njihovem glasbenem opusu z določeno distanco, kajti pri njih se še bolj kot v iztekajoči se prejšnji generaciji pojavlja po eni strani tako tehtna in programsko omembe vredna zasidranost v primorskost kot univerzalna glasbena govorica; ta je tako trpka in dramatsko poudarjena (za razliko od poetike in lirike), da velja izpostaviti Alda Kumarja (rojen 1954 v Otaležu na Cerkljanskem; živi in deluje v Ljubljani), Milka Bizjaka (rojen 1959 na Jesenicah; prek Nove Gorice in Ljubljane sedaj živi in deluje v Srednjem Globodolu pri Mirni Peči na Dolenjskem), dr. Petra Šavlija (rojen 1961 v Postojni; živečega v Tolminu, ZDA in nazadnje v Ljubljani, kjer tudi deluje), do najmlajšega Bovčana (rojen 1973 v Novi Gorici), ki sedaj živi in deluje v Kopru.

Marijan Gabrijelčič (1940-1998).
Fotografija: T. Pinter

Fragment iz Kogojevega »Trenotka«
(skladatelj avtograf - glej v NUK-Ljubljana,
Glasbena zbirka!)

Dr. Franc Križnar, doktor glasbenih znanosti - glasbeni urednik in novinar na radiu Slovenija

NA PREROJENEM KRASU

V uredništvu Aleksandra Zorna je v zbirki "Nova slovenska knjiga" založba Mladinska knjiga izdala knjigo Borisa Pahorja z naslovom *Dihanje morja*. V uvodu je urednik zapisal: "Izbor novel, črtic in zapisov velikega klasika slovenske literature, uglednega pisatelja, ki je prevajan in poznan zunaj meja slovenske države, prinaša spise, ki so nastali kot deli drugih večjih besedil ali pa so bili revijalno objavljeni. Knjiga jih je zbrala v celoto, ki združuje zgodbo, esej in dnevnik v nekakšno novo enoto, v kateri se lahko pišoč človek izraža poglobljeno in kompleksno samo skozi vsestručno literarno pisavo. Marsikatera avtorjeva reminiscenca v *Dihanju morja* bo v sodobnem svetu zažarela čisto na novo".

Izmed devetnajstih novel, črtic in zapiskov v nadaljevanju objavljamo Pahorjev zapis *Na prerojenem Krasu*, v katerem piše tudi o svoji mecenki Marički Živec iz Dutovelj. Boris Pahor pa je še dodatno za bralce Krasa napisal kratek portret "O podobi Marice Živec", ki odstira v zapisu *Na prerojenem Krasu* osebnost te izobražene Kraševke. Pahorjev portret objavljamo na 32. strani.

Uredništvo

Kot predniki zelo številnih Tržačanov sta tudi moja starša prišla s Krasa. Očetova rodna vas je bila Kostanjevica, materina pa Mala Pristava, ki spada pod Št. Peter na Krasu, prekrščen v Pivko. Vseskozi smo bili, tako starši kot otroci, bolj navezani na materino rojstno bajtico v soteski nedaleč od reke Reke. Verjetno zaradi intimnosti kraja, kjer temna gozdnata pobočja zaslanjajo potok z raki pod kamni in s ciklamami na poraslem bregu. Očetov rojstni kraj pa je bil po prvi svetovni vojski pokrajina raztreskanega kamnja. In taka se mi je vtisnila v spomin ob prvem obisku. Še zdaj jo vidim. Bela groblja. Kot da so granate in šrapneli spremenili tla v razdejan kamnolom. In zgodi se mi, da si priključim tisto nesrečno kraško pokrajino, ko se od Krnskega jezera vzpenjam po kamniti stezi mimo nagrmađenih skal, kjer se ti kosi zarjavele bodeče žice prikazujejo kot ostanki nekakih trnjevih kron preminulih bojevnikov, ki so vsi bili po svoje podobni Križanemu.

Zdaj je Kras lepo poraščen, zato je govor o goli kamniti puščavi lahko videti pretiran, a kdor bo prebiral Prežiha ali pa Matičiča, bo zlahka ugotovil, skozi kakšno preizkušnjo so šli Kraševci in njihov svet v času prvega svetovnega spopada.

Seveda pa smo bili mladi potem navezani na bližnji, tržaški Kras. Na tistega, ki nam je že v osnovnošolskih klopeh postal Kosovelov. Kjer so gospodovali bori. In kamor smo se v brk črnim srajcam odpravljali na skrivne sestanke. In kjer je na tihem

tela iskra primorske književnosti. Revija *Brinjevke* je Matičetov Milko krstil v Koprivi. V Avber pa smo hodili, da bi pri gospodu Virgilu našli potrdilo za prihodnost iz besed elitnega politika. Saj, kraški svet, ta edini in hkrati čudoviti park, ki ga ima tržaško mesto, je bil zatočišče za pesmi, ki se v mestu niso smele oglašati, kraj upora in drznih dejanj, obenem pa tudi prizorišče streljanj na smrt obsojenih prvih evropskih protifašističnih bojevnikov.

Kar se mene osebno tiče, sem se pobljže vživel v značaj Kraševca januarja in februarja 1944. leta v celici Koronejskega zapore, ko sta Kras in Trst postala en sam zarotniški svet. Saj so potomci ljudi, ki so skozi stoletja sodelovali pri razvoju mesta, zdaj z nabunkanimi lici in z ranjenimi telesi dokazovali, kako sta kamen in bor lahko tudi simbola trdnosti in ponosa. In vse tiste postavne može - v enem samem transportu jih je bilo 600 - so živinski vozovi odpeljali v krematorijski svet, od koder se je malokdo od njih vrnil. (Zato je, v oklepaju povedano, neresnična čisto sanjska podoba Krasa, kot si jo je v *Ponovitvi* ustvaril Peter Handke, in prav tako nezgodovinsko, umišljeno vse, kar trdi o našem občestvu v današnji državniško potrjeni identiteti.) Življenje mi je bilo naklonjeno in me je pripeljalo na Kras ob koncu svetovne katastrofe. In je bilo zaradi posledic uničevalskega sistema taboriščnega makrokozmosa. Po nasvetu prijateljske osebe sem namreč postal rekon-

Boris Pahor - Fotografija: M. Zlobec.

BORIS PAHOR

Dihanje morja

Zalozba Mladinska knjiga

valescent v eni izmed sob znamenite gostilne *Pri Marički* v Dutovljah pri postaji, kjer je imela gospodinja pred vojsko neveliko, a cenjeno gostišče.

Tam, skoraj v objemu borovcev, je bil nasproti gostilne v predvojnem času sanatorij; zato je bil kraj nadvse primeren za dokončno ozdravitev mojih dihal.

Moram povedati, da je misel na prsni koš kmalu postala postranska ob balzamičnem vplivu ozračja in ob negi gospodarice Marice Živec, ki je izurjenost nekdanje gojenke nunske gospodinjske šole združevala z materinsko naklonjenostjo osamljene intelektualke. Razvoj dogodkov je takrat prevzemal misli primorskega človeka. Od vseh najpomembnejša je bila seveda septembra 1947. leta priključitev večjega dela po letu 1918. Italiji pripadajočega ozemlja Sloveniji.

To so bili čudoviti dnevi, ki sem jih preživel z ljudmi ob trgatvi sredi brajd in ob veliki trgatvi, ki je bila rešitev duš iz klešč potujčevalskega gospodstva. Kljub nesprejemljivemu političnemu sistemu, ki se je napovedoval in pred katerim je Kraševce obhajala skušnjava, da bi postali begunci, je v bistvu prevladal občutek zmagoslavja, da je ponižujočega podložništva konec.

In prerojene gmajne, borov in ljudi sem takrat strnil v črtico, ki je pravzaprav uvertura mojega pisanja. Dekliška stopala v rdeči zemlji, zvrhani brentači, kipenje mošta v kletih, prazniški slavoloki - vse se mi je strnilo v napitnico vstajenju. V zdravljici svobodi. Tisti svobodi, ki je jaz kot Tržačan svoj živ dan nisem bil okusil. In je ne okušam. O kateri dobesedno ne vem, kakšna je.

Seveda je bila ta povezanost s Krasom združena tudi z grenkobo ob misli na vse, ki se v svoje domačije niso vrnili. Tako tudi v sam dom Živčeve Marice ne. Ker je njen brat Pepi, ob čigar postavi sem se v zaporu skušal jedriti pred gestapovskim zasliševanjem, postal pepel na nemški zemlji. Prav ta simbioza pretekle tragike, odrešenega ozemlja in nóvega posilstva, ki mu je bilo vsiljeno, je odločila, da sem potem četrto stoletje preživel v sobici v prvem nadstropju Živčeve stavbe vse ure in dneve, kar mi jih je puščal na razpolago profesorski poklic.

Tam, za težko pisalno miso, v kotu ob železni peči, sem v glavnem zaupal belim polam poglavja naše usode.

Veliko zaslug za to pa ima draga, dobrosrčna gospodariča, ki je kljub letom s svojim živahnim življenjskim ritmom znala vdihniti sočloveku elan in vedrino. Bila je primer gostilničarke po sili razmer, ki sicer uspešno nabavlja teran in pršut, odgovorno in odločno nadzoruje pripravo jedi za tržaške goste, še rajši pa prisede k politiku ali kulturniku, ki s svojim obiskom počasti njeno gostilno. In to svojo srečo je znala posredovati s tako gorečo, skoraj dekliško zavzetostjo, da je morala človeka prevzeti. Tako je rad posedel ob njenem štedilniku Ciril Kosmač, se rad vračal Cene Vipotnik, sam ali z Marcom Alynom, ko se je pripravljal, da prikaže francoski kulturni srenji Kosovela; tako Rebula, tako Kocbek, o katerem je vedela vse dobro, pa tudi vse hudo, ki ga je bil deležen.

To je bila moja mecenka, gospodarica pri Lovrenčevih, a nekje po duhu svetovljanka, ki se je ponašala z bogato knjižnico, bila kos črnosrajčniškemu poglavarju z vzorno italijanščino, ugnala nemškega časnika s svojo avstrijsko nemščino. Žena, obdarjena z nekakšnim virilnim ponosom, ki ji ga še danes marsikateri možki v svojem razmerju do tujca lahko zavida.

Zdaj je tisti njen dom ob cesti videti zapuščen, in kadar se z Živko peljeva mimo na poti na vipavsko stran, se mi stoži po stezah, po dolinah, po vseh klancih, ki sem jih prehodil. Še bolj pa čutim krivico, ki jo delamo usodi, ki so je bili deležni ljudje te zemlje, ljudje, ki jih je Živčeva Marica tako sijajno predstavljala. To še posebno čutim na pokopališču sredi zelenja, v Skopem, ki je tako sorodno s tistim v Tomaju, kjer počiva Kosovel, ki se je ustavljal tudi pri Lovrenčevih, kadar je s kovčkom iz šibja odhajal na postajo. In sprašujem se, zakaj je Slovenec tako nemaren do svoje zgodovine, zakaj tragika *primorskih ljudi* od Trente prek Krasa do Sneznika ne pomeni nič za osrednjega prebivalca Slovenije.

Marko Pogačnik ima zelo prav, ko ugotavlja, da "smo se napotili k sebi in se s tem odtujili zemlji". To je neizpodbitno res. Zato bi se morali "napotiti" k nam, k občestvu, da bi lahko spet našli zemljo. Tudi kraško. Njeno stavbarsko posebnost. Njen zunanji in podzemeljski svet. Njen kamen. Njeno burjo.

To nam ne bo uspelo, če ne bomo znali ovrednotiti preteklosti, njene tragičnosti. To je že 1925. leta uvidel Srečko Kosovel. Upati pa je, da se bomo vsaj ob novi potrditvi svoje biti znali *napotiti k nam*, zato da nam človeško dragocena preteklost omogoči zavestno pot v prihodnost. Zakaj samo takó bomo lahko do *drugega* samobitni in hkrati odprti, avtonomni in obenem sprejemljivi.

Ženska, ki sodi v kategorijo izobraženih kraških oseb

O PODOBI MARICE ŽIVEC*

Boris Pahor

Marsikdo se bo ob tem naslovu znašel pred imenom osebe, do katere ne bo vedel, kako določiti svoje razmerje. Vendar gre za žensko, ki spada v kategorijo izobraženih kraških oseb. Kot mlado dekle, ki je v otroških letih izgubilo mater, je Marico Živec njen skrbni oče poslal v zavod na Koroško, da se je izurila v gospodinjstvu, kar ji je v življenju nadvse koristilo, ko je morala po izgubi očeta in brata prevzeti vodstvo znane dutovske gostilne.

Sama o sebi Marica Živec pravi, kako je morala nehati biti razigrano punče: *“Vse se je tako zapletlo, da bi me povožilo. Izgubila sem mamo, ko sem bila še otrok, potem sem bila pri sorodnici v Trstu, da bi se naučila gospodinjiti, a me je imela za dekle. Pri nunah na Koroškem je bilo seveda drugače, a veselo nikakor ne. Tako sem bila srečna, ko sem nazadnje začela gospodinjiti tatu. Bila sem srečna, ker sem bila doma; rajši kot pri štedilniku bi bila s svojimi vrstnicami, to se ve. Nič me ni bilo; no, saj tudi zdaj me ni dosti, a ker je tata videl v meni pravo gospodinjjo, sem se počasi tudi sama morala vdati”.*

Kot gospodinjjo s posebnim renoméjem na Krasu, v Trstu in v slovenski prestolnici sem jo spoznal 1947. leta, ko me je njena dobra znanka Ema Tomažič priporočila, naj me kot povrnjenca iz sanatorija vzame na penzijo, saj je bila gostilna Pri Lovrencu nedaleč od sanatorija za prav takšne prebolewnike, kakršen sem bil takrat. A prav po zaslugi te drage osebe, ki jo je bilo

Fotografijo Marice Živec iz Dutovelj, lastnice gostilne Pri Lovrencu, kjer je bival pisatelj Boris Pahor, je za objavo v reviji Kras poslala njena sorodnica gospa Vida Živec iz Kopra.

po postavi res bolj malo na vpogled, a bistrega uma in širokega razgleda, je prišlo, da se je moj drugi, to je delovni dom v tisti dutovski domačiji nadaljeval dobrih dvajset let.

Poleg Marice Živec, ki je skrbela za pršut in izreden teran ter za pripravo kosil zahtevnih gostov, se je namreč uveljavljala kot živahna sogovornica, s katero si lahko obravnaval tako zadnje politične dogodke kakor doživetja prve svetovne vojne, ko je izkusila bližino fronte. Sedemnajstletno dekle, ki je obvladalo poleg slovenščine še italijanščino in nemščino, se je tedaj, ne da bi slutilo, pripravljalo na spoprijem z drugim svetovnim konfliktom, ko so se tik njenega gostišča motali fašistični oddelki, nastanjeni v nekdanjem sanatoriju, in nacistične čete. O tem sem nekaj strani napisal v romanu *V labirintu*, a poglobljitvo je predvsem to, da je petdesetletna gospodarica suhe in nizke postave imela vse v šahu; tako, da bi ji lahko vsak moški zavidal. To je potem dokazala

tudi jeseni 1947. leta, ko je ob priključitvi Primorske marsikdo zaradi stalinističnih metod nove oblasti postal begunec. Vsa razvneta se je zaganjala v obiskovalce svoje gostilne, ki so načrtovali pobeg, češ da ne razločujejo med rešitvijo dotlej podložnega ozemlja in usodo tiste nesrečne nove oblasti. Takrat je potresala s svojo gosto pričesko in zmerjala tako temperamentno, da so se v prostoru iskre kresale.

Da, ponižujoč je bil zanjo tisti naslov na pročelju gostilne Pri Marički, ker se je življenje v hiši razvijalo na vse drugačni ravni. Pred vhomom so se namreč ustavljali avti politikov in gospodarstvenikov, h katerim je gospodinja, ko jim je postrežnica postregla, sedla in se tehtno zavzela za vprašanje, ki je bilo takrat na terenu. Ali pa sodelovala pri pomenku, ko je bila na obisku kulturna osebnost. In teh se je tam kar nekaj zvrstilo. Od Cirila Kosmača, ki se je v začetku pojavljal v svojem belem BMW, do Ed-

* Portret o Marici Živec iz Dutovelj je pisatelj, pripovednik in esejist Boris Pahor napisal posebej za revijo Kras. V njem predstavlja svoje doživetje te izobražene kraška ženske, opisane v njegovem zapisu Na prerobjem Krasu, objavljenem v najnovejši Pahorjevi zbirki "Dihanje morja" in na 31. ter 32. strani te izdaje revije Kras.

varda Kocbeka, Alojza Rebule, Cirila Vipotnika. Ta je prišel z Marcom Alynom, ko je bila v pripravi francoska izdaja Kosovela pri pariški založbi Seghers. No, s Kosovelovimi je bila Marica Živec od kraja prijateljsko povezana in Srečka je obnavljala kot zamišljenega študenta, ki se s kovčkom iz šibja odpravlja po drevoredu na železniško postajo.

Tisto moje domovanje v sobici s staro pečjo na drva in s Prešernovo podobo na steni (vse sobote po koncu pouka in vse nedelje ter večji del počitnic) je bilo nekakšno nenačrtno nadaljevanje kulturnega ozračja, ki se je bilo ustvarilo ob tomajski domačiji, ob Matičetovi Koprivi, in ob Ščeku v Avberju, Dutovska kulturna celica pa ne bi bila nastala brez mecenstva gospodinjice, ki me je bolj kot za gosta imela zdaj za sina, zdaj za brata, ko se njen brat Pepi, s katerim sem bil v Coroneu in v taborišču, ni vrnil. Tej kulturni ženi, ki se ji niso uresničile sanje o ljubezni, sem se skromno oddolžil s poglavjem v *Zatemnitvi*, tako da je pričujoča, od preteklega jeseni, tudi pri tujih bralcih.

No, a ta oseba, ki je v svojem gostišču v prvem nadstropju imela bogato knjižnico v času fašizma prepovedanih knjig (izmed katerih sem takrat najbolj cenil Matičičevo dokumentacijo o prvi svetovni vojni *Na krvavih poljanah*, ki prekaša Remarquejev *Na zahodu nič novega*), ki je v vojnih dneh šla na roko partizanom tako, kakor je samo ona znala, je ob osvoboditvi doživela obtožbo, da je kapitalistka, vaški veljaki pa so se potrudili, da je okusila zapor. K sreči je bil to samo mesec temnice, iz katere jo je rešil Ivan Regent, vendar je bila to izkušnja; ena izmed tistih absurdnih, ki bi Marici Živec morale biti prihranjene.

Tako je pravično in pošteno, da ji je zdaj prihranjena pozaba kot predstavnici tistega kroga primorskih ženâ, ki so ob koncu devetnajstega in v prvi polovici dvajsetega stoletja kot predhodnice načenjale usodna življenjska vprašanja v "Slovenki" in v "Ženskem svetu". Marica Živec je bila ena izmed njih! Ne s pisano besedo, ker so ji dogodki to preperčili, ampak s svojim življenjskim slogom in kulturnim temperamentom. Zato bi bilo prav, da bi kdaj prišlo do odkupa njenega doma in da bi poslopje uporabili za kak kulturni namen!

O profesionalni etiki pri delu z ljudmi

PROFESIONALNI UGLED

Suzana Čurin Radovič

Za tole pisanje me je spodbudilo nedavno javno preigravanje s pojmom »strokovna zmota« ali »strokovna napaka« v zvezi s primerom v zdravstvu, ko je ugasnilo življenje mlade mamice.

V javni razpravi o tem primeru sem pogrešala zorni kot celostnega pogleda na pacientko kot na človeka, ki je bila enkratno, neponovljivo bitje, lahko tudi s specifično telesno simptomatiko. Opažam, da je temu zornemu kotu v poklicih, povezanih z ljudmi - zlasti tistih iz ranljivih skupin, kot so bolniki, invalidi, otroci ipd. - namenjene še premalo pozornosti, relativno več pa je zgolj racionalnega dojemanja strokovnih problemov. Toda teorija uči, da o profesionalcu lahko govorimo šele, če ta ravna tako, da upošteva strokovno znanje (teoretično in praktično), odgovornost do sebe in do sočloveka ter - seveda - etiko!

Da je to res, dokazuje že sam obstoj kodeksov profesionalne etike. Za Hipokratovo zaprisego zdravnikov ve skoraj vsakdo; zaprisežejo tudi sodniki, profesionalni politiki na odločujočih položajih in drugi. V Kodeksu odvetniške poklicne etike je zapisana zahteva po ravnanju odvetnikov v skladu z načeli humanosti. V 8. členu tega kodeksa je zapisano celo naslednje: »Prizadeva naj si za višjo kulturo v odnosih med ljudmi in za uveljavljanje vzgojnih vplivov«. Povedano torej napotuje k etičnemu premišljevanju in varovanju človekovih pravic tudi v javnih nastopanjih profesionalnih združenj, ki postajajo vse bolj pomembna za demokratizacijo družbe in za udeležanje deklariranih pravic v vsakdanjem življenju.

Številni filozofi in teoretiki sodobnega časa opozarjajo na potrebo po preobrazbi medčloveških odnosov, ki naj bi se v profesionalnih odnosih kazali kot naravnost k uporabniku, kot empatični ali soglasnostni odnos do uporabnika kot človeka, kot odgovornost do drugega. O slednjem piše tudi Emmanuel Levinas, velik filozof našega stoletja, v knjigi *Etika in neskončno* (1995). Levinas meni, da je začetek današnje filozofije etika. Jaz pa menim, da bi morala postati filozofija s svojim celostnim pogledom na človeka spet kraljica znanosti, tako kot je nekoč že bila. Zaradi omejenega, zgolj racionalnega gledanja na sebe in na druge, imamo sedaj nezdravo ozračje, nore krave, vojne in druga zla kljub velikemu tehnološkemu napredku človeštva, ki - žal - ni vedno v funkciji človečnosti.

Človeka je njegova radovednost že popeljala bliže vesolju, zato je pričakovati, da bi ga popeljala tudi bliže k sebi in k sočloveku, k zavedanju o planetarni in siceršnji povezanosti med ljudmi. Prek odgovornosti za drugega se namreč človek osvobaja in s tem izboljšuje tudi kakovost lastnega življenja.

Pri empatičnem odnosu do uporabnika pa ne gre zgolj za humanost, ampak gre tudi za ustvarjanje pogojev za višjo strokovnost ali celo za racionalizacijo psiholoških in materialnih stroškov. Če je namreč »diagnoza strokovnega problema« bolj natančna, celovita in upošteva, kot je zapisano na primer v brošuri *Pravice in dolžnosti pacienta*, človekovo duševno in telesno integriteto ali celostnost, potem je lahko »terapija« bolj ustrezna oz. specifično naravnana na problem in ne prihaja do nepotrebne porabljanja energije, časa in materialnih dobrin. Empatičen ali - lahko bi rekli - človeško enakopraven in sproščen odnos med zdravnikom in pacientom, med učiteljem in učencem, med odvetnikom in klientom, med upravnim delavcem in stranko, med ponudnikom blaga ali storitve in kupcem oziroma uporabnikom ipd. omogoča globlji vpogled v bistvo strokovnega problema in zato tudi boljše možnosti za njegovo najbolj optimalno razrešitev in za občutnejše profesionalnega zadovoljstva, ki lahko pomembno vpliva na kakovost življenja tako profesionalca kot tudi uporabnika njegovih storitev. V dobi razvite informacijske in komunikacijske tehnologije in ob vse širšem in večjem zavedanju ljudi profesionalnega ugleda ni mogoče več ohranjati s prikrivanjem napak ali z njihovim drugačnim poimenovanjem, ampak je profesionalni ugled mogoče ohranjati le z iskrenim prizadevanjem na vseh ravneh za kakovost našega skupnega življenja in bivanja.

Med iskrena prizadevanja za ohranjanje profesionalnega ugleda gotovo sodijo tudi javna in dovolj celovita razprava o pogojih in možnostih za profesionalno delo, ki nujno vključuje tudi profesionalno etiko, analiza povratnih informacij (responzivnosti) uporabnikov, ki naj bi se povsod sistematično zbirale, in nenehno delo posameznikov na svojem celovitem profesionalnem razvoju. Slednje zlasti velja, kot sem poudarila, za profesionalce, ki so se odločili za delo z ljudmi iz ranljivih skupin. Materialna povračila za delo naj bi bila obravnavana v takem dovolj celovitem kontekstu kot povračila za dejansko vloženo energijo. V takem primeru bi bila namreč javna sredstva vložena tudi v human družbeni razvoj.

7. februarja 2002 v Mestni občini Ljubljana

OSMA OBLETNICA

Izdajatelji revije Kras, njihni sodelavci in prijatelji smo 7. februarja 2002 proslavili izid 50. številke revije Kras in obletnico njenega izhajanja. Na povabilo županje Mestne občine Ljubljana Viktorije Potočnik smo se zbrali na priložnostni slovesnosti v prostorih Mestne občine Ljubljana. Revija nastaja in izhaja v Ljubljani, kjer je največ ustanov, v katerih se ukvarjajo tudi s slovenskim krasom, njeno uredništvo pa je tudi na Krasu v Svetem.

Po pozdravnem nagovoru podžupana Antona Colariča je o ciljih revije Kras in o njihovem uresničevanju s sodelovanjem številnih avtorjev spregovorila odgovorna urednica Ida Vodopivec Rebolj.

V imenu sodelavcev pa je pomen revije za slovenski kras in pokrajino Kras označil eden izmed prvih sodelavcev mag. Ljubo Lah s Fakultete za arhitekturo.

Zamisel o reviji Kras se je izoblikovala pred devetimi leti. Ob sodelovanju takratnega profesorja na Fakulteti za novinarstvo mag. Pavla Zrimška smo po skrbnih analizah medijev in njihove vsebine na kraškem prostoru Slovenije in Tržaške pokrajine določili informativni reviji z naslovom KRAS cilje ter vsebinsko zasnovo, ji izoblikovali likovno podobo in jo registrirali. In 7. februarja 1994, pred osmimi leti, smo v Sežani predstavili prvo številko. V reviji že od začetka izhajanja sodelujejo vrhunski strokovnjaki - znanstveniki in raziskovalci, pa tudi številni študentje in dijaki ter krasu predani ljudje od vsepovsod. Sodelavcev je že 525! Največ strokovnjakov in ustanov je iz Ljubljane, ki raziskujejo kras, ga proučujejo, vrednotijo, predstavljajo, pojasnjujejo in popularizirajo.

V dosedanjih petdesetih izdajah Krasa je objavljenih več kot 1350 izčrpnih pisnih informacij in več kot 2500 fotografij ter slik s kraško tematiko. Revija prihaja na naslove več kot 1100 naročnikov doma in na tujem. Prejema jo 525 sodelavcev in več kot 1000 mnenjskih voditeljev v Sloveniji. Dobivajo pa jo tudi učenci, dijaki in študentje po Sloveniji za študijsko gradivo, ki svoje naloge in diplome namenjajo krasu... Kupuje jo nekaj več kot 600 bralcev v Sloveniji in še nekaj na Tržaškem. Kadar uredimo te-

matsko izdajo revije, kakršne so bile izdaje o Kosovelovih iz Tomaja, o Avgustu Černigoju, o okroglih mizah revije Kras o varovanju kraške podtalnice pred onesnaževanjem z gospodinjskimi in komunalnimi odpadki, o izginevanju kraške avtentične arhitekture, o prenovi in revitalizaciji Štanjela in o naravi prijaznem kmetovanju na kraškem prostoru, natisnemo tudi do 12.000 izvodov in zagotovimo revijo vsem kraškim gospodinjstvom.

Vse več objavljenega gradiva iz revije Kras je dosegljivo na njenih domačih straneh po internetu: www.revijakras.com. Še letos pa bo vse v njej objavljene pisne informacije in slikovne predstavitve mogoče poiskati po avtorjih in ključnih besedah - geslih na elektronskem medmrežju v Informacijskem centru Kras, katerega podatkovno bazo izdajatelji revije Kras že zavzeto urejamo z novimi mladimi sodelavci. In ko bomo v centrovno podatkovno bazo vnesli še podatkovne baze o krasu iz drugih virov in ustanov, ki raziskujejo kras, kraške pojave ter pokrajino Kras in zbirajo podatke in informacije o naravnih in kulturnih spomenikih slovenskega krasa, bo mogoče o tem zvedeti vedno več.

Izdajatelji revije sodelujejo z gospodarskimi družbami: Aerodrom Ljubljana, Helios Domžale, HIT Nova Gorica, Kras Sežana, Krka Novo mesto, Petrol, Banka Koper in SKB banka iz Ljubljane ter z družbo Mobitel. Vse namreč podpirajo revijo Kras v njenih prizadevanjih za ohranjanje naše naravne in kulturne dediščine. Z revijo sodelujejo tudi Javni zavod Park Škocjanske jame, ministrstva za kulturo, za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, za okolje in prostor, za šolstvo in Urad vlade RS za evropske zadeve.

IZHAJANJA REVVIJE KRAS

Podžupan Mestne občine Ljubljana Anton Colarič je v pozdravnem nagovoru ob osmi obletnici izhajanja revije Kras poudaril njen pomen za metropolo Ljubljano.

Odgovorna urednica Ida Vodopivec Rebolj je predstavila cilje revije Kras in njeno nastajanje v sodelovanju z več kot petsto sodelavci. Bogdan Soban pa je ob tem dogodku urednici predal svojo računalniško upodobitev kraške krajine.

Na slovesnost pri županiji so prišli tudi ljubitelji krasa, ki imajo na Krasu svoj drugi dom. Z leve na desno: Peter Tavčar s soprogo, Aljoša Rebolj, Tomaž Stubelj (ki ima po mami sorodnike na Krasu), Barbara Volčič Lombregar, Ljubo Lah s soprogo, Iztok Ilich. Kot eden izmed prvih sodelavcev je o reviji spregovoril tudi arhitekt magister Ljubo Lah.

Slovesnost je popestril kantavtor Adi Smolar s svojimi popularnimi pesmimi.

Med sodelavci in prijatelji revije Kras je tudi poznana onkologinja in ustanoviteljica fundacije Mali vitez prof. dr. Berta Jereb.

Na slovesnost so prišli tudi štiri Kraševci: sežanski župan Miroslav Klun, predsednik Gospodarske zbornice Slovenije mag. Jožko Čuk, svetovalec predsednika uprave družbe Petrol Mitja Klavora, predsednik uprave Aerodroma Ljubljana Vinčo Može, ter svetnik MOL Janez Železnikar

50. ŠTEVILKA

Povezani s Krasom - eni samo ustvarjalno, drugi tudi bivalno. Z leve proti desni: mag. Ljubo Lah, asistent na Fakulteti za arhitekturo, arhitekt in glasbenik Borut Bučar, asistentka dr. Živa Deu in prof. dr. Peter Fister s Fakultete za arhitekturo, akademik, prof. in doktor geologije Ivan Gams s Filozofske fakultete ter prof. France Rihtar s Fakultete za arhitekturo.

Marjeta Privšek, mlada zgodovinarica, na slovesnosti z opomicama, ker ji je dan prej pohodil stopalo njen konj, je nova sodelavka v uredništvu revije Kras. Ureja tudi njeno bibliografijo in podatkovne baze o krasu. Pred njo sodelavec revije Kras dr. Andrej Gogala. Za Marjeto stojita Nives in dr. Vasja Klavora, ki piše že četrto knjigo o soški fronti - tokrat na Krasu. Tretja na njuni levi direktorica Urada Slovenske nacionalne komisije za Unesco Zofija Klemen Krek.

Špacapanovi iz Komna so poželi priznanja in pohvale za predstavitev kraške kuhinje, ki jo je z vini popestrila Kmetijska zadruga VINAKRAS iz Sežane.

Na sliki na desni strani so Ago Špacapan, ob njem njegova mama Ada Špacapan - "Kuharica leta 2000" in poleg nje znana oseba s TV zaslonov - strokovnjakinja za kulinariko Olga Novak. Adina odlična zmrzlina s sproti naribanim kozjim sirom je navdušilal

Lučka Čehovin iz Sežane in Tomaž Stubelj, ki se v Ljubljani pripravlja na magistrski študij, med navdušenim komentiranjem naslovnice razstavljenih števil revije Kras, ki jih je oblikoval Lev Lisjak.

REVIJE KRAS

Slovesnost ob osmi obletnici izhajanja revije Kras so odlično pripravile in izpeljale županijne in podžupanove sodelavke. Z desne proti levi: svetovalka v Protokolu Bistra Varl, sodelavka v Protokolu Nuša Janeček, odgovorna za odnose z javnostmi Petra Filipič in samostojna strokovna sodelavka v Protokolu Bernarda Merkun. Za odlično opravljeno delo se jim je zahvalil izdajatelj revije Kras in direktor založbe Mediacarso Dušan Rebolj.

Je predsednik uprave Aerodroma Ljubljana Vinko Može direktorja Parka Škocjanske jame Albina Debevca (na njegovi desni) in župana občine Divača Rajka Vojtkovskega (na njegovi levi) prepričeval, kako usmerjati na Kras turiste, ki priletijo iz tujine na Brnik?

Z rezanjem slastnega domačega pršuta je promoviral Kras tudi Miro Špacapan.

Sproščen pogovor ljubljanske županje Viktorije Potočnik in voditelja medijskih prireditev ter urednika fotografije Aljoše Rebolja.

Sta se župan občine Komen Uroš Slamič in novinarka Primorskih novic Marica Uršič pogovarjala o nadaljnjih potezah občinske uprave za oživljanje starega Štanjela?

Glavni urednik in oblikovalec revije Lev Lisjak, ter odgovorna urednica Ida Vodopivec Rebolj.

DINOZAVRI KRASA IN ISTRE

Irena Debeljak

Spomladi 1999 so med gradnjo avtoceste pri Kozini odkrili skeletne ostanke zgornjekrednih kopenskih vretenčarjev - dinozavrov in krokodilov. Prva tovrstna najdba v Sloveniji je presenetila večino naših geologov in paleontologov ter pritegnila precejšnje zanimanje javnosti.

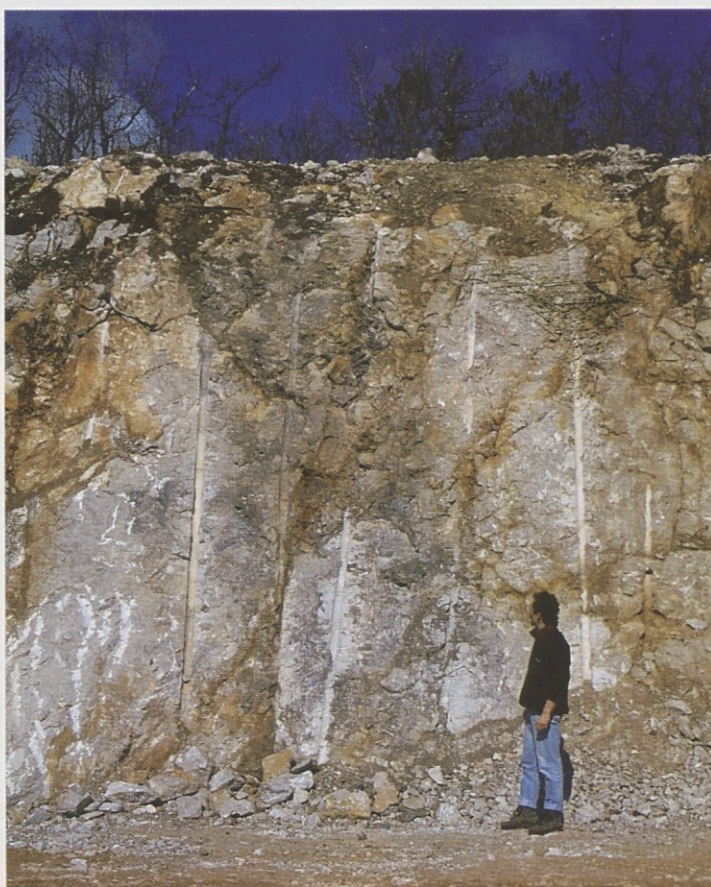
V tokratnem prispevku najprej zgodba o odkritju tega, kot se je kmalu pokazalo, svetovno pomembnega najdišča, v nadaljevanju pa na kratko predstavljam znanstvene izsledke, do katerih smo prišli v prvih treh letih raziskav.

Velika sreča

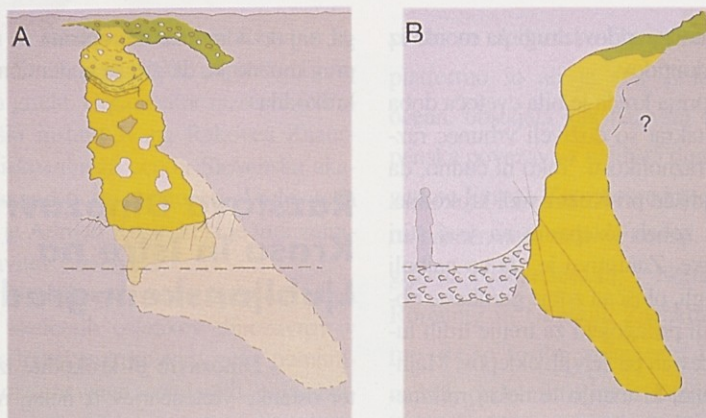
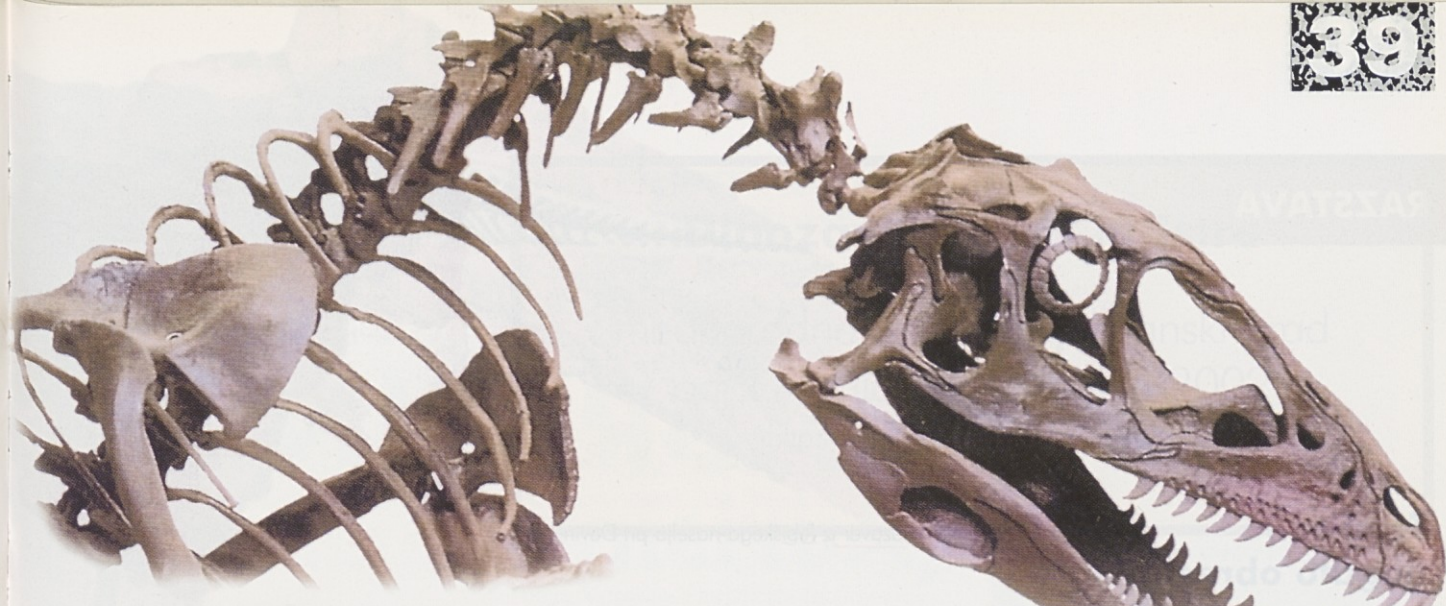
Velika sreča je, da so avtocesto čez jugozahodni rob Krasa speljali prav čez nekdanje kraško brezno, v katerem so se v zgornji kredi, pred približno 70 milijoni let nakoščili ostanke kopenskih vretenčarjev. Tja so jih iz bližnje okolice sprale vode, skupaj z raznim drobirjem in bolj ali manj velikimi kosi kamenja. V procesu fosilizacije so kosti počrnele, iz sedimentov, ki so povsem zapolnili kakšnih 10 metrov globoko brezno,

pa je v naslednjih milijonih let nastala trdna kamnina breča.

Konec aprila 1999 se je obris nekdanjega brezna pokazal v novem cestnem useku. Videti je kot nekakšen žep (slika 1), ki je temnejše barve kot okoliški apnenec, za katerega vemo, da je nastal v plitvem morju. V okviru projekta Geološko-paleontološki nadzor z vidika varstva naravne dediščine na območju trase avtoceste Kozina-Klanec, ki ga opravlja Paleontološki inštitut Ivana Rakovca, ki deluje v Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in

Slika 1:
Nahajališče zgornjekrednih vretenčarjev
v useku avtoceste na trasi Kozina-Klanec.

Slika 2: Rekonstrukcija nekdanjega kraškega brezna.

umetnosti (SAZU), je bilo v začetku maja opravljeno snemanje profila in zbiranje vzorcev kamnin, tudi breče s "sumljivimi" črnimi drobcji, za katere se je pozneje izkazalo, da so koščki kosti.

Še preden smo analizirali zbrano gradivo, sta se na najdišču znašla tržaška iskalca mineralov in fosilov Alceo Tarlao in Giancarlo Rimoli. Naključje je hotelo, da sta prav ta dva amaterska geologa ob koncu osemdesetih let 20. stoletja odkrila najdišče dinosavrov v Ribiškem naselju pri Devinu. Izkušeno oko je tudi tokrat v neuglednih drobcjih prepoznalo kosti. Ugibala sta, da gre za ostanke dinosavrov ter novico sporočila tržaškemu geologom in novinarjem. Tako je Il Piccolo 17. maja 1999 prvi poročal o odkritju. Novica se je hitro razširila tudi v Sloveniji. Čim prej je bilo treba potrditi ali pa ovreči domnevo o najdenih dinosavrih.

Glede na to, kar smo vedeli o geološkem razvoju območja južne Slovenije, se sprva ni zdelo prav verjetno, da bi res šlo za dinosavre. Ozemlje Krasa je bilo v mezozoiku del tako imenovane Jadransko-Dinarske karbonatne platforme, ki je bila večinoma

plitvo morsko območje. Dinosaurs pa so izključno kopenske živali. Vedeli smo, da so deli tega območja občasno postali kopno, nismo pa si predstavljali, da so bile kopnine dovolj velike za naselitev dinosavrov. Poleg tega smo sklepali, da so bili kopni otoki obdani z morjem in tako ločeni od drugih večjih kopnin, kjer so živeli dinosavri.

Težava je bila tudi v tem, da so bile kosti v najdišču zdrobljene do nerazpoznavnosti, dobesedno zmlate. Le redki kosi so merili nekaj centimetrov (slika 3); premalo, da bi po njihovi obliki prepoznali, za katero kost gre, kaj šele, kateri živali je pripadala. Fosilne kosti iz Kozine bi bile prav lahko od morskih reptilov ali recimo vodnih kuščarjev, kot so jih poleg ostankov rib in želv že v 19. stoletju našli v kamnolomu pri Komnu.

Iz vzorcev kamnine s fosilnimi ostanke smo najprej izdelali histološke preparate, da bi preučili mikroskopsko zgradbo kosti. Ta je namreč odvisna od hitrosti rasti organizma in od značilnosti metabolizma, zato nam lahko pomaga ugotoviti tip živali, čeprav ni ravno uveljavljena praksa, da bi na takšen način določali živali. K sreči je bila

mikroskostruktura kosti odlično ohranjena*. Imela je vse lastnosti, ki so značilne za kosti dinosavrov! Dobili smo torej prve slovenske dinosavre. Kaj več pa takrat, konec maja 1999, o njih nismo vedeli povedati.

Še isto poletje smo se lotili preliminarnih, začetnih raziskav najdišča. Glede na regionalne geološke podatke in položaj najdišča v zemeljskih plasteh je bila ocenjena starost fosilnih vretenčarjev: možen je razpon od 84 do 65 milijonov let. V tem času je velik del Jadransko-Dinarske karbonatne platforme okopnel in zakraseval, preden ga je spet preplavilo morje. Na nekdanjih kraških območjih so najdbe dinosavrov zelo redke. Kozinsko najdišče je zaenkrat sploh edinstven primer v svetu, da so se kosti zgornjekrednih dinosavrov ohranile v paleokraškem breznu. Približne dimenzije in oblika nekdanjega brezna smo ugotovili s pomočjo vrtin (slika 2).

Manjšo količino materiala, ki smo ga zbrali z vzorčenjem najdišča, smo poleti 1999 v laboratoriju Paleontološkega inštituta poskusno preparirali z namakanjem v razredčeni očetni kislini. Na tak način se postopoma raztopi kamnina, ki obdaja kemično bolj odporne skeletne ostanke. Seveda je treba te med posameznimi fazami namakanja v kislini vedno znova pregledovati in ščititi s premazom iz polivinilacetata. Pri odstranjevanju prikamnine okoli manjših in bolj zanimivih primerkov si pomagamo z vibracijskimi mikrodletji in svetri. Postopek preparacije fosilnih ostankov iz Kozine je zelo zamuden in zahteven. V Severni Ameriki in v Aziji so, na primer, kosti dinosavrov našli večinoma v zelo mehki osnovi in so jih lahko izkopali kar na terenu.

* Debeljak, Irena, 2002: Dinosaurs under a microscope (Mikroskopska zgradba kosti fosilnih vretenčarjev iz Kozine). *Proteus*, 8/64 (april 2002), Ljubljana.

RAZSTAVA

Trud se je bogato obrestoval

Naš trud se je bogato obrestoval. Našli smo več deset posameznih zob, ki so najtrši, pa tudi najbolj informativni deli živalskega skeleta. Po njih smo lahko natančneje določili, kateri vretenčarji so na najdišču v Kozini, in razblinili so se še zadnji dvomi, da so na slovenskem Krasu nekoč res živele dinosavri. Že v prvi fazi raziskav smo lahko ugotovili neobičajno pestro fosilno združbo različnih dinosavrov, krokodilov in tudi drugih vretenčarjev **.

Večina najdenih dinosavrskih zob iz Kozine pripada veliki skupini rastlinojedih ornitopodov. Povsem gotovo je, da gre za hadrozavride ali račekljune dinosavre, nekateri zobje pa so morda od igvanodontidov. Igvanodonti so v zgornjekrednih najdiščih izredno redki, saj so jih bolj "uspešni" hadrozavri v tistem času skoraj povsem izpodrinili. Kolikor vemo, hadrozavri in igvanodonti niso živeli skupaj, tako da je morebitna hkratna prisotnost obeh skupin dinosavrov na najdišču dodaten dokaz, da so bile kosti različnih živali nanešene skupaj po odmrtnosti, potem ko so zaradi preperevanja in drugih mehanskih vplivov razpadale nekje v bližnji okolici. Skeletni ostanki vsekakor niso bili prenešeni prav od daleč, saj niso zaobljeni, kot je to običajno pri njihovem daljšem vodnem transportu.

Druga velika skupina dinosavrov iz Kozine so majhni teropodi, mesojedi dinosavri. Tudi pri teh imamo vsaj dva različna predstavnika oziroma dva različna tipa teropodskih zob. Prvi (slika 4) je gotovo iz

Hadrozaver iz Ribiškega naselja pri Devinu

družine dromeozavridov, drugi pa morda iz družine troodontidov.

Zgornja kreda je bila cvetoča doba krokodilov; takrat so doživeli vrhunec razširjenosti in raznolikosti. Tako ni čudno, da imamo v najdišču pri Kozini tudi krokodile. Po najdenih zobeh sklepamo na vsaj štiri različne oblike. Zanimivo je, da so najbolj pogosti okrogli, ploščati zobje gumbaste oblike, ki so bili prilagojeni za trenje trdih lupin mehkužcev ali pa želvjih oklepov. Majhni terilni zobje, ki merijo le nekaj milimetrov, so pripadali aligatorjem, ki niso bili večji od enega metra in so se po vsej verjetnosti prehranjevali s polži. Večji, izrazito ornamentirani (slika 5), pa so nekaj posebnega, saj do zdaj niso bili opisani še nikjer, in prav možno je, da gre za endemično obliko krokodila.

ga, saj do zdaj niso bili opisani še nikjer, in prav možno je, da gre za endemično obliko krokodila.

Razstava Dinosaurs Krasa in Istre na Ljubljanskem gradu

Dinosavre in krokodile iz Kozine ter ostanke vretenčarjev iz nekaj milijonov let starejšega najdišča v Ribiškem naselju pri Devinu (Italija) in iz okoli 50 milijonov let starejšega podmorskega najdišča v zalivu Kolone pri Balah (Hrvaška) lahko pobje

Slika 4: Zob dromeozavra, majhnega mesojeda dinosavra, je visok le 8 mm. Stranska robova sta bila nazobčana kot rezilo noža za zrezke.

Slika 3: Fosilne kosti so večinoma črne barve in zdrobljene do nerazpoznavnosti.

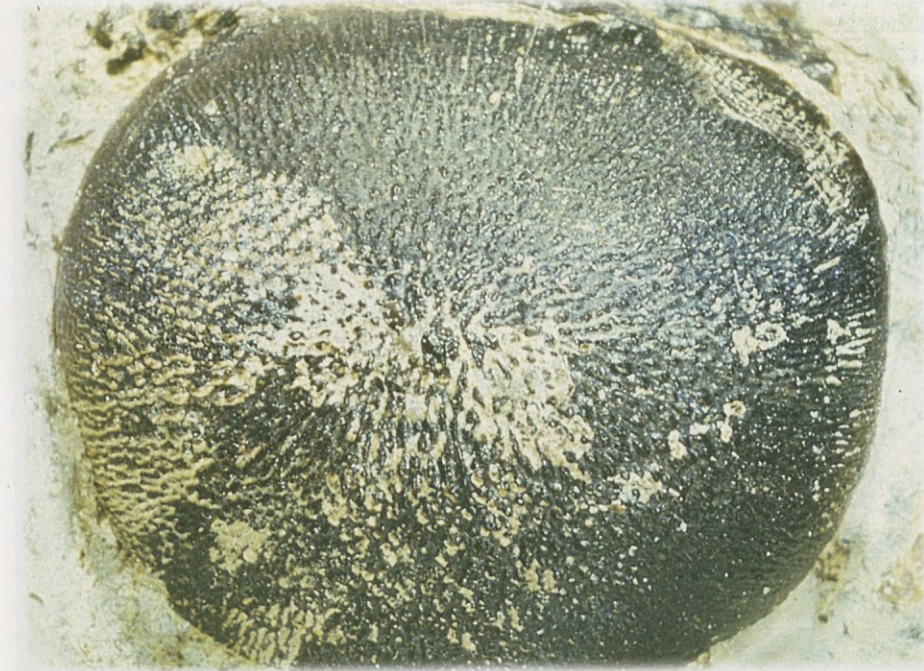

spoznate na razstavi Dinosaurs Krasa in Istre, ki bo do 30. junija 2002 odprta na Ljubljanskem gradu. Organizator razstave je Paleontološki inštitut Ivana Rakovca Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Vodja tega projekta je Adrijan Košir, ki si je tudi zamislil postavitev razstave.

Vsekakor so vsa tri, zaenkrat edina najdišča skeletnih ostankov dinosavrov v severnojadranskem prostoru zelo pomembna za razumevanje nekdanjih paleogeografskih razmer, se pravi razporeditve kopnega in morja ter geološkega razvoja območja med Afriko na eni strani in takratnim evropskim arhipelagom na drugi strani. Zanimiva nas, od kod so kopenski vretenčarji

prišli na Jadransko-Dinarsko karbonatno platformo in ali je čez Tetido, nekdanji ocean, obstajala kakšna, vsaj občasna, kopenska povezava z najdišči dinosavrov drugod po Evropi. Zgornjekredne dinosavre so, na primer, našli tudi v Franciji, Španiji, Belgiji, na Nizozemskem, v Nemčiji, Avstriji, Romuniji in Ukrajini. Zaenkrat lahko trdimo, da so fosilni vretenčarji iz Kozine še najbolj podobni tistim iz Devina na Tržaškem Krasu in iz Transilvanije v Romuniji. Kaj več pa bomo lahko zvedeli šele z nadaljnjimi raziskavami in primerjavami omenjenih najdišč.

Slika 5: Gumbu podoben, kakšen centimeter velik zob krokodila, ki se je verjetno prehranjeval z želvami. Avtor vseh slik je mag. Adrijan Košir.

Dinosavri Krasa in Istre

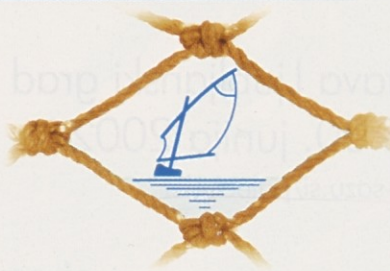
mednarodna razstava Ljubljanski grad
od 2. aprila do 30. junija 2002

<http://www.zrc-sazu.si/paleosplet>

V Kozini je bilo leta 2000 zbranih več ton breče s fosilnimi ostanki. Še vsaj toliko ga je na najdišču ostalo. Sistematična obdelava tega materiala bo potekala več let. Že dosedanje raziskave najdišča so zelo obogatile naše poznavanje o razširjenosti in oblikah zgornjekrednih vretenčarjev, obetamo pa si še številne nove informacije, ki zelo zanimajo tudi druge raziskovalce kopenskih vretenčarjev v Evropi. Ugibamo lahko, ali njihove fosilne združbe izvirajo iz severnojadranskega območja, česar si še pred nekaj leti nihče ni mogel niti zamisliti. Prav možno je, da bomo v najdišču pri Kozini našli še kakšno skupino dinosavrov in krokodilov ter ostanke rib, kuščarjev, želv, morda letečih reptilov ter, upamo vsaj, tudi sesalcev.

Mag. Irena Debeljak, univ.dipl.inž. geologije
sodelavka Paleontološkega inštituta Ivana Rakovca,
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, Ljubljana

** Debeljak, Irena; Košir, Adrijan; Otoničar, Bojan, 1999: Preliminarno obvestilo o dinosavrih in drugih reptilih iz zaporedja zgornjekrednih platformnih karbonatov pri Kozini (JZ Slovenija). - Razprave IV. razreda SAZU, št. 40, str. 3-25, Ljubljana.

Bruno Lisjak-Volpi

NABREŽINA (Aurisina)

Vse slovenske obalne vasi - Barkovlje, Kontovel, Križ, Sesljan, Devin in Štivan - ležijo ob morju ali na vrhu kraškega roba in iz njih se vidi morje. Izjema je le Nabrežina, ki leži skoraj kilometer za robom. Ta njen položaj v odnosu z morjem sem poudaril že v 44. številki revije Kras s člankom o nabrežinski ribiški poti. O drugih pomembnih dejstvih pa pišem v tem prispevku!

Znameniti nabrežinski viadukt iz belega kamna, največji na progi Južne železnice Trst-Ljubljana-Dunaj. Dolg je 646 metrov in ima 42 obokov. Razglednica je iz začetkov 20. stoletja!

Razglednica iz začetka 20. stoletja prikazuje napravo za spuščanje (»dřsavico«, drsnico) drobljenjega kamenja z vrha kraškega roba do morja, kjer so ga natovarjali na ladje.

Čprav je vas Nabrežina prvič uradno omenjena leta 1308, je bila verjetno mnogo prej stalno naseljena, saj je pomembna cesta, ki je povezovala Oglej z Istro in Reko, potekala prav ob njej. O njenem pomenu in velikosti pričajo arheološke najdbe iz rimskih časov in pomembni kamnolomi, iz katerih so lomili dragocen beli kamen za gradnjo Ogleja in drugih mest. Vas je bila vse srednjeveško obdobje tesno povezana z Devinom, kjer sta bila grofova rezidenca in upravni center fevda.

Nabrežina v tridesetih letih 19. stoletja

Naši predniki so se verjetno tod stalno nastanili v 7. stoletju... Vaščani so se ukvarjali ne le z živinorejo, s poljedelstvom in z vinogradništvom, marveč tudi z ribištvo. Bolj točno sliko o vasi in njenih prebivalcih pa imamo šele iz leta 1827, ko katastrski operat navaja:

Nabrežina, davčni okraj Gorica, politični okraj Devin.

Hiše: 67, v katerih je 84 družin. Ena je gosposkega stanu, ker živi v Nabrežini majordom devinske gosposke, ki je obnem župan Zgonika. 12 hiš je pokritih s korci, vse ostale s kamnitimi ploščami; vse so obdelane z malto.

Prebivalci: 199 moških, 194 žensk. Živina: 78 volov, 63 krav, 1 konj, 1 mula, 305 ovac, 21 telet, 19 oslov, 40 prašičev.

Vas nima sladkovodnih izvirov; edini je daleč ob morju. Če je suša, je uporaben le v oseki, ker se drugače voda meša z morjem. V tem primeru je treba hoditi po vodo do 2 uri oddaljene Timave... V vasi so hiše združene; cerkev ima kaplana, ki je izredno delaven, širokih pogledov in si neumorno prizadeva za moralno ter prosveto svojih faranov...

Omembe vredni so ogromni kamnolomi, ki so zelo verjetno prispevali za gradnjo starega Ogleja, Gradeža in Benetk...

V predelu Ivere so še opazni temelji zelo starega gradu ali templja. Med oranjem polj, ki se nahajajo nedaleč zahodno od tod, pridejo na dan kosi prekrasne mozaične terase, ki potrjujejo, da je bila tu nekdanj precej velika palača.

Po kmetjstvu je druga važna dejavnost morski ribolov, ki je živahen vse leto,

posebno v sezoni lova tonine. Navadno ribe prodajajo na mestu, tonino pa deloma v Trstu, deloma v Italijo, kamor jo svežo izvažajo. Tovrstni ribolov dovoli devinska gospoda kakemu podjetniku proti plačilu. Delo zaposluje približno pet mesecev od 12 do 15 ljudi. Nekateri kmetje gojijo tudi sviloprejko...

Da ja bil ribolov, posebno lov na tune, zelo pomemben, potrjujejo razni dokumenti, ki segajo nazaj do leta 1581 in navajajo imena slovenskih ribičev iz Nabrežine. Do kakšne mere je bil dobičkonosen, pojasnjuje beležke nabrežinskega župniškega kurata Valentina Florjančiča (podpisoval se je Florjanzhizh) iz leta 1836, napisane v boričici:

Na dan 19 Kimovca 1836 so na Ravni grofova Trata vjeli Tonov na enkrat 240 Zentov sjutro, poprejšni dan kokor Nedelje je zil dan velik desh shol, vsak mosh, de si glih so bli s gospodri na pol, je prejel 180 goldinarjev...

Nabrežina se je začela spreminjati po letu 1851, ko se je začela gradnja Južne železnice (Südbahn), ki je povezala Ljubljano s Trstom. Nastala je potreba po veliki količini klesanega kamna, odprli so se stari rimski kamnolomi in še drugi, ljudje so dobili nove zaposlitve. Po letu 1857, ko je železnica začela obratovati, so začeli nabrežinski beli kamen izvažati širom po svetu. Z njim so, med drugimi pomembnimi objekti, zgradili Miramarski grad, Lloydovo palačo, pravoslavno cerkev, sedeže bank in zavarovalnic, sinagogo, Hofburg, Burgteater in schoenbrunski most na Dunaju, železniško postajo v Pragi, parlament v Budimpešti, univerzo in opero v Gradcu. V letih od 1890 do 1915 je obratovalo kar 40 kamnolomov in 22 kamnarskih delavnic, ki so zaposlovali približno 3500 ljudi. Zato so se odprli novi gostinski obrati in trgovine za potrebe številčne delovne sile in za uslužbenca. Nabrežinska železniška postaja je bila ena izmed najbolj opremljenih na odseku Ljubljana-Trst. Imela je 10 tirov, skladišča, delavnico za lokomotive, svojo veliko zgradbo z uradi in stanovanja železničarjev ter 110 m dolgo halo.

Ta hiter in pomemben razvoj vasi se je odražal tudi v socialnem in kulturnem delovanju. Nastala so razna društva in organizacije, ki so pustile kulturno sled v življenju vaščanov do današnjih časov. Te so bile: Bralno društvo, Čitalnica, Tamburaški zbor Narod, Pevski klub, Slovensko katoliško izobraževalno društvo, podružnica Družbe sv.

Kraj »Pri čupah« leta 1957.

Stopnice ob starem »kazunu« devinskega grofa vodijo od pristana v vas Nabrežino. Fotografija: Magajna.

Cirila in Metoda, Ljudski oder, Godbeno društvo, Javna ljudska knjižnica z dramskim odsekom, Klub Tolstoj, Olepševalno društvo, Delavska zveza Vzajemnost, Kolesarska zveza. Posebno vlogo v razvijanju obmorske narodne zavesti je imelo Pevsko društvo Nabrežina, ki je na nastopih razvijalo svoj dragoceni, z zlatimi nitkami pošiti prapor z napisom: »Kakor skalni bregovi Jadranskega morja stoj trdno v obrambi domovjaka«.

V tem socialnem preoblikovanju ribištvo ni ostalo zanemarjeno, saj se je število odjemalcev rib povečalo. Verjetno so bili zaradi omenjenega razvoja nabrežinski ribiči, za razliko od drugih, po večini malo izobraženih ribičev, kulturno na višji ravni. Bili so včlanjeni v raznih kulturnih društvih in v knjižnici. Eden izmed ribičev je bil knjižničar, eden pa je celo pisal pesmi o življenju na morju.

Zaton nabrežinskega ribištva

Ker je moj namen osredotočiti se na manj znano pomorsko vaško tematiko, prehajam v tem opisu na pristane...

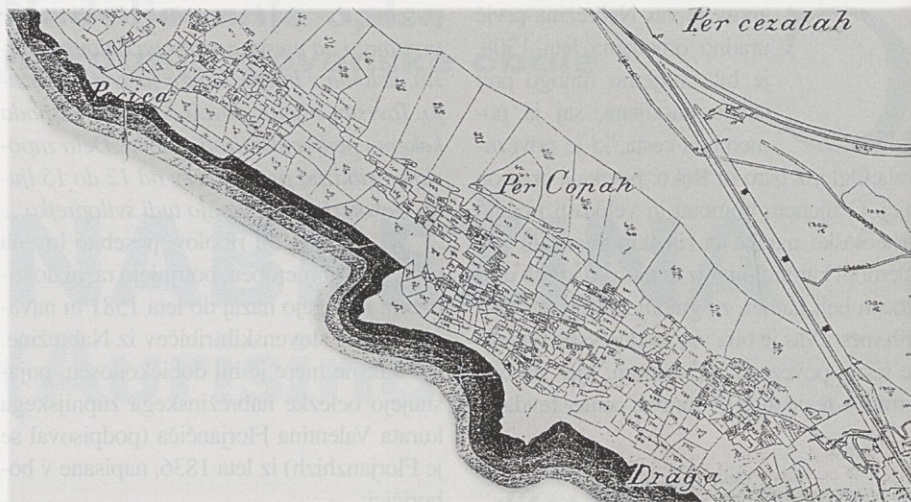
Lahko bi trdili, da Nabrežina ni imela pristana do leta 1953, ko ga je zgradila anglo-ameriška uprava na koncu ribiške poti »Pri čupah«. Tod so Nabrežinci stoletja puščali svoje čupe v *fasalih*, to je jarkih med zidovi, daleč od butanja valov. Morali so jih vlačiti na suho po vsaki rabi, ker ni bilo va-

Iobranov. Mreže in ribiške potrebščine so hranili v majhnih hišicah *kazunih*. Taka hišica, ki še sedaj stoji na vzhodni strani stopnic, je bila še do nedavnega last devinskega grofa. Uporabljali so jo Nabrežinci, ki so zanj lovili tune. In tod je leta 1947 tudi zadnja čupa končala svoje dolgoletno delo ter odromala v Ljubljano v Slovenski etnografski muzej.

Ker Nabrežina nima pristana, so se na obali pod njo najdlje ohranile čupe - plovila, izdolbena iz enega samega hloda. Zato tudi ni bilo pravih pogojev za razvitje ribištva, kakor je bilo to mogoče v sosednjih vaseh s pristani. To se je izkazalo še zlasti po prvi svetovni vojni, pod Italijo, ko so italijanske oblasti neprikrito zavirale vsakršno dejavnost Slovencev na morju. V tem smislu je zelo poučen primer pristana Brojnica, ki je na meji s Križem v tržaški občini. Avstrijska Pomorska vlada ga je sicer namenila tudi Nabrežincem. Toda italijanski iredentisti, ki so takrat že obvladovali tržaško občino, so se na vso moč trudili zbrisati Slovence z njihove zemlje in z njihovega morja, kar je še en dokaz med številnimi, da se preganjanje Slovencev in slovenstva na tem prostoru ni začelo šele s fašizmom. Seveda, tudi zaradi slovenske naivnosti in upanja v našo pravico, ki nas še sedaj obremenjuje v odnosih s sosedi in nas tudi drago stane. Poglejmo, kako!

Pristan Brojnica

Ko so trasirali progo iz Trsta do Nabrežine z velikim vzponom po obali, da bi premostila kraški rob, so inženirji družbe Južna železnica vedeli, da bodo že v Nabrežini lokomotive (na parni pogon - op. uredništva) ostale brez vode. Zato je bilo nujno oskrbeti nabrežinsko železniško postajo z obilico vode, da bi vlaki lahko potovali naprej proti Ljubljani. Ker na Krasu ni bilo

Mapa davčnega okraja Komen iz leta 1875, ki označuje Nabrežino kot NABERŽEN NA PRIMORSKEM, po nemško kot NABRESINA. Del obale z ledinskimi imeni Dolanje, Pečica, Per Copah (Pri čupah) in Draga.

vodnih virov, je bila edina rešitev tega problema zajetje izvira sladke vode ob morju, v mestu z ledinskimi imenom Vir.

Oblasti so naletele na velik odpor domačinov in na juridično oviro, ker je bilo tam stoletja odlično lovišče tunov. Nabrežinci ter Križani so povsem razumljivo nasprotovali zejetju izvira. Po dolgih razpravah so končno našli kompromis: kot povračilo za škodo, ki bi jo utrpeli pri tunolovu, so si izgovorili nabrežinski in križki ribiči pravico, da bi namestili svoje ribiške barke v načrtovani pristan nove tržaške Družbe nabrežinskega vodovoda. To je tudi nedvoumno napisano in podpisano v kontraktu za odstop zemljišča ob obali.

Pristanišče, črpalne naprave in vodovod do Nabrežine so bili do odprtja železniške proge Trst-Ljubljana-Dunaj leta 1857 pravočasno dokončani. Ribiči so bili zadovoljni, ker so končno dobili pristan. Začeli so kupovati sodobno ladjeveje in opuščati ribolov z nevarnimi čupami. Toda, tako je bilo samo kakšnih deset let, do leta 1868. Takrat so se Južne železnice odločile odkupiti od Nabrežinskega vodovoda vse črpalne naprave in pristan, hkrati pa so ribičem pristan zaprli, ker so ga po odkupu smatrali za zasebno lastnino. Protesti slovenskih ribičev niso zalegli, ker niso imeli juridične podpore. Pismo tržaškega župana d'Angela 21. februarja 1870 križkim delegatom je potrdilo prevaro:

»...zaradi pomanjkanja pisanih dogovorov je bil Magistrat prisiljen popusti-

ti volji Južne železnice. Križki ribiči so prepozno opazili, da jih je Družba nabrežinskega vodovoda prevarala s prodajo pristana Podjetju Južne železnice brez obvez do vasi Križ, ki je stoletja uporabljala (skupaj z Nabrežinci - op. p.) tisti del plaže.«

Nabrežinci in Križani so vztrajali pri raznih oblasteh, da bi jim vrnilo odvzeto pravico. Dosegli so, da so jim dovolili dostop v pristan proti plačilu 10 soldov letno za vsako barko. Plačilo je bilo formalno priznanje, da pristan ni njihov, temveč zaseben. Pozneje so ribiče nekajkrat pregnali, toda avstrijska Pomorska vlada je vedno posredovala v prid domačinov.

Mesto Trst se je medtem naglo večalo. Zato se je povečevala tudi potreba po vodi. Konec 19. stoletja je Občina Trst sklenila pogodbo z upravo Južne železnice za oskrbovanje mesta z nabrežinsko vodo. Leta 1900 je štirikratno povečala zmogljivost Nabrežinskega vodovoda, zgradila kompleks filtrov nad Brojnico in napeljala nove cevi do mesta. Prek hidrotehniškega urada in vodovodne službe je imela tako Občina Trst nadzor nad delovanjem objektov in pristana v Brojnici. Pritiski, naj se nabrežinskim in križkim ribičem odvzame pravica do uporabe pristana, so se ponavljali. Pomorska vlada in Luški kapitanat sta močno ščitila ribiče na osnovi osrednjih direktiv za povečevanje in razvijanje ribolova. Tako so razmere ostajale nespremenjene do leta 1913. Takrat pa je Občina Trst začela postopek za odkup vseh naprav in pristana ter zahtevala po svo-

Pri čupah. Na desni je novi pristan, na levi pa so ostanki starorimskega pristanišča. Kjer so sedaj vinogradi in bori, so bile nekdanje najbrž starorimske zgradbe...

jem odvetnika Quarantotta, naj Luški kapitanat prepove dostop ribičem v Brojnico. Kapitanat pa je, kot vedno, trdil, da to ni mogoče brez resnih tehničnih razlogov. A je zanj poskrbela tržaška občinska uprava z veliko izmišljotino, ob podpori komisije njihovih zdravnikov in učenjakov, češ da bi lahko ribiči z odpadki resno ogrozili higieno pitne vode in s tem vse mesto Trst. Čeprav je bil Luški kapitanat nasprotnega mnenja, je pred grozljivo pisnih izjav strokovne komisije klonil in prepovedal pristajanje ribiških ladij.

Reakcije nabrežinskih in križkih ribičev so bile takojšnje in ostre, saj je bila posredi izmišljotina brez logičnih podlag. Res pa je, da so kotlovnice, parni stroji in črpalke Nabrežinskega vodovoda odplavljali v morje svoje odpadke, kot so bili olje, pepel in žlindro, in da je imel kompleks zgradb tega vodovoda speljane v morje odtok svoje kanalizacije.

A vse to, še najmanj ribiči, pa v resnici ni moglo onesnaževati pitne vode v zajetju Brojnice. Če bi onesnaženo morje v resnici kdaj vdiral v blizu zgrajene cementne rezervoarje pitne vode iz zajetja Brojnice, bi voda v njih postala predvsem in najprej slana! Temu je treba dodati, da so bili tiste čase v pristanu stalno barže, plovila s premogom, in parni vlačilci s posadkami, ki so, kot je bilo tedaj v navadi, odmetavali vse svoje odpadke in smeti v morje v večji meri, kot bi to delali ribiči. In navsezadnje, še sedaj črpa-jo iz brojniških virov pitno vodo, ki je kljub mnogo bolj onesnaženemu morju od takrat

onesnaženega in kljub večjemu številu bark v pristanu, neoporečno čista.

Žal vse protestne akcije niso zalegle. Tudi pritožbe na Cesarsko Kr. okrajno glavarstvo v Sezani (K. und K. Bezirkhauptmannschaft) ne, kot je razvidno iz pisma nabrežinskega župana od 16. aprila 1913:

Tukajšnji ribiči so imeli do sedaj shranjene svoje čolne v morski luki v Brojnici, sedaj jim je pa Pomorska Vlada v Trstu (Capitanato di porto) prepovedala imeti njih čolne nadalje v omenjeni luki. Ker pa tukajšnji ribiči sploh nimajo nobene luke, da bi zamogli shraniti, iz tukajšnje občine vljudno prosimo, da bi C. Kr. okrajno glavarstvo vplivalo pri C. Kr. Pomorski Vladi, da bi se tukajšnjim ribičem zopet dovolilo imeti njih čolne shranjene v morski luki Brojnici. Kajti drugače bi mogli svoje čolne prodati, ker sploh jih nimajo kam shraniti in ribolov opustiti, s tem bi se pa tukajšnjim ribičem godila velika krivica.

Župan
Ivan Caharija

Podpisi nabrežinskih ribičev pod prošnjo, ki jo je 20. januarja 1922 napisal nabrežinski župan Ivan Caharija.

562

Caharija Ignaco	1857
Caharija Giovanni	1857
Caharija Felice	1857
Martino Gruden	1858
Angelo Gruden	1858
Giuseppe Gruden	1858
Barto Gruden	1858
Albino Kuzman	1858
Lilija Herman	1858
Pietro Jancic	1858
Caharija August	1858
Volente Rucic	1859
Caharija Julij	1860
Pietro Gruden	1862
Vincenzo Jelicic	1863
Caharija Franc	1866
Thomas Gruden	1868
Pietro Gruden	1869
Antonio Gruden	1869
Antonio Gruden	1869
Caharija Ivan	1871
Caharija Ivan	1871
Antonio Gruden	1871
James Bertot	1876
Hepono Gyros	1876
Ivan Radici	1876
Thomas Gruden	1876
Pietro Angel	1875
Ivan Caharija	1873
Ivan Caharija	1873

V nekem drugem pismu Pomorski vladi pa se župan Ivan Caharija pritožuje zaradi zaprtja pristanišča in obenem predlaga kompromis ter zahteva zgraditev novega:

...v zadnjem času pa se je potreba pristanišča pojavila tudi iz drugih razlogov in sicer z ozirom na kamnoseško industrijo, ki se na nabrežinskih tleh vedno bolj in bolj razvija in ki bi imela veliko korist od tega, ako bi mogla svoje pridelke spravljati na morje. Da je pa to brez pristanišča nemogoče, je samo po sebi razumljivo...

Na žalost niti prošnja, da bi dovolili vsaj ladjam za tunolov brez posadke prenočevati od 15. avgusta do 15. oktobra v Brojnici, ni zalegla, kar še dodatno potrjuje namene italijanske občinske uprave v Trstu, da je uporabila vse možne načine - če je treba, tudi podle - samo, da prežene slovenske ribiče proč od morja.

Po razpadu Avstro-Ogrske so Nabrežinci še prosili za pristan; celo z potrdilnimi izjavami vseh županov od Milj do Gradeža in s podpisi 30 ribičev. Niti ugodna priložnost, ko so ponudili brezplačno vse potrebno kamenje za gradnjo obalne ceste, ni zalegla... Dolgoletne sanje nabrežinskih ribičev so uresničile šele anglo-ameriške oblasti leta 1953. Vendar prepozno. Že naslednje leto je Trst spet prevzela italijanska uprava, ki je še bolj kruto nadaljevala z uresničitvijo strategije iredentistov. In po enem stoletju je dosegla svoj cilj, ki ji ni uspel niti v letih fašizma. Slovensko ribištvo je popolnoma propadlo na račun italijanskega, ki so ga prevzeli istrski begunci, deležni vseh mogočih podpor, vključno z zgraditvijo ribiškega naselja in moderne luke na protizakonito odvzeti slovenski zemlji občine Devin-Nabrežina.

Viri:

Lisjak-Volpi, Bruno, 1995,1996:
Slovensko pomorsko ribištvo.- Mladika, Trst
Skupina avtorjev, 1996: Nabrežina skozi stoletja.- SKD Igo Gruden, Nabrežina
Državni arhiv Trst - Governo marittimo, 924, 619
Isto, Register katastra Aurisina

Bruno-Lisjak-Volpi, pomorski kapitan - publicist za pomorske in ribiške vede, direktor Ribiškega muzeja Tržaškega Primorja

Rajko Pavlovec

Pred stopetindvajsetimi leti na kraški zemlji

FRAN ERJAVEC

Ta zapis je namenjen slovenskemu pisatelju in naravoslovcu Franu Erjavcu. Rodil se je 4. septembra 1834, umrl pa je 12. januarja 1887, to je pred 115 leti. V svojih spisih je posegel tudi po kraški zemlji. Zato ni odveč, da posvetimo temu velikemu možu nekaj besed. Pričujoči članek je bil objavljen leta 1967 v reviji Proteus, letnik 29, številka 6. Ponatisnjen je z dovoljenjem urednika Proteusa.

Pred stopetnajstimi leti je dobesedno obstalo pisateljevo in naravoslovcovo pero. Dobesedno obstalo, zakaj Fran Erjavec je raziskoval in pisal do zadnjega. Dolga vrsta objavljenih del je še vedno priljubljeno berilo starim in mladim. Marsikatera naravoslovna navajanja sicer danes lahko ovržemo kot zastarela. Znanost se namreč razvija in ta čas najmodernejši pogledi bodo čez sto let morda dopolnjeni ali povsem spremenjeni. Kljub temu pa še vedno z užitkom beremo Erjavčeve spise, saj ga je redko kdo dosegel v tako prijetnem, šaljivem in obenem poučnem kramljanju.

Ob 115-letnici Erjavčeve smrti ne razpravljam o njegovem strokovnem, niti literarnem delu. To so že naredili Levec, Gregorčič, Flerè in drugi. Poglejmo v bolj skrite koticke njegovega življenja!

Poznavalci Frana Erjavca se strinjajo v tem, da je bil ugleden kot učenjak, narodnjak ter poštenjak in takšen odločno hodil skozi življenje kljub neštetim preizkušnjam. Fran Levec, prvi urednik Ljubljanskega zvona, pravi, da srečamo v svetovni zgodovini in v vsakodnevem človekovem življenju rodbine, ki jih od rodu do rodu preganja usodna tragika. Takim družinam prištevajo Erjavčeve. Očeta so mu ubili potepuhi, mati se je smrtno ponesrečila, izgubil je oba brata, sestro in ostal sam. Podobne nesreče so ga spremljale tudi po poroki, dokler ga ni doletela nepričakovana smrt.

Ob tem težkem Erjavčevem življenju se zamislimo v njegovega izredno delovnega in raziskovalnega duha! Življenje ga biča, on pa ustvarja, piše, razmišlja ter raziskuje. Ali ni morda tako intenzivno ustvarjanje posledica težav? Ali ni morda Erjavec iskal tolažbe v naravi, ki zdravi in poživlja? Spomnimo se samo pokojnega alpinista dr. Klementa Juga! Tudi on »je šel v

planine iskat življenja, ki ga je izgubil v dolini. Razočaran, izdan in osamljen je šel po čar, zvestobo in tovarištvo« (E. Lovšin: V Triglavu in njegovi sosesčini. Ljubljana, 1944).

Erjavčevi biografi so se mnogo ustavljali ob enem izmed najznačilnejših in najbolj doživetih pripovedovanj, ki jih je nanizal pod naslovom »Na kraški zemlji«. To delo je izšlo leta 1877, torej pred nekaj več kot 125 leti.

Mnogo so razpravljali o narodni zavednosti, ki veje iz tega spisa, o nadvse toplem opisovanju kraškega ognjišča ali »besede« v kraški vasi. Vse premalo pa so omenjali uvodni del, v katerem je Erjavec označil sam sebe. Ta del je toliko pomembnejši, ker je bil Erjavec sicer »zelo skromen in ni nikdar govoril o sebi ali o svojem delu« (S. Gregorčič v koledarju Družbe sv. Mohorja, 1887). V sestavku »Na kraški zemlji« beremo naslednje. »Ko me zgrabi hrepenenje..., mi ni pomagati... Na takih potih se ne vozim rad... Rajši hodim po slabih kolovozih, držečih od vasi do vasi, po mehkih stezah ob šumečem, z grmovjem obrastenu potoku, ali skozi hosto od hribovskega selišča do samotnega lazarja. Tako hodečemu se ne mudi mi nikamor. Dokler pridem in kamor pridem, prav pridem... V hosti poje penica, na senožeti cvrči muren, v jarku vrva potoček, iz grmovja pogleduje taščica zvedavo za menoj... Na poti se rad ustavim pri razcapanem pastirji, v gozdu posedim pri umazanem ogljarji, na polji ogovarjam sključene plevice in že me na poti doide kmečki očalec, ne greva narazen, predno se nisva do dobrega zmenila o sedanjih malopridnih časih... Na tacem poti mi ni mnogo za vreme, niti za kraje, po katerih hodim. Gorenjski snežniki so mi takisto ljubi, kakor dolenski holmci, puste pleše po Krasu nič menj, nego prijazne štajerske gorice«.

Nam je potrebno še kako pojasnilo? Bil je človek, ki je dejansko živel z naravo. Zlasti pomembna pa sta naslednja stavka: »Jaz pa bi o sebi rekel, da sem podoben onim ptičem, katere ob svojem času neka neizprosna sila žene iz preljubljene domačije v daljne kraje onostran morja. Kakor teh ptičev, polasti se zdaj in zdaj tudi mene čuden nemir, neko hrepenenje v daljavo, živa želja za čas ubežati moreči vsakdanjosti«. Pravzaprav s tem Erjavec sam potrjuje to, kar smo omenili zgoraj, da se je v naravo umikal in iskal tolažbe zaradi težkih življenjskih preizkušenj. Med besedilom v delu »Na kraški zemlji« srečamo nadalje trpko vprašanje: »Ali

kje je zdaj tisti mladeniški ogenj, kje je tista svet podirajoča sila, kje prijatelj?« Pri tem sicer misli predvsem na goreče domoljubje, toda ali ni skrito v tem stavku še kaj več Erjavčevega osebnega? »Na kraški zemlji« je pisal prav v času, ko je tragična usoda posegla tudi v njegovo domače ognjišče!

Leto 2002 je ne le 115. obletnica smrti Frana Erjavca, ampak obletnica vrste drugih Erjavčevih dogodkov. Poleg enajstih desetletij in pol, odkar je umrl (1887), in dvanajstih desetletij in pol, odkar je napisal »Na kraški zemlji« (1877), je tudi 145-letnica prve povesti »Veliki petek« (Novice, 1857) ter opisa »Mravlje«, ki se ga je Erjavec sam zelo rad spominjal. Pred 135. leti je izšel njegov učbenik »Rudninoslovje ali mineralogija« (1867). Isto leto se je Fran Erjavec odpravil tudi na svoje najdaljše potovanje čez Dunaj, Strassburg v Pariz, od tam pa čez Švico, Bavarsko in Italijo domov. Stopetnajst let je poteklo, kar je napisal svoje najbolj znano znanstveno delo »Die malakologischen Verhältnisse der gefürsteten Grafschaft Görz im österreichischen Küstenland« ali po naše Malakološke razmere v poknežini Grofiji Goriški v avstrijskem Primorju (1877) ter si spletel venec iz »Rastlinskih svatb«. V letu njegove smrti pa je izšla zelo znana povest »Ni vse zlato, kar se svetli«.

Ta sestavek naj bo skromen šopek na grob ob 115-letnici smrti pisatelja in naravoslovca Frana Erjavca. Bil je Slovenec z vsem srcem, ljubil je naše dežele ter jih raziskoval. »Hodil po zemlji je naši in pil nje prelesti«. Erjavec je oboževal svojo in našo domovino, poslušal je in slišal našega človeka in našo naravo. Poslušal je pesem škrjančka nad poljem, šumenje borovih gozdov na Krasu in trdo besedo gozdarjev na Trnovskem gozdu. Poslušal je ter nešteto drobnih zanimivosti tudi nam ohranil v pisani besedi.

Pomembna pridobitev občine Komen

TURISTIČNI INFORMACIJSKI CENTER

Danijela Kos

V Štanjelu, ki je eden izmed najbolj razpoznavnih kraških naselij, je v februarju 2002 začel delovati Turistični informacijski center - TIC. Že stara zamisel o ureditvi centra je zaživela prav v letu, ko Štanjel praznuje 600-letnico prve pisne omembe v Goriškem urbarju.

V februarju so bila okvirno končana pripravljala dela - organizacija pisarne ter zbiranje podatkov za informiranje obiskovalcev. Skrbimo namreč, da so podatki turističnih ponudnikov ažurni, vedno sveži. Osnovne naloge pisarne Turističnega informacijskega centra so namreč: sprejemanje obiskovalcev, brezplačno informiranje obiskovalcev o turistični ponudbi Komenskega Krasa, ugotavljanje mnenj obiskovalcev o kakovosti turistične ponudbe, organiziranje razstav in prireditev ter sprejemanje in posredovanje pritožb obiskovalcev v zvezi s turistično ponudbo. Za obiskovalce, ki bi želeli izraziti mnenje o turistični ponudbi Štanjela, je v pisarni TIC knjiga mnenj o Štanjelu. Tudi domačini nas obveščajo o pomanjkljivostih v Štanjelu, ki jih tudi, kot mnenja obiskovalcev, sporočamo pristojnim službam in organom. V tem smislu lahko zato pisarno poimenujemo "skrbnik" Štanjela.

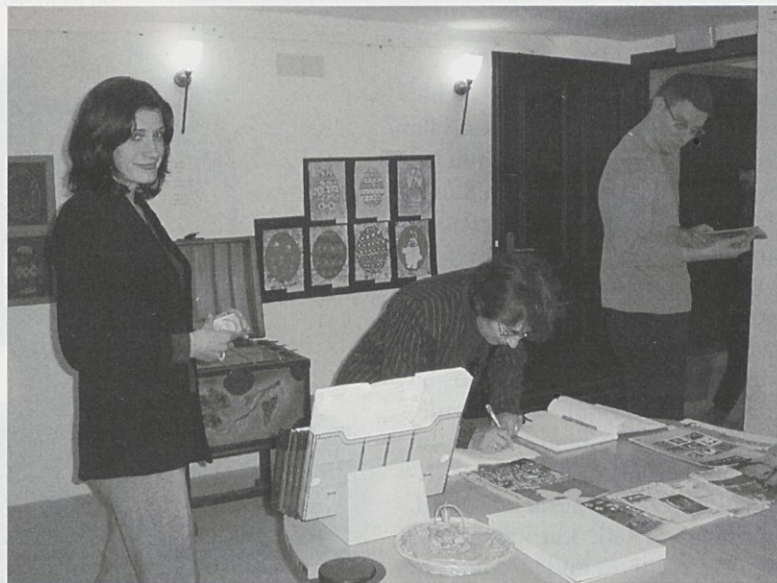
Turistični informacijski center med drugim pripravlja turistične aranžmaje in programe za najrazličnejše zanimive izlete, ki jih ponuja Kras. Skrbel bo za trženje razstavnih in večnamenskih prostorov v gradu. V prenovljenem delu gradu - Belvederu - smo že pripravili razstavo filografskih del (ročnih del iz niti). Sodelujemo tudi pri pripravljanju razstav v Kvadratnem stolpu, v katerem je tudi prostor za razstave. V prihodnje pa bodo v grajskem prostoru tudi seminarji.

Vse aktivnosti Turističnega informacijskega centra predstavljamo tudi na spletnih straneh <http://www.komen.si>. Ta čas pripravljamo obnovljena besedila in izpopolnjujemo podatke o turistični ponudbi na spletnih straneh.

Naloga pisarne je dnevno spremljanje obiskovalcev; ugotavljamo, od kod turisti prihajajo (iz katere države, pokrajine) in po katerih informacijah vprašujejo. Med velikonočnimi prazniki smo v Štanjelu zabeležili rekorden obisk. Samó razstavo "Pisanica 2002" ter razsta-

vo "Velikonočne jedi" je obiskalo kakšnih 800 ljudi. Poleg lepega vremena, ki je v Štanjel privedel številne obiskovalce, je bila v petek, 30. marca 2002 tudi uradna otvoritev pisarne Turističnega informacijskega centra v Kvadratnem stolpu, kar je bil zagotovo dodaten razlog za obisk številnih obiskovalcev. V tem času smo skupaj z domačini in Kulturno umetniškim društvom "Medo ni mona" iz Komna pripravili vrsto zanimivosti. V nedeljo, 31. marca, so otroci iskali "zlato kokoško" v Ferrarijevem vrtu. Številni obiskovalci so si ogledali razstavo "Pisanica 2002". Za zabavo starejših obiskovalcev so poskrbeli domačini na grajskem dvorišču s "šicanjem", sekanjem jajc (pirhov). Najbolj spretni so prejeli pokale. Namen te prireditve je predvsem popestritev dogajanja v Štanjelu ter ohranjanje starih običajev. Veliko ljudi si je ogledalo tudi velikonočne dobrote, ki so jih pripravile domačinke.

Naš osnovni cilj je zadovoljen obiskovalec, ki si bo Kras izbral za večdnevni postanek oziroma obisk. Tako smo se v Turističnem informacijskem centru lotili priprave projekta, ki bo podrobneje ugotovil in poimenoval potrebe ter

Turistična informacijska pisarna v Kvadratnem stolpu v Štanjelu in voditeljica centra Danijela Kos

želje turistov ter določil dejavnike, ki vplivajo na povpraševanje ljudi po večdnevem "potepanju" po Krasu. V okviru projekta bomo izpeljali kvantitativno raziskavo, ki naj objektivno pokaže usmeritve turističnega povpraševanja. Temeljni cilj projekta je strategija tržnega komuniciranja, to je vsestranskega izmenjavanja informacij, ki so pogoj za kar najbolj popolno seznanjenost vseh morebitnih obiskovalcev Krasa o privlačnostih in posebnostih te slovenske pokrajine, torej vseh tako imenovanih ciljnih skupin ljudi, ki jih Kras zanima, privlači. Da bi mogli zadovoljiti turistove potrebe in želje, moramo najprej vedeti, kakšne te so in jih razumeti. Metodološko podprte ugotovitve projekta nam bodo pokazale, kako naj prilagajamo programe turistične ponudbe posameznim ciljnim skupinam pričakovanih in zaželenih turistov.

Knjiga Tomaža Humarja,
ki pritegne, osupne, pretrese,
zgrozi, navduši...

NI NEMOGOČIH POTI

Iztok Ilich

Po zaslugi vrste samosvojih, za povprečno večino pogosto tudi čudaških, vsekakor pa pogumnih in vztrajnih osvajalcev najvišjih gorskih vrhov, Slovenija že dolgo uživa sloves dežele velikih alpinistov. Ti najdrznejši zmagovalci strmin imajo marsikaj skupnega, a se tudi razlikujejo - po številu in težavnosti opravljenih vzponov in nič manj po človeških lastnostih. Tomaž Humar, na primer, ne sodi med ljudi, ki si dvigujejo ceno s hrupnimi samopromotivnimi akcijami, ampak nas morajo na veličino njihovih dosežkov opozarjati drugi. Tudi takšni avtoriteti, kot sta Carlos Carsolino in zlasti Reinhold Messner, avtorja uvodnih posvetil v pričujoči knjigi. Slednji je med drugim celo zapisal: »S solo vzponom v južni steni Daulagirija leta 1999 mu je uspel podvig, ki ga danes ne more ponoviti nihče. S tem je odprl novo dimenzijo klasičnega alpinizma ...«

sten kot maček okrog vrele kaše,« jih večkrat celo posnel s kamero in potem »v dolgih nočeh oprezal za skritimi prehodi prek navidez nepreplezljivih previsov ali gladkih plati« ter ob pogledih nanje »vedno kot zaljubljen otrpnil ...«

Že tedaj je tmoglavi in kljubovalni Tomaž Humar očitno sprevidel, da »normalna« povprečnost ali »*Tenstan krompir in Goveja župa*«, kot je šaljivo dejal, ni zanj. Trdo otroštvo s strogo vzgojo mu je sooblikovalo značaj, zaradi katerega je pozneje pogosto »uspel preživeti v okoliščinah, ki bi se marsikomu zdele brezupne«. V stenah je kmalu »prepoznal svoj *oltar*, v sprva zelo tveganem plezanju pa svojo *molitev*«. V gore je hodil nabirat energijo, ki jo je »in jo še dandanes potrebuje za premagovanje dolinskih pritlenosti«, preskakovanje polen pa mu je bilo

prej v spodbudo kot v breme. Še odločneje je začel iskati svojo, »drugačno pot« - čedalje bolj prepričan, da »ni nemogočih poti«.

In potem so se začele oglašati tudi stene same. »Sprva sicer tiho, pa vendar ...« Začetnim plezarijam, ki so pogosto mejile že na norost, kot Humar priznava danes, so sledili čedalje bolj premišljeni podvigi ter z njimi v samotnih soočanjih s samim seboj in z neizprosno naravo porojene dragocene izkušnje in spoznanja. Med drugim, da je »osemdeset odstotkov alpinizma v glavi« in zlasti, »da lahko potegne iz sebe bistveno več, če je sam«.

Ko je strastna in nedeljiva odločitev za gore prinesla polom na drugih področjih, je Tomaž Humar znova pokazal svojo trdoživost. Odločil se je »za štrik«, vendar ne za tistega okrog vratu, kot bi storil marsikdo, če bi postal zgolj »živ občan«, brezposelnež, izbrisan iz vseh pomembnih kartotek. Z različnimi nevarnimi deli visoko nad trdnimi tlemi - od barvanja zvonov in prekrivanja streh do čiščenja silosov in klimatskih kanalov - je plačeval ceno negotove svobode in skupaj s peščico somišljenikov tudi, kolikor je mogel, prispeval za nove himalajske in druge odprave.

»Skupni imenovalac vseh mojih odprav, velikih zgodb in stremljenj je bil klic stene.« Tomaž Humar mu je prisluhnil in tam, v steni, spregledal tudi skozi svoje tretje oko, ki je postalo jedro vsega njegovega alpinizma in življenja. »Zavedanje svojega obstoja in poti, ki ti je bila ob rojstvu namenjena, polna veselih in bridkih izkušenj, globoke meditacije, čutenje nečutnega ...; vse to ti daruje odprtje tretjega očesa v indigo modri barvi ...«

Do teh mejnih zaznav in razsežnosti na tankem robu med biti in ne-biti se pot odpre le redkim. Če človek v odklapljanju od fizičnega sveta, ko postane neobčutljiv za bolečino, mraz, vetrove,

To seveda ne pomeni, da Tomaža Humarja sicer ne bi poznali tudi zunaj kroga dobrih poznavalcev največjih uspehov slovenskih alpinistov. Navsezadnje ima danes dvaintridesetletni Kamničan za seboj že blizu 1200 vzponov, od tega 60 prvenstvenih doma in po svetu; med njimi seveda tudi take, zlasti Daulagiri, o katerih se je veliko pisalo in govorilo, dvakrat pa je bil tudi razglašen za alpinista leta. Pomeni predvsem to, da je ostal kljub svojim izjemnim dosežkom, čeprav večkrat razočaran in zagrenjen, skromen in zadržan. Da ne moralizira in da več kot o svoji medijski podobi razmišlja o sebi, o svojih in sploh človeških razsežnostih in mejah.

O Humarjevi naravi veliko pove tudi zgodba o nastanku te knjige. Zmagovalec vratolomnih strmin jo je dokončal potem, ko je nesrečno padel in si zlomil obe nogi - pa ne med kakšnim prav zahtevnim vzponom, temveč doma, pri gradnji hiše. In v tej nezgodi, ki ga je priklenila na voziček in ki bi jo marsikdo besno preklinjal, je on videl opomin in srečno naključje: na vsem lepem je imel dovolj časa, ki mu ga je sicer vedno primanjkovalo, da se je mogel z vso zbrano lotiti pisanja o sebi, svojih srečevanjih z gorami - in v vrtočlavih višinah s samim seboj.

Kot ima vse nekje svoj začetek, tudi Humar najprej obuja spomin na svoje začetke, ko je najprej »zlil vase vse knjige o gorništvu, ki so mu bile na voljo,« in je hodil gore le boječe občudovat. Nato si jih je drznil »prositi za dovoljenje, da bi se smel dotakniti še nedotaknjenih previsov, plati in poči«. Po cele dneve je »hodil okrog

domotožje, žejo, ne gre predaleč, »sledi ponoven vstop v kruto rešničnost in neskončne ure čakanja na jutro«.

Ničkolikokrat se je ob najtežjih preizkušnjah in tveganjih znašel pred vprašanjem: Zakaj? Čemu? Dokončni odgovor se mu izmika; nemara mu je bil še najbliže, ko je zapisal: »Če bi bil drugačen, to enostavno ne bi bil jaz, mar ne? Ko začutim skalo pod prsti, se preklopim v drug svet, svet svobode - gibanja po konicah prstov. Ko vstopiš nenavezan v steno, ko ni nikogar blizu, ko si sam; takrat se srečaš s samim seboj, oblije te piš smrti. Brez smrti bi bilo življenje brez pravega pomena. Večkrat, ko te oblije tak piš, močnejši postajaš«.

Avtor v knjigi sledi svojim včasih komaj verjetnim doživetjem od prve himalajske odprave na Ganeš V ob koncu leta 1994 do srhljivega vrhunca ob samostojni zmagi nad južno steno Daulagirija pet let pozneje. Spominja se tudi vrste soplezalcev in samotarskih sopotnikov, poseben spomenik pa je postavil Stipetu Božiču in zlasti legendarnemu učitelju Stanetu Belaku Šraufu, v katerem se je združila, kot je zapisal, tako rekoč vsa zgodovina našega alpinizma. Ob koncu lahko morebitni nadebudni nasledniki, pred impresivnim seznamom Humarjevih alpinističnih dosežkov in javnih priznanj za nje, najdejo še nekaj koristnih nasvetov in napotkov.

Deloma reportažno stvarno, deloma literarizirano, tudi z neolepšanim alpinističnim žargonom začinjeno besedilo dopolnjuje bogato fotografsko gradivo. Zgovorne dokumentarne in sijajne krajinske posnetke ter portrete je piscu - velik del fotografij je seveda njegovih - dalo na voljo še petnajst avtorjev. Izdajo je oblikoval Marjan Močivnik, vlogo založnika pa je, vsekakor pohvalno, prevzel Mobitel, d. d.

Iztok Ilich, publicist - Ljubljana

Alpinisti smo individualisti, ki se težko prilagajamo in smo predvsem naporni za okolico. Zato s težkim srcem dopuščamo nauke starejših, ki so lahko bistveni za preživetje. Nekateri to spoznajo prepozno.

Zajame me nevihta. Preklopim se v drugo stanje in do pasu gazim položno dolgo prečnico proti vršnemu koluarju. Dopovedujem si, da neurje ne more večno trajati ... Hrumeči mraz me spremeni v škripajočega robota, ki je prestopil mejo med življenjem in smrtjo ...

Vrh, ki je sicer ostal v senci Ama Dablama in kasnejših odprav, je v meni zbudil spoznanje, da se zmorem tudi v visokih gorah srečati s samim seboj. In prav po slednjem sem se potem ločil od mnogih.

To je bil najstrašnejši in hkrati najsrečnejši trenutek moje alpinistične zgodbe, Daula je končno poklical in vedel sem, da moram odpravo izpeljati še isto jesen ...

Najteže je ob slovesu gledati v oči otrokoma - to je najhuje. Kaj naj jima rečem? Kaj naj si izmislim, da opravičim svoj ponovni odhod v Himalajo?

Prvič v življenju se zavem, da me čaka konec, če bom šel naprej ... Razumel sem, zato se nisem igral z danostjo. Daula mi je dal steno, vrha pa ne. Bil sem hvaležen za spoznanje. Hotel sem še kdaj pogledati otrokom v oči ... Preprosto, hotel sem živeti, zato sem sestopil na severno stran.

Temeljita knjiga o življenju in delu znamenitega Kraševca

KAREL ŠTREKELJ - IZ VRELCEV BESEDNE USTVARJALNOSTI

Iztok Ilich

Karel Štrekelj iz Gorjanskega (1859–1912) se je kot že uveljavljen jezikoslovec, zlasti na pobudo tedaj vodilnih slavistov Frana Miklošiča in Matije Murka ter Frana Levca, urednika Ljubljanskega zvana, leta 1886 odločil, da bo začel zbirati "narodno blago iz vseh krajev slovenskih dežel". Z vso vnemo se je dela lotil naslednje leto, ko je "zatržno sklenil, zbrati in urediti vse do zdaj znane natisnjene in nenatisnjene ali nezapisane slovenske narodne pesmi"; še posebej po tem, ko je odmev na njegovo znamenito, v Zvonu objavljeno "Prošnjo za narodno blago", presegel vsa pričakovanja. Odzvalo se je namreč kakšnih 300 bralcev, zlasti učiteljev in duhovnikov, a tudi študentov, dijakov in drugih posameznikov, pripravljenih sodelovati pri zbiranju gradiva.

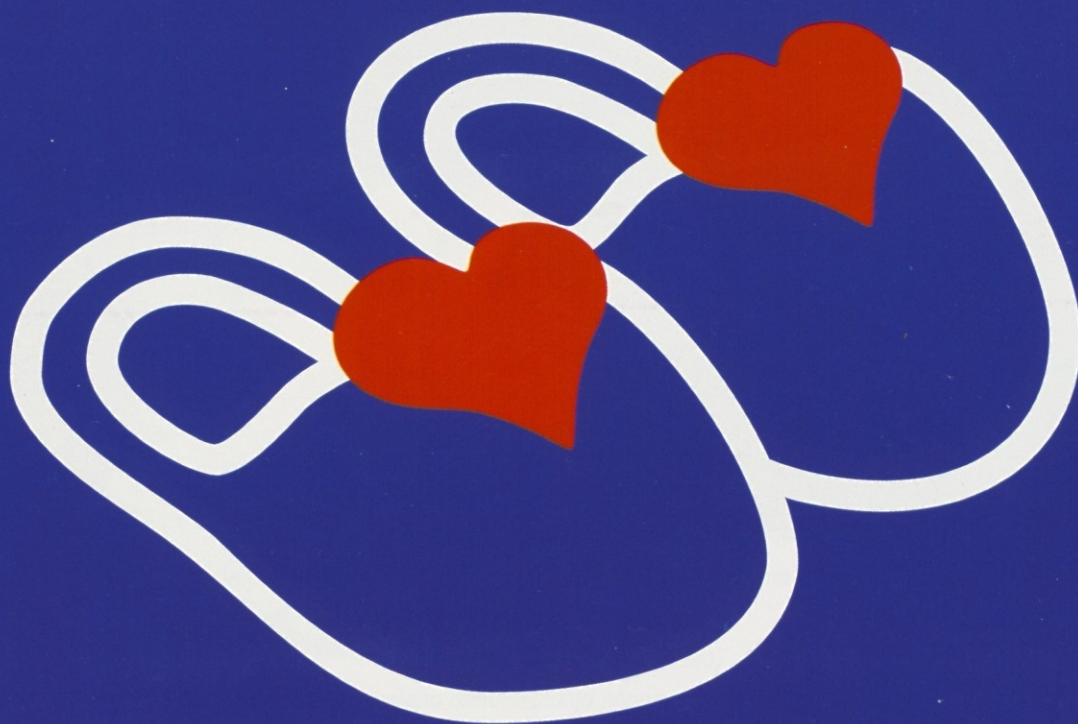
Tolikšen odmev smemo pripisati predvsem dejstvu, da je Štrekljev poziv naletel na pripravljena tla, kajti zbiranje in zapisovanje ljudskega, zlasti v pesmih zajetega izročila, se je v duhu romantičnih načel tudi pri nas razmahnilo še v Prešernovem času. Leta 1839, torej osem let pred njegovimi *Poezijami*, ki so še danes nepreseženi vrh našega umetnega pesništva, sta namreč izšla prva zvezka z ljudskimi pesmimi, ki sta jih na Kranjskem in Štajerskem zbrala Emil Korytko oziroma Stanko Vraz; delo prvega so nadaljevali in s še štirimi zvezki dopolnili drugi zbiralci, medtem ko je še obsežnejše Vrazovo gradivo moralo čakati še skoraj pol stoletja - dokler ni naposled prišlo v roke Karlu Šterklju in postalo jedro njegove še danes temeljne izdaje *Slovenskih narodnih pesmi*, ki je začela v snopičih izhajati že devet let pozneje (1895).

Pesniškemu gradivu, ki ga je Štrekelj še naprej zbiral in postopoma objavljaval, so sodobni in tudi poznejši strokovnjaki priznali veliko znanstveno veljavo. Kot urednik se v svojih komentarjih Štrekelj namreč ni spuščal v romantične mitološke razlage ali moraliziranje, predvsem pa besedil, v nasprotju z mnogimi drugimi zbiralci, ni popravljaval, "čistil" ali kako drugače spreminjal. Prvi knjigi so sledile še tri, pri čemer je zadnjo, že enajst let po Štrekljevi smrti, uredniško dokončal Joža Glonar, ki pa ni v celoti sledil avtorjevemu napotkom in načrtom. Neizpolnjen pa je, žal, ostal tudi Štrekljev načrt objave že zbranih slovenskih ljudskih pravljic, povedk, pregovorov, ugank in drugega dragocenega gradiva iz zakladnice naše anonimne besedne ustvarjalnosti.

Pričujoča knjiga je svojevrsten spomenik Karlu Šterklju in njegovemu za slovensko kulturo izjemno pomembnemu delu. Postavila ga je Monika Kropej, raziskovalka zgodovine slovenske etnologije in ljudskega pripovedništva, ki se je s Štrekljem ukvarjala že prej; leta 1988 je napisala magistrsko nalogo *Karel Štrekelj in njegova narodopisna zapuščina*, v naslednjih letih pa je še temeljiteje preučila vse njegove spise in vsa nahajališča gradiva o njem. Sad tega dela je ta nova knjiga, v kateri je avtorica predstavitev Štrekljevega dela - poleg urejanja slovenskih narodnih pesmi tudi številnih jezikoslovnih razprav in etnoloških spisov - prepletla z življenjepisnimi podatki ter vse to ilustrirala z vrsto rokopisov ter citatov iz korespondence s pomembnimi sodobniki, svetovalci in sodelavci.

Knjigo, izdajo Založbe ZRC SAZU, je oblikovala in likovno-grafično uredila Milojka Žalik Huzjan. Besedila, ki jim je ob koncu dodan povzetek, preveden v angleščino, spremlja nekaj dokumentarnih ilustracij in dopolnjuje vrsta kazal, seznamov - med njimi kar 342 imen obsegajoč Katalog zbiralcev gradiva - ter drugih, za morebitno nadaljnje raziskovanje koristnih informacij. Ilustrativen je tudi 40 strani obsegajoč dodatek Gradivo, ki za vzorec prinaša 24 zapisov pesniških in proznih besedil iz zakladnice ljudske tvornosti.

**Da vam bo še naprej toplo pri srcu
in vas ne bo zeblo v noge.**

Ekstra lahko kurilno olje

Naročila na brezplačni telefonski številki:

080 22 66

**Popust ob plačilu z gotovino,
Magna kartico in možnost
nakupa na 6 obrokov.**

PETROL

Modra naložba v prihodnost

Se odločate za naložbe
v naprave in tehnologije
za varstvo okolja?
Se odločate za okolju
prijaznejše tehnologije
in izdelke?
Ali pa želite realizirati
ekološki sanacijski
program?

Ugodno kreditiranje okoljskih naložb

S kreditom iz javnega razpisa lahko krijete
praviloma do 70% predračunske vrednosti
svoje investicije.

Izredno ugodna obrestna mera!

Za dodatne informacije kontaktirajte:
Ekološko razvojni sklad Republike Slovenije, javni sklad
1000 Ljubljana, Trg republike 3,
telefon: 01/241 48 20
spletna stran: www.ekosklad.si

VODA = ŽIVLJENJE

VODA SESTAVLJA DVE TRETJINI ZEMELJSKE POVRŠINE IN JE VITALEN ELEMENT VSEH ŽIVIH BITIJ.
V RAZLIČNIH POJAVNIH OBLIKAH JE NAJPOMEMBNEJŠI OBLIKOVALEC PODOBE IN ŽIVLJENJA PLANETA.
NA NJENI GLADINI SE ZRCALI OKOLJE V VSEJ SVOJI BARVITOSTI, NJENA PROSOJNOST IN ČISTOST
ODSEVATA NAŠ ODNOS DO NARAVE.

ČISTO

in naravno okolje je za ljudi življenjskega pomena. V **Heliosu** že nekaj let usmerjamo znanje in izkušnje v razvoj okolju prijaznih barv na vodni osnovi, za kar imamo več razlogov:

- **zavedamo se** ranljivosti okolja,
- **zavedamo se** pomena nadomeščanja neprimernih sestavin z okolju in ljudem bolj primernimi,
- **zavedamo se**, da so barve, ki jih proizvajamo, prisotne na vsakem koraku našega življenja in dela,
- **zavedamo se**, da moramo upoštevati najzahtevnejša okoljevarstvena priporočila in standarde, ki veljajo v Evropi.

DANES vam v **Heliosu** lahko ponudimo vodne barve za različne kvalitete podlage (les, parket in kovine) v sklopu uveljavljenih blagovnih skupin **Bori**, **Ideal** in **Tessarol**, ki ustrezajo najzahtevnejšim svetovnim standardom. Vizualno so ti izdelki prepoznavni po grafičnem simbolu ribice v soncu, ki se kot žig pojavlja na embalaži in jamči visoko kakovost in ekološko neoporečnost barv.

Helios
v sodelovanju z
Ministrstvom za okolje
in prostor od vsakega pro-
danega litra okolju prijaznih
barv namenja **50 SIT** za
ohranjanje čistih
slovenskih voda.

Okolju prijazne barve.

HELIOS

Elis

1000+1 zabava.

SMS, WAP, Pinkponk in Glasovna postaja.

Igrice, kvizi, horoskopi, bioritem, humor, kinospred, klepetanje,
trič-trač, sličice, melodije, logotipi, grafiti, ...

SVOBODEN KOT PTICA
WWW.MOBITEL.SI